๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๑

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว

ณ วัดโสมนัสวิหาร กรุงเทพมหานคร

วันอังคารที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑

รำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ

นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๑ ณ โรงพยาบาลชลประทาน จังหวัดนนทบุรี ความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำอาบศพ

ทั้งนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยญาติพี่น้อง ขอพระราชทานกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้า

นายแพทย์ วิรัช และ นางนวลถนอม มรรคดวงแก้ว

นางมณีรัตน์ มรรคดวงแก้ว และบุตรธิดา ขอเดชะ

พระมหากรุณาธิคุณ

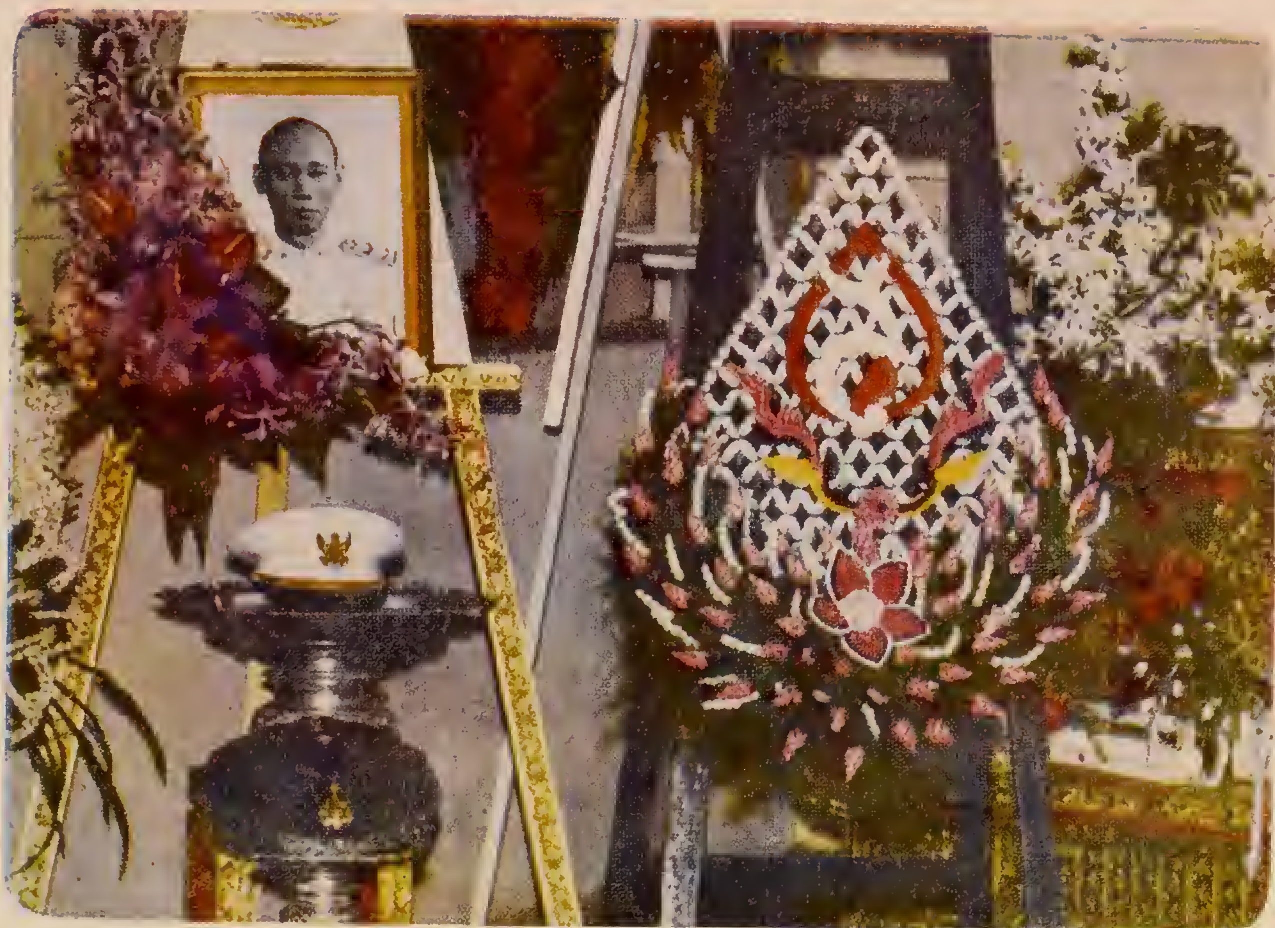
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานน้ำอาบศพ

ทั้งนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยญาติพี่น้อง ขอพระราชทานกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม.

พระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณ

สมเด็จพระศรีนครินทรา บรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้า-กัลยาณิวัฒนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานและทรงพระกรุณาประทานพวงมาลา เนื่องในวาระบำเพ็ญกุศลครบ ๗ วัน

ทั้งนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณแก่ นายวิวัฒน์ มรรค-ดวงแก้ว หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยญาติพี่น้อง ขอพระราชทานกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาทและใต้ฝ่าพระบาท ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและพระกรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่ง.

พวงมาลาพระราชทาน

พวงมาลาประทาน

พระพุทโธวาท ธรรมบท ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิบาต

น ชจฺจา วสโล โหติ	คนจะเป็นคนเลวทรามเพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่
น ชจฺจา โหติ พราหฺมโณ	คนจะเป็นคนประเสริฐเพราะชาติสกุลก็ไม่ใช่
กมฺมนา วสโก โหติ	คนจะเป็นคนเลวทรามเพราะการกระทำ
กมฺมนา โหติ พราหฺมโณ	คนจะเป็นคนประเสริฐเพราะการกระทำ

ขุ.สุ. ๒๕/๓๕๒

คนซื่อสัตย์ "วิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว" กตัญญูยิ่งแล้วยากจักหา
พ่อ แม่ น้อง ลูก เมีย ละเหี่ยลา หลั่งน้ำตาแผ่กุศล แด่ "คนดี"
ชั้นพิเศษเหตุราชานุสรณ์ เขื่อนวชิราลงกรณ—บวรศรี
เกียรติศักดิ์กาญจนบุรี อุทิศพลีหยาดเหงื่อเพื่อผลงาน
กำลังแกร่งแข็งกล้าสามารถมั่น ภักดีชาติศาสน์ทรงธรรม์มหาศาล
สงบสุขสิหนอพ่อชายชาญ สู่สถานสุคตินิรันดร
ขอคุณพระศรีรัตนตรัย นำเธอเนาว์นภาลัยสโมสร
ธิดาบุตรสุดที่รักสถาพร จำคำสอนพ่อแม่—และแทนคุณ...

พ. เสนีณรงค์ฤทธิ์
(คุณหญิงโพยม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)

นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว

ชาตะ : ๑๓ ตุลาคม ๒๔๘๐

มรณะ : ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๑

ประวัติโดยย่อ

นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว เป็นบุตร นายแพทย์ วิรัช และนางนวลถนอม (จาติเกตุ) มรรคดวงแก้ว เกิดเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๔๘๐ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาดังนี้

๑. นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว

๒. แพทย์หญิง นฤมล เจริญชอบ (สมรสกับ นายสุมน เจริญชอบ)

๓. ทันตแพทย์ วัชรินทร์ มรรคดวงแก้ว

ได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมทรงประกอบพิธีสมรสพระราชทานกับนางสาว มณีรัตน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (ธิดา พลตรี พระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์—ม.ล. เล็ก สนิทวงศ์และคุณหญิง) เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๐๘ ณ พระตำหนักจิตรลดาระโหฐาน พระราชวังดุสิต และในโอกาสนั้นคู่บ่าว—สาว ได้รับพระราชทานเงินทุนของขวัญเป็นศิริสวัสดิมงคลสองร้อยบาท และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินทุนของขวัญพิเศษแก่เจ้าสาวอีกหนึ่งหมื่นบาท นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณปกเกล้าปกกระหม่อมหาที่สุดมิได้

นายวิวัฒน์ และนางมณีรัตน์ มีบุตรธิดาด้วยกันรวม สาม คน ได้รับพระราชทานเสมาทองคำประดับพระปรมาภิไธยย่อและพระราชทานนามดังนี้:—

๑. ด.ญ. นรีนันท์ มรรคดวงแก้ว (อายุ ๑๒ ปี)

๒. ด.ช. อรรถกร มรรคดวงแก้ว (อายุ ๑๐ ปี)

๓. ด.ช. จิรจรัส มรรคดวงแก้ว (อายุ ๙ ปี)

นายวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ได้ถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งปอด เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๑

ประวัติการศึกษาและดูงาน

พ.ศ. ๒๔๘๔—๒๔๘๖ — โรงเรียนอนุบาลละอออุทิศ

พ.ศ. ๒๔๘๖—๒๔๘๙ — โรงเรียนเซ็นต์คาเบรียล จบชั้นประถมปีที่ ๓

พ.ศ. ๒๔๘๙—๒๔๙๙ — โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน ชั้นประถมปีที่ ๔ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๘

พ.ศ. ๒๔๙๙—๒๕๐๐ — Gordon Institute of Technology, Australia

พ.ศ. ๒๕๐๐—๒๕๐๓ — Chicago Technical College, U.S.A. ได้รับ Bachelor of Mechanical Engineering

พ.ศ. ๒๕๐๓—๒๕๐๔ — ฝึกงานที่บริษัท Engineering Consultants, Inc., Corolado, U.S.A.

พ.ศ. ๒๕๑๑ — ดูงานด้านเครื่องจักรกล ณ ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ. ๒๕๒๐ — ดูงานด้านเครื่องจักรกล ณ ประเทศญี่ปุ่น

พ.ศ. ๒๕๒๑ — ดูงานด้านเรือขุด และร่วมประชุมทางวิชาการ Offshore South East Asia Conference and Exhibition ณ ประเทศสิงคโปร์

ประวัติการรับราชการ

๑ กันยายน ๒๕๐๔ นายช่างโท แผนกเครื่องผลิตไฟฟ้า กองพลังน้ำกรมชลประทาน (เงินเดือน ๑,๔๐๐ บาท)

๒๐ เมษายน ๒๕๐๕ นายช่างโท แผนกเครื่องผลิตไฟฟ้า กองพลังน้ำปฏิบัติงานในหน้าที่นายช่างติดต่องานติดตั้ง Turbine และ Generator ที่ Powerhouse ของเขื่อนภูมิพล (เงินเดือน ๑,๔๐๐ บาท)

๓ กันยายน ๒๕๐๖ นายช่างโท กองช่างกล (เงินเดือน ๑,๖๐๐ บาท)

๑๓ ธันวาคม ๒๕๐๖	นายช่างโท กองช่างกล ปฏิบัติงานในหน้าที่นายช่างกล โครงการก่อสร้างแม่กลองใหญ่ (เงินเดือน ๑,๗๕๐ บาท)
๒๙ ธันวาคม ๒๕๐๗	นายช่างเอก กองพลังน้ำ (เงินเดือน ๒,๖๕๐ บาท)
๒๙ ธันวาคม ๒๕๐๗	นายช่างเอก กองช่างกล ปฏิบัติงานในหน้าที่นายช่างกล โครงการก่อสร้างแม่กลองใหญ่ (เงินเดือน ๒,๖๕๐ บาท)
๑ ตุลาคม ๒๕๐๘	ปฏิบัติงานในหน้าที่นายช่างกล หัวงานก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ โครงการก่อสร้างแม่กลองใหญ่ (เงินเดือน ๒,๘๐๐ บาท)
๑ ตุลาคม ๒๕๐๙	นายช่างเอก กองช่างกล ปฏิบัติงานในหน้าที่นายช่างกล หัวงานก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ โครงการก่อสร้างแม่-กลองใหญ่ (เงินเดือน ๓,๒๒๐ บาท)
๑ มีนาคม ๒๕๑๒	นายช่างเอก แผนกระบบกระแสพลังงานไฟฟ้า กองพลังน้ำย้ายไปทำหน้าที่ นายช่างเอก แผนกขนส่ง กองยานพาหนะ (เงินเดือน ๓,๙๕๐ บาท)
๑๔ มีนาคม ๒๕๑๕	นายช่างเอก รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าแผนกขนส่ง กองยานพาหนะ และปฏิบัติงานติดตั้งบานระบาย โครง-การก่อสร้างเขื่อนกิ่วลมอีกหน้าที่หนึ่ง เป็นการชั่วคราว (เงินเดือน ๔,๔๐๐ บาท)
๑ กันยายน ๒๕๑๕	นายช่างเอก แผนกขนส่ง กองยานพาหนะ ทำหน้าที่หัวหน้าแผนกขนส่ง และหัวหน้าแผนกยานพาหนะทางบก กองยานพาหนะ (เงินเดือน ๔,๔๐๐ บาท)
๑ พฤษภาคม ๒๕๑๘	นายช่างเอกทำหน้าที่หัวหน้างาน งานบริการยานพาหนะ กองยานพาหนะและขนส่ง (เงินเดือน ๖,๕๐๕ บาท)

๙ กันยายน ๒๕๑๘	วิศวกรเครื่องกล ๖ ทำหน้าที่หัวหน้างาน งานบริการยานพาหนะ กองยานพาหนะและขนส่ง (เงินเดือน ๖,๕๐๕ บาท)
๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๙	นายช่างเครื่องกล ๗ ทำหน้าที่หัวหน้างานเรือขุด กองวิศวกรรมเครื่องกล (เงินเดือน ๗,๖๖๐ บาท)
๑ ตุลาคม ๒๕๒๐	เลื่อนขั้นเงินเดือน ๘,๐๗๕ บาท
๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๑	ถึงแก่กรรมด้วยโรคมะเร็งของปอด

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๕ ธันวาคม ๒๕๐๙ — จัตุถาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๕๑๑ — ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธันวาคม ๒๕๑๓ — ตริตาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธันวาคม ๒๕๒๐ — ทวิติยาภรณ์มงกุฎไทย

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่มลรัฐโคโรลาโด
เมื่อเสด็จประพาสสหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๕๐๔

คำไว้อาลัย ของ นาย มนัส ปีติวงษ์
อธิบดีกรมชลประทาน

แม้ว่าการเกิดแก่เจ็บตายจะเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้ และต้องประสบกับทุก ๆ คนในวันหนึ่ง แต่สำหรับคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว เป็นกรณีพิเศษสำหรับผม เพราะถึงแม้ว่าความตายจะเป็นที่สิ้นสุดแห่งสภาพและสังขารก็จริงอยู่ แต่ความตายมิใช่เป็นที่สิ้นสุดแห่งความทรงจำ และความผูกพันทางใจระหว่างผู้ล่วงลับกับผู้อยู่เบื้องหลัง

ในฐานะผู้บังคับบัญชาของเขา ผมสูญเสียคนดีไปคนหนึ่ง ในฐานะเพื่อนฝูงการสูญเสียของผมก็อยู่ในเกณฑ์สูง คุณวิวัฒน์นี้ผมถือเป็นเพื่อนรักเพื่อนร่วมงานที่ไว้วางใจได้ทุกทาง งานใดที่ผมมอบหมาย เขาทำให้ด้วยความเต็มใจ และทำอย่างดีที่สุด

ผมสูญเสียคุณวิวัฒน์ไปอย่างชนิดไม่มีโอกาสต่อรองเรียกร้องคืน จึงได้แต่ตั้งจิตอธิษฐานขอให้คุณงามความดีที่คุณวิวัฒน์ประกอบไว้จงสถิตย์สถาพรชั่วกาลนาน และขอให้ดวงวิญญาณของเขาจงประสบแต่สุคติในสัมปรายภพจงทุกประการ.

มนัส ปีติวงษ์

คำไว้อาลัยแด่
คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว

ข้าพเจ้ารู้จักคุ้นเคยกับคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว มานานพอสมควร ทั้งในด้านหน้าที่ราชการในกรมชลประทานและสังคมส่วนตัว เท่าที่รู้จัก คุณวิวัฒน์ ฯ เป็นผู้มีความขยันขันแข็งในการปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายอย่างจริงจัง มุ่งหวังให้งานนั้นสำเร็จไปด้วยดีตามความมุ่งหมาย อีกทั้งยังเป็นผู้ที่เพื่อน ๆ รักใคร่ เป็นที่สนิทสนมไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาตลอดมา

ข้าพเจ้ามีโอกาสได้พบคุณวิวัฒน์ ฯ เป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะออกจากโรงพยาบาลปากเกร็ดไปพักฟื้นที่บ้าน ในครั้งนั้น คุณวิวัฒน์ ฯ บอกข้าพเจ้าด้วยความมั่นใจว่าจะกลับมาทำงานได้ตามปกติในไม่ช้า แต่เมื่อได้ทราบข่าวอีกครั้งหนึ่ง คุณวิวัฒน์ ฯ ก็ได้จากไปเสียแล้วจึงรู้สึกสลดใจ และเสียดาย ทำไมคนดีมีความรู้และปฏิบัติงานเข้มแข็งจึงต้องด่วนจากไปในอายุขัยที่ค่อนข้างน้อยเช่นนั้น

ความตายเป็นของเที่ยงแท้ตามกรรมของแต่ละบุคคล จะเหลือก็แต่เพียงชื่อและความดีงามเท่านั้น ฝากไว้เพื่อคำสรรเสริญของทุก ๆ คน ฉะนั้น ด้วยกุศลกรรมและเจตนาดีที่คุณวิวัฒน์ ฯ ได้สร้างสมไว้ จงเป็นผลสนองนำให้ดวงวิญญาณของคุณวิวัฒน์ ฯ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

สุนทร เรืองเล็ก
รองอธิบดี ฝ่ายก่อสร้าง

อำนวยการติดตั้งบานระบายน้ำ
เขื่อนวชิราลงกรณ จังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. ๒๕๐๘

อำนวยการติดตั้งบานระบายน้ำ เขื่อนกิ่วลม จังหวัดลำปาง พ.ศ. ๒๕๑๕

คำไว้อาลัย ของ นายจาริน อัตถะโยธิน
รองอธิบดีฝ่ายบำรุงรักษา

ผมทราบข่าวว่าคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ถึงแก่กรรมในขณะที่ผมเดินทางไปราชการ ณ ประเทศญี่ปุ่น โดยคุณจริย์ ตุลยานนท์ และคุณสมโพธน์ สุขุมพานิช แจ้งให้ทราบ เมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๒๑ ทำให้ผมเสียใจและเสียดายมาก

ที่เสียใจ เพราะขาดเพื่อนรุ่นน้องที่สนิทสนมกับผมและครอบครัวของผมเป็นอย่างมาก ทุกครั้งที่มีการสังสรรพบปะ ผมจำได้ว่าไม่เคยขาดคุณวิวัฒน์และน้องต่าย ยิ่งเมื่อคุณจริย์และคุณสมโพธน์ มาบอกทำให้ผมนึกถึงโครงการแม่กลองใหญ่ ที่คุณวิวัฒน์ได้ทุ่มเททั้งชีวิตและจิตใจร่วมกับนายช่างทุก ๆ คนสร้างกันขึ้นมา โดยเฉพาะ "เขื่อนวชิราลงกรณ" ซึ่งเป็นเขื่อนที่สร้างโดยฝีมือคนไทย และเป็น "คณะนายช่างชลประทาน" ประจักษ์พยานที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ที่จังหวัดกาญจนบุรี จนกล่าวกันติดปากของนักท่องเที่ยวว่า "ถ้าไปจังหวัดกาญจนบุรี ต้องไปดูเขื่อนวชิราลงกรณ และสะพานข้ามแม่น้ำแคว" ผมจึงมีความเห็นว่าอนุสรณ์แห่งความดีของบุคคลนั้น มักจะเห็นและกล่าวกันตอนที่ชีวิตนั้นสุดสิ้นแล้ว

ที่เสียดาย เพราะกรมชลประทานขาดกำลังระดับนายช่างชั้นสูงและผู้บริหารชั้นสูงไปอีก ๑ คน ในขณะที่กรม ฯ ก็กำลังขาดนายช่างระดับนี้อยู่เป็นจำนวนมาก ยิ่งในหน้าที่ของคุณวิวัฒน์ ซึ่งต้องควบคุมการขุดลอกคลองโดยเรือขุดอยู่ทั่วประเทศแล้ว ยิ่งเพิ่มความสำคัญต่อการเพาะปลูกของเกษตรกร ต่อการคมนาคมของพ่อค้าวานิชทั้งปวงด้วย นับว่าเป็นการสูญเสียอย่างมาก

ในส่วนตัวกับผมแล้ว ผมยังจำได้ติดตาถึงวันที่คุณวิวัฒน์ ฯ แต่งงานกับน้องต่ายและจัดงานเลี้ยงรับรองที่โรงพยาบาลสงฆ์ รู้สึกว่าไม่กี่ปีมานี่เอง แต่ความจริงก็นานพอดู แต่ด้วยความสนิทสนมรักใคร่ ปฏิบัติราชการหลัก ปฏิบัติราชการ

พิเศษ ร่วมกัน โดยเฉพาะงานรับเสด็จสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งพระองค์เสด็จประทับที่โครงการชลประทานภาคต่าง ๆ ทำให้ดูระยะเวลาผ่านไปโดยรวดเร็วเหลือเกิน ยิ่งทำให้มีความอาลัยยิ่งขึ้นตามความทรงจำที่ผมมีอยู่

ความเป็นอยู่ของชีวิต เมื่อเกิดมาย่อมมี แก่ เจ็บ และตายในที่สุด ตามสภาวธรรมของสังขาร และเป็นไปตามดวงกำเนิดที่มีทั้งสุขและทุกข์ แล้วก็ดับไปตามสภาพ ยังอยู่แต่ชื่อเสียง และคุณงามความดีที่ประกอบกระทำไว้

ขอให้กุศลบุญราศีที่คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ได้สร้างสมไว้แล้วทั้งหมดเกิดเป็นกุศลขันธ์บันดาลดลให้ดวงวิญญาณของคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ไปสู่สุคติสัมปรายภพสมดังกุศลเจตนาที่ตั้งไว้ทุกประการ

จาริน อัตถะโยธิน

รับพระราชทานของที่ระลึก

ส่งเสด็จ "สมเด็จย่า"

คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงมีความห่วงใยราษฎรที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารห่างไกลความเจริญ จึงได้เสด็จดำเนินเยี่ยมเยียนพระราชทานสิ่งของ พร้อมทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้หน่วยแพทย์อาสาสมัครในพระองค์ไปตรวจรักษาประชาชนเหล่านั้น นอกจากประชาชนทั่วไปแล้วพระองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ ตำรวจตระเวนชายแดน และข้าราชกาลพลเรือนที่ปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่นทุรกันดารและเขตชายแดนอีกด้วย

การเสด็จ ฯ ไปทรงประกอบภารกิจในท้องที่ห่างไกลความเจริญ ซึ่งได้แก่การเสด็จ ฯ เยี่ยมเยียนพระราชทานสิ่งของแก่ประชาชน ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ นักเรียน พระราชทานธงลูกเสือชาวบ้านด้วยนั้น หากจะใช้ที่ประทับในกรุงเทพมหานครเป็นจุดศูนย์กลางในการปฏิบัติพระราชภาระกิจก็จะทำให้ไม่สามารถเสด็จ ฯ ได้ทั่วถึงทุกท้องที่ เพราะระยะทางห่างไกลกันต้องใช้เวลาในการเดินทางถนนซึ่งไม่สะดวก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลือกสถานที่ของหน่วยราชการในต่างจังหวัดเป็นที่ประทับแรมและเป็นศูนย์กลางในการทรงพระราชภาระกิจ เช่น สถานที่ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย สถานที่ของกรมป่าไม้ พาหนะของกองทัพเรือ กองตำรวจน้ำ และสถานที่ของกรมชลประทาน เป็นต้น สำหรับสถานที่ของกรมชลประทานได้แก่หัวงานโครงการชลประทานนั้น ได้เคยเสด็จ ฯ ประทับแรมมาแล้วคือ โครงการชลประทานแม่ลาว จังหวัดเชียงราย โครงการชลประทานเขื่อนสิริกิติ์ จังหวัดอุตรดิตถ์ (เมื่อครั้งที่เขื่อนสิริกิติ์ยังอยู่ในความดูแลของกรมชลประทาน) โครงการชลประทานเขื่อนน้ำอูน จังหวัดสกลนคร โครงการชลประทานโดมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี โครงการกรมชลประทานเขื่อนลำพระเพลิง จังหวัดนครราชสีมา โครงการชลประทานเขื่อนวชิราลงกรณ จังหวัดกาญจนบุรี ในการเสด็จพระดำเนินประทับแรมแต่ละคราว

กรมชลประทานได้จัดที่ประทับ พาหนะพระที่นั่ง และพระกระยาหารถวาย นอกจากนั้นยังได้อำนวยความสะดวกให้แก่ข้าราชบริพารที่ตามเสด็จ ฯ รวมทั้งข้าราชการฝ่ายทหาร ฝ่ายตำรวจ ฝ่ายปกครอง ที่ไปปฏิบัติหน้าที่ในการรับเสด็จ ฯ ณ โครงการนั้น ๆ ด้วยทุกประการ

การเสด็จพระราชดำเนินประทับแรม ณ โครงการกรมชลประทานนั้น พระองค์ได้ใช้เป็นที่ประทับแรม สำหรับการเสด็จฯทรงเยี่ยมเยียน พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ เช่น พระพุทธรูปภปร. ธงชาติ พระบรมฉายาลักษณ์ เครื่องรับวิทยุ อุปกรณ์การสอนสำหรับครู หนังสือต่าง ๆ สำหรับนักเรียนอ่านเพื่อเพิ่มพูนความรู้ ถุงของขวัญสำหรับครูซึ่งประกอบด้วยของใช้จำเป็น เช่น เสื้อยืด เสื้อกันหนาว ผ้าขาวม้า แปรงสีฟัน ยาสีฟัน สบู่ ตลอดจนอาหารแห้ง อาหารกระป๋อง กาแฟ น้ำตาลทราย เมล็ดพันธุ์ผักสำหรับทำสวนครัวไว้รับประทาน สำหรับโรงเรียนที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตำรวจตระเวนชายแดนสร้างขึ้นโดยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และที่มีผู้มีจิตศรัทธาทูนเกล้า ฯ ถวายเพื่อโดยเสด็จพระราชกุศล นอกจากนั้นยังได้พระราชทานเครื่องแบบนักเรียน สมุด ดินสอ และไม้บรรทัดแก่นักเรียนด้วย สำหรับประชาชนในถิ่นทุรกันดารได้พระราชทานเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ผ้าห่ม หนังสือธรรม พระบรมฉายาลักษ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อให้ประชาชนไว้สักการะบูชา ของเล่นสำหรับเด็กเล็ก ตลอดจนเครื่องเวชภัณฑ์ในการปฏิบัติงานของหน่วย พอ.สว. ซึ่งไปในขบวนเสด็จ สิ่งของเหล่านี้จะต้องนำไปจากส่วนกลางและมีจำนวนมาก เพื่อพระราชทานแก่ประชาชนให้ทั่วถึงกัน และโดยที่กรมชลประทานได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ลำเลียงสิ่งของเหล่านี้จากกรุงเทพมหานครไปยังศูนย์กลางของการปฏิบัติภาระกิจที่โครงการชลประทาน รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ในส่วนพระองค์ กรมชลประทานจึงได้คัดเลือกบุคคลที่เห็นว่าจะปฏิบัติหน้าที่สนองพระราชประสงค์ได้โดยมิขาดตกบกพร่องสามารถปฏิบัติงานลุล่วงไปได้ด้วยดีไม่เกิดความเสียหาย ซึ่งโดยปกติแล้ว คุณวิวัฒน์

มรรคดวงแก้ว จะเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจมอบหมายให้ปฏิบัติงานอย่างนี้เป็นประจำ นอกจากนั้น คุณวิวัฒน์ ฯ ยังได้รับความไว้วางใจในการควบคุมขนสิ่งของสำหรับอำนวยความสะดวกในการรับเสด็จของกรมชลประทานจากส่วนกลางไปยังโครงการชล-ประทาน อาทิ เต้นท์ โต๊ะ เก้าอี้ ถ้วยชาม ที่นอน เตียงนอน ตลอดจนเครื่องใช้จิปาถะ ตู้ทำความเย็น ภาชนะและอุปกรณ์การทำครัวที่จำเป็นต้องใช้ในการรับเสด็จฯ กรมชลประทานได้เลือกบุคคลที่เห็นว่าเหมาะสมที่สุด ไว้วางใจได้มากที่สุดในการปฏิบัติงานเพื่อมิให้เกิดการขาดตกบกพร่องในการรับเสด็จของทางราชการ

ระหว่างที่สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีประทับแรมอยู่ ณ หัวงานโครงการชลประทาน ข้าราชการกรมชลประทานจะได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบงานในหน้าที่ต่าง ๆ กันไป สำหรับ คุณวิวัฒน์ ฯ นอกจากจะได้รับความไว้วางใจให้ควบคุมดูแลเกี่ยวกับการจัดยานพาหนะ การขนส่ง การซ่อมแซมยานพาหนะ การควบคุมดูแลเกี่ยวกับเรื่องระบบไฟฟ้าและการประปาแล้ว เมื่อถึงคราวจำเป็นขณะที่ผู้อำนวยการรับเสด็จ มีราชการด่วนในส่วนกลางก็ได้มอบหมายให้ คุณวิวัฒน์ ฯ ปฏิบัติหน้าที่แทนเป็นครั้งคราว ซึ่ง คุณวิวัฒน์ ฯ ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีตลอดมา

เกียรติอันน่าภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่งที่ คุณวิวัฒน์ ฯ ได้รับก็คือ ได้รับความไว้วางใจจากเจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายให้ทำหน้าที่เป็นผู้ขับรถยนต์พระที่นั่ง และยามใดที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะเสด็จ ฯ ทางเรือเพื่อทรงเยี่ยมเยียนและพระราชทานสิ่งของแก่ราษฎรที่อาศัยอยู่ในบริเวณขอบอ่างเก็บน้ำ คุณวิวัฒน์ ฯ ก็ได้รับความไว้วางใจให้เป็นผู้ขับเรือพระที่นั่งอีกด้วย

ด้วยความจงรักภักดีต่อสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี โดยได้รับใช้สนองพระราชประสงค์โดยมิได้ขาดตกบกพร่องเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย คุณวิวัฒน์ฯ จึงได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์อยู่บ่อยครั้ง และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเข็มนามาภิไธยย่อทองคำลงยา นอก

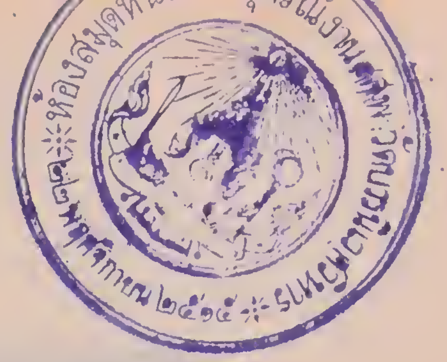
จากนี้เมื่อ คุณวิวัฒน์ ฯ ถึงแก่กรรม และความทราบฝ่าละอองพระบาท ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพวงดอกไม้มาวางหน้าหีบศพ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๒๑ อันเป็นวันทำบุญครบ ๗ วัน นำมาซึ่งความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณแก่ภรรยา บุตร ธิดา ตลอดจนญาติพี่น้องของ คุณวิวัฒน์ ฯ ล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ที่กล่าวมาเป็นคุณงามความดีเพียงส่วนหนึ่งที่คุณวิวัฒน์ ฯ ได้บำเพ็ญตนให้กับทางราชการ สำหรับในการปฏิบัติหน้าที่ประจำ คุณวิวัฒน์ ฯ ได้มีส่วนทำความเจริญให้กับกรมชลประทานตามหน้าที่รับผิดชอบอยู่เสมอ ประกอบกับคุณวิวัฒน์ ฯ เป็นผู้ที่มีอัธยาศัยโอบอ้อมอารี รักหมู่คณะ และมีความเสมอต้นเสมอปลาย ทำให้เป็นที่รักใคร่ของผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชา การจากไปของคุณวิวัฒน์ ฯ จึงทำความเสียใจและเสียดายมาสู่ญาติมิตรทั้งหลายที่ต้องขาดผู้ซึ่งจะยังสามารถทำคุณประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมไปอีกท่านหนึ่ง

ขออำนาจแห่งคุณงามความดีที่คุณวิวัฒน์ ฯ ได้กระทำไว้ รวมทั้งอานุภาพแห่งกุศลผลบุญราศีที่ครอบครัวและบรรดาญาติมิตรได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้ จงเป็นพลวปัจจัยอำนวยให้ดวงวิญญาณของคุณวิวัฒน์ ฯ ประสบความสุขตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ.

ม.ล. ปีลันธน์ มาลากุล

รองอธิบดีฝ่ายธุรการ

เสียดายเพื่อนผู้มีค่า

คุณวิวัฒน์เข้ามาร่วมงานในความรับผิดชอบของข้าพเจ้าเพียงระยะเวลาอันสั้น อย่างไรก็ตาม เรามีฐานะเสมือนเพื่อนร่วมงานกันมาก่อนเป็นระยะเวลายาวนาน ความคุ้นเคยที่มีมาแต่เดิมจึงเหมือนไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการสับเปลี่ยนตัวบุคคลในหน้าที่งาน โดยทั่วไปคุณวิวัฒน์เป็นคนกว้างขวาง มีใจโอบอ้อมอารี จึงทำให้มีเพื่อนฝูงมาก และได้รับการต้อนรับอย่างดีจากเพื่อนร่วมงานทุกฝ่าย นับได้ว่าเป็นคนโชคดีของข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้มอบความไว้วางใจให้เป็นพิเศษในด้านการงาน ให้ปฏิบัติราชการแทนเมื่อข้าพเจ้าออกตรวจงานท้องถิ่น คุณวิวัฒน์ต้องรับภาระเพิ่มขึ้น ทั้งที่งานในหน้าที่หนักอยู่แล้ว แต่ก็ได้รับการต้อนรับอย่างมีน้ำใจ แม้ในขณะเจ็บป่วยก็ยังรับอาสาจนต้องขอร้องและยับยั้งเอาไว้ คุณวิวัฒน์ห่วงงานในหน้าที่มากกว่าห่วงตัวเองเสียอีก ข้าพเจ้ารู้สึกประทับใจในคุณค่าที่แสดงออกนี้เป็นอย่างยิ่ง ถ้ามีชีวิตอยู่ต่อไป ข้าพเจ้าเชื่อเหลือเกินว่าคุณวิวัฒน์จะต้องมีความรุ่งโรจน์ในตำแหน่งหน้าที่การงานกว่านี้อย่างแน่นอน แต่โลกนี้เป็นอนิจจัง เป็นที่เศร้าสลดในหมู่พวกเรา เมื่อทราบถึงเรื่องอาการป่วย ข้าพเจ้าได้หาโอกาสบ่อยครั้งไปเยี่ยมไข้ และให้กำลังใจผู้ป่วยตามสติปัญญาที่มีเท่าที่จะทำได้

ที่สุด เป็นที่น่าเสียดาย คุณวิวัฒน์ได้จากพวกเราไปอย่างไม่เหลียวหลังกลับ ข้าพเจ้าไม่มีโอกาสได้ใกล้ชิดดูอาการป่วยครั้งสุดท้าย เท่าที่ทราบข่าวจากทางด้านเพื่อนที่คุ้นเคย คุณวิวัฒน์จากพวกเราไปด้วยความสงบในขณะกุศลจิต มีกาสาวพัตรเป็นธงชัยชี้นำ ด้วยบุญกุศลในอดีตและปัจจุบันที่ได้สั่งสมมาดีแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องขอพรใดอีก ข้าพเจ้ามั่นใจว่า คุณวิวัฒน์ได้ถึงสุขคติภพแล้ว.

กรด กรโกวิท

ผู้อำนวยการกองวิศวกรรมเครื่องกล

คำไว้อาลัย ของ นายแพทย์ สงคราม ทรัพย์เจริญ
ผู้อำนวยการโรงพยาบาลชลประทาน

ท่านอาจารย์นายแพทย์วิรัช มรรคดวงแก้ว และคุณมณีรัตณ์ มรรคดวงแก้ว ได้ขอให้ผมเขียนเรื่องคำแนะนำในการป้องกันโรคมะเร็งของปอดเพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ผมเห็นว่าเรื่องนี้คงเป็นข้อเตือนใจให้ท่านทั้งหลายมีชีวิตปลอดภัยจากโรคร้ายนี้ได้บ้าง จึงมีความยินดีอย่างยิ่งที่จะเขียนเรื่องนี้ คุณวิวัฒน์กับผมได้ชอบพอรักใคร่กันมานานร่วม ๒๐ ปี เป็นที่ทราบกันในหมู่ผู้ใกล้ชิดว่าคุณวิวัฒน์เป็นผู้มีความอดทนในการตรากตรำทำงาน ยินดีช่วยเหลือเพื่อนฝูงเสมอจนบางครั้งลืมเอาใจใส่สุขภาพของตนเอง ได้ทราบจากคุณมณีรัตน์หลังจากคุณวิวัฒน์ถึงแก่กรรมแล้วว่า คุณวิวัฒน์มีอาการอ่อนเพลียง่ายและไอเล็กน้อยติดต่อกันมาเป็นเวลาถึง ๑ ปี แต่ไม่ได้ตรวจรักษา เพราะคิดเสียว่าเป็นอาการไอเนื่องจากสูบบุหรี่ จนกระทั่งต่อมามีอาการแน่นหน้าอก อ่อนเพลียมากขึ้น จึงมาปรึกษาผมที่โรงพยาบาล และผมได้ขอให้หยุดพักรักษาตัวและให้รับการตรวจให้ละเอียด คุณวิวัฒน์ก็ยังขอที่จะไปทำงานที่ค้างให้เสร็จก่อน ในที่สุดต้องบังคับกันจึงได้ยอม

เมื่อได้ตรวจพบว่าเป็นโรคมะเร็งของปอดในระยะที่แพร่ไปสู่อวัยวะอื่นแล้ว ผมใจหายเพราะอาการป่วยของคุณวิวัฒน์มากเสียแล้ว ครอบครัวของคุณวิวัฒน์ต้องสูญเสียคุณวิวัฒน์เร็วเกินไป คุณวิวัฒน์ยังอยู่ในวัยที่เป็นหลักของครอบครัว และเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ จึงเป็นที่น่าเสียดายยิ่ง เมื่อมาจากกันไปในวัยอันไม่สมควร

ผมขอตั้งจิตอธิษฐานขอให้อำนาจแห่งคุณงามความดี และบุญกุศลที่คุณ-วิวัฒน์ได้ทำไว้ และผลบุญจากการทำให้ผู้ปฏิบัติตามคำแนะนำนี้ได้รอดชีวิตจากโรคมะเร็งของปอด จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ประสบสุขในสัมปรายภพทุกประการ.

สงคราม ทรัพย์เจริญ

กับพี่ ๆ บ้านหัวตะเข้

รวมญาติ "มรรคดวงแก้ว" และ "ตั้งสง่า"

คำไว้อาลัยของ พลอากาศตรี สมพล บุรุษรัตนพันธุ์

วิวัฒน์ เป็นน้องชายของภรรยาข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้ามีความสัมพันธ์รักใคร่ใกล้ชิดกันเสมือนน้องชายของข้าพเจ้าเอง เมื่อวิวัฒน์ยังเป็นเด็กหนุ่มคะนอง ขณะศึกษาอยู่ในโรงเรียนระดับมัธยม คุณพ่อคุณแม่ของวิวัฒน์ ซึ่งเป็นน้าของภรรยาข้าพเจ้า มีความห่วงใยเกรงว่าจะออกนอกลู่นอกทาง เพราะวิวัฒน์เป็นคนชอบสนุก รักพวกรักพ้อง เมื่อเพื่อนคนใดมีปัญหา วิวัฒน์มักจะอาสาจัดการให้เสียทุกสิ่งทุกอย่าง แม้จะต้องเสี่ยงต่อการทะเลาะวิวาท ซึ่งข้าพเจ้าเห็นเป็นสิ่งดีสำหรับเด็กหนุ่มที่มีความเชื่อมั่นในตนเอง และมีความจริงใจต่อมิตรสหาย เด็กหนุ่มที่มีคุณลักษณะเช่นนี้ ไม่น่าจะเป็นพิษเป็นภัยอย่างใด ซึ่งข้าพเจ้าได้ยืนยันกับคุณพ่อคุณแม่ของวิวัฒน์ไปเช่นนั้น

จากนั้นมา กาลเวลาผ่านไป คำยืนยันของข้าพเจ้าปรากฏว่าเป็นความจริง วิวัฒน์สำเร็จการศึกษาทางวิศวกรรมศาสตร์ จาก Chicago Technology Institute จากสหรัฐอเมริกา และกลับมารับราชการอยู่กรมชลประทาน ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน มีความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เลื่อนตำแหน่งเป็นข้าราชการชั้นเอกเมื่ออายุเพียง ๒๙ ปี และเป็นชั้นพิเศษเมื่ออายุ ๓๗ ปี เป็นที่ชื่นชมยินดีแก่บิดามารดาและญาติมิตรเป็นอย่างยิ่ง

วิวัฒน์ ได้วางรากฐานการเริ่มต้นชีวิตครอบครัว โดยเลือกคู่ชีวิตที่เป็นกุลสตรี ซึ่งสำเร็จการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยมิชิแกน คือคุณมณีรัตน์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ซึ่งเป็นธิดาของ พลตรีพระยาเสนีณรงค์ฤทธิ์ และคุณหญิงโพยม และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ โปรดเกล้า ฯ ประกอบพิธีสมรสพระราชทาน เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๐๘ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ และเป็นเกียรติประวัติแก่ตระกูลทั้งสองเป็นอย่างยิ่ง วิวัฒน์ได้ดำรงชีวิตครองเรือนมาด้วยความผาสุก เป็นที่อบอุ่นแก่ภรรยาและบุตรธิดาตลอดมา

ด้วยความที่ข้าพเจ้ามีแนวความคิดคล้ายคลึงกับวิวัฒน์ เราจึงมีความสนิทสนมกันเป็นพิเศษ ทำให้ข้าพเจ้าตระหนักในอุปนิสัยใจคออันโอบอ้อมอารี และความจริงใจของวิวัฒน์เป็นอย่างดี การจากไปของวิวัฒน์ในครั้งนี้ นอกจากจะเป็นการสูญเสียผู้นำอันเป็นหลักสำคัญของครอบครัวแล้ว ทางราชการยังสูญเสียข้าราชการระดับสูงที่จะเป็นกำลังสำคัญของประเทศชาติไปอย่างน่าเสียดายยิ่ง

ด้วยอานิสงส์แห่งผลบุญที่วิวัฒน์ได้สร้างสมไว้ และที่บรรดาญาติมิตรได้ร่วมกันบำเพ็ญเพื่ออุทิศให้วิวัฒน์ตลอดมา ขอจงเป็นปัจจัยส่งให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของวิวัฒน์ จงไปสู่สุคติตามควรแก่วิสัยในสัมปรายภพนั้น ๆ.

พลอากาศตรี สมพล บุรุษรัตนพันธุ์

คำไว้อาลัยต่อ เข

เพื่อนไม่น่าจากไปรวดเร็วเช่นนี้

เราเพิ่งเห็นกันหลัด ๆ ยังเคยกินข้าวและร่วมสนุกสนานเฮฮาด้วยกันไม่นานมานี้ เขก็มารีบจากพวกเราไปเสียแล้ว พอรู้ข่าวเจ็บหนักก็ใจหายและรู้สึกเศร้าสลดใจอย่างสุดซึ้งที่พวกเราจะต้องสูญเสียเพื่อนที่ดีและเพื่อนรักไปอีกคนหนึ่ง

ยังจำได้ว่า ตอนอยู่ บีซีซี ที่ริมถนนสาธร เขเคยเป็นหัวโจกนำพวกเรามุดรั้วสังกะสีเข้าบ้านหลังโรงเรียนเพื่อกิจกรรมพิเศษต่าง ๆ และทุกครั้งที่เจ้าของบ้านโผล่มาและมีหมามาเห่าไล่กัด เขจะเป็นคนสุดท้ายที่วิ่งหนีไป เขให้พวกเราไปก่อน ดูจนกระทั่งทุกคนปลอดภัยแล้วเขเองจึงจะไปเป็นคนสุดท้าย ดังนั้นการไปเที่ยวทุกครั้งพวกเราต้องเกาะเขไปด้วยเสมอ

ลักษณะรูปร่างหน้าตาของเขก็ส่อไปในทางผู้หลักผู้ใหญ่กว่าคนอื่น ๆ ในหมู่เพื่อนฝูงของพวกเรา กล่าวคือ เขมีรูปร่างสูงใหญ่โต ตาโตเอียงนิด ๆ หูกาง ศีรษะค่อนข้างจะมีผมบาง ทำให้พวกเราตั้งฉายาเขว่า "เจ้าคุณ" หรือ "คุณพระ" เสมอ เวลาพูดก็พูดด้วยเสียงอันดัง และเวลาหัวเราะก็ได้ยินไปได้ไกล เขเป็นคนสนุกสนานรักเพื่อนฝูง และเพื่อนฝูงก็รักเข สังคมเพื่อนฝูงของเขจึงกว้างขวางมาก

เขไปเมืองนอกเสียนานพอสมควร จนได้ปริญญาเพิ่มเติมพ่วงท้ายกลับมาเข้ารับราชการและเลื่อนตำแหน่งก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว ยังจำได้ว่าพวกเรารู้สึกพูมใจเป็นที่สุด ที่เขได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นชั้นเอกนานหลายปีมาแล้ว เป็นคนนำหน้าในกลุ่มของพวกเรา และต่อมาก็ได้รับพระราชทานเลื่อนขึ้นเป็นถึงชั้นพิเศษในกรมชลประทาน ซึ่งทุกคนก็ดีใจที่พรรคพวกได้ดีสมเป็นลูก บีซีซี ซึ่งได้กินได้นอนร่วมกันมา

เรายังนึกกันว่าอนาคตทางราชการของเขาจะต้องก้าวหน้าไปอีกไกล แต่ภยันตรายโรคภัยไข้เจ็บยังคืบคลานเข้ามาอย่างช่วยไม่ได้ อย่างพระท่านว่า เกิด แก่ เจ็บตาย ก็จะเกิดขึ้นแก่ทุกคน ไม่ช้าก็เร็ว และโลกก็เปลี่ยนแปลงไปทุกวันและทุกนาที จะเอาอะไรเป็นที่ยึดมั่นไม่ได้นอกจากธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เขเป็นคนโชคดีที่มีคุณต่ายเป็นภรรยาที่ดี คุณต่ายเป็นคนธรรมะธรรมโม เฝ้าดูแลรักษาเยียวยาสามีเป็นระยะเวลายาวนานจนถึงวินาทีสุดท้าย พวกกลุ่มสามีและภรรยาบีซีซี เราได้เห็นน้ำใจและตัวอย่างอันประเสริฐของเธออันนี้ และตั้งใจอย่างแน่วแน่ว่าจะไม่ละเลยทอดทิ้งคุณต่ายและลูก ๆ ของเขให้อ้างว้างและขาดเพื่อน เราจะให้กำลังใจและความอบอุ่นแก่เธอและครอบครัวตลอดไป และเธอก็จะเข้ามาร่วมกลุ่มสังสรรเพื่อน ๆ ของเราต่อไป ดังเช่นที่เขเคยปฏิบัติมา

เพื่อนรัก ถึงเพื่อนจะจากไป แต่ขออย่าเป็นห่วง พวกเราอยู่ข้างหลังจะช่วยดูแล "คนเป็น" ให้ เรายังคงความเป็นเพื่อนต่อไป ไม่ว่าตายหรือเป็น ขอให้เขสบายใจและไปสู่สวรรค์และสุขคติภพเทอญ.

จาก เพื่อน ๆ ร่วมรุ่น บีซีซี

เข

วันพุธที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๑ เวลาประมาณ ๑๙.๐๐ น. เศษ ๆ ข้าพเจ้าได้รับแจ้งทางโทรศัพท์ว่า **เข** ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกไม่อยากจะเชื่อต่อข่าวนั้น แต่เมื่อได้ทบทวนว่า **เข** ได้ป่วยมาเป็นเวลา ๓ เดือนเศษแล้ว และข้าพเจ้าเองได้ไปเยี่ยมที่โรงพยาบาลครั้งสุดท้ายประมาณ ๗ วันก่อนที่ **เข** จะจากไป กระนั้นข้าพเจ้าก็ยังไม่วายรู้สึกงงงวยระคนไปกับความเสียดายและเสียใจ เมื่อตั้งสติได้ จึงรีบแต่งตัวไปทันฟังสวดจบที่สองพอดี และต่อมาเมื่อข้าพเจ้าได้รับคำขอร้องให้นำรูป **เข** ไปขยายเพื่อตั้งหน้าศพนั้น ทันทีที่มองเห็นรูป ข้าพเจ้าก็ไม่สามารถที่จะอดกลั้นความสลดใจและอาลัยไว้ได้อีกเลยทั้ง ๆ ที่รู้อยู่ว่าความตายเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เป็นแต่เราไม่สามารถจะรู้ได้ว่าจะตายเมื่อใด ที่ไหน และเวลาใดเท่านั้น

หวนรำลึกย้อนหลังไปถึงความสนิทชิดเชื้อระหว่างเราทั้งสอง นอกจากเราจะเป็นเพื่อนร่วมโรงเรียนรุ่นเดียวกันแล้ว คุณพ่อของเราก็ยังเป็นเพื่อนแพทย์รุ่นเดียวกันอีกด้วย ความสัมพันธ์ยิ่งกระชับมากยิ่งขึ้นหลังจากที่เราต่างได้แต่งงานกันไปแล้ว ทั้งนี้เพราะครอบครัวของเราได้ไปมาหาสู่กันตลอดเวลา ทุกครั้งที่พวกลูก ๆ ปิดเทอม ครอบครัวของเราทั้งสองจะไปเที่ยวต่างจังหวัดด้วยกันอยู่เสมอ และเมื่อถึงวันปีใหม่จะมีครอบครัวของ**เข**มาร่วมส่งท้ายปีเก่าและรับปีใหม่ร่วมกับเราที่บ้านศุภราชเป็นประจำ

เข ในความทรงจำของข้าพเจ้า เป็นคนที่มีน้ำใจดี โอบอ้อมอารี ให้ความช่วยเหลือต่อผู้อื่นด้วยความเต็มใจ ข้าพเจ้ามีความเชื่อว่า กุศลผลบุญกรรมอันดีงามที่ **เข** ได้ประกอบมาเกือบตลอดชีวิตคงช่วยดลให้วิญญาณของ **เข** ไปประสบสุขในสัมปรายภพโน้นอย่างแน่นอน

เพื่อนเอ๋ย ชาติหน้าพบกันใหม่ ขอวิญญาณของ **เข** จงไปสู่สุขคติเสวยสุขสมบัติอันสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพโน้นเทอญ.

จาก

ไข่

คำไว้อาลัย แด่ "คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว"
จาก เพื่อนนักเรียนเก่าออสเตรเลีย

ในรัฐวิคตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย เมื่อ ๒๐ กว่าปีที่ผ่านมา พวกเรานักเรียนเก่าออสเตรเลียรุ่นนั้น คงจะจำได้ดีว่าเรามีเพื่อนนักเรียนไทยรุ่นเดียวกันอยู่คนหนึ่ง คือ "วิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว" ซึ่งพวกเราที่ศึกษาอยู่ที่เมืองกีลอง รัฐวิคตอเรีย ด้วยกันได้ตั้งชื่อเล่นให้ว่า "ติ๊งโก้" และชื่อนี้ก็ได้ใช้เรียกกันมาตลอดเวลา แม้กระทั่งเพื่อนนักเรียนจากรัฐอื่นที่มารู้จักกันภายหลังในออสเตรเลีย และในประเทศไทย จนทำให้เพื่อนส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักชื่อจริงของ "วิวัฒน์" แต่ในขณะนี้พวกเราทุกคนคงจะทราบแล้วว่า "ติ๊งโก้" เพื่อนของเราผู้ซึ่งได้จากเราไปแล้วนั้น คือ "วิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว"

ในบรรดาเพื่อนรุ่นเดียวกัน "วิวัฒน์" เป็นคนหนึ่งของพวกเราที่มีความสามารถสร้างอนาคตของตัวเองและครอบครัวขึ้นมาจนมีชื่อเสียงและเกียรติยศไม่น้อยหน้าเพื่อน ๆ ในด้านการสังคมกับเพื่อนฝูง "วิวัฒน์" เป็นเพื่อนคนหนึ่งที่พูดจาสนุกสนานอยู่เสมอและให้ความเป็นกันเองกับเพื่อนทุกคน อีกทั้งยังพยายามช่วยเหลือเพื่อนอยู่เป็นประจำ โดยไม่เคยคำนึงถึงผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

ในการจากไปของ "วิวัฒน์" อย่างกะทันหันและรวดเร็วเกินความคาดหมายของพวกเรานี้ จึงทำให้พวกเรารู้สึกเสียใจและเสียดายที่ได้สูญเสียเพื่อนที่ดีคนหนึ่งของเราไป และในทำนองเดียวกันพวกเราตระหนักดีว่าการจากไปของ "วิวัฒน์" นับเป็นการสูญเสียอย่างใหญ่หลวงของภรรยา ลูก ๆ และครอบครัวของ "วิวัฒน์" พวกเราทุกคนขอแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

สุดท้ายนี้ พวกเราขอให้บุญกุศลใดที่พวกเราได้สร้างไว้ร่วมกัน จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของ "วิวัฒน์" จงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

จาก "เพื่อนนักเรียนเก่าออสเตรเลีย"

ที่สนามบินประเทศออสเตรเลีย พ.ศ. ๒๔๙๙

กับเพื่อน ๆ ที่ประเทศออสเตรเลีย

เล่นกอล์ฟกับ วิวัฒน์

คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว เป็นสมาชิกชมรมกอล์ฟ "พญานาคราช" มาร่วมสิบปี ถ้าไม่ติดราชการต่างจังหวัด วิวัฒน์จะร่วมเล่นกับเพื่อนสมาชิกเป็นประจำทุกวันอาทิตย์ที่สนามสโมสรกอล์ฟดุสิต วิวัฒน์อยู่ในกลุ่มสมาชิก "รากงอก" คือเล่นครบ ๑๘ หลุมตั้งแต่เที่ยง แต่จะอยู่ คุย กินและดื่มกันต่ออีกหลายชั่วโมงเป็นประจำ บางครั้งถึงมืดค่ำก็มีอยู่บ่อย ๆ

นอกจากจะเป็นนักกอล์ฟ นักดื่มแล้ว วิวัฒน์ยังเป็นนักร้องอีกด้วย ทุกสิ้นปีเราจะมีงานเลี้ยงประจำปี ยังจำได้ว่างานเลี้ยงครั้งสุดท้าย เราจัดที่ "เฟลมทรีซัปเปอร์คลับ" เมื่อเดือนมกราคม ๒๕๒๑ หลังจากรับประทานอาหาร แจกรางวัลกันเรียบร้อยแล้ว สมาชิก "รากงอก" ก็สนุกสนานครื้นเครงกับวงดนตรีต่อ ไม่นึกเลยว่าวิวัฒน์จะร้องเพลงให้พวกเราฟังเป็นครั้งสุดท้ายในคืนวันนั้น

วิวัฒน์ได้เล่นกอล์ฟกับพวกเราครั้งสุดท้ายเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ เรารู้ว่าวิวัฒน์ป่วยก็ไม่นึกว่าเป็นมากมายนัก จนถึงเดือนมีนาคม จึงรู้ว่าต้องเข้าโรงพยาบาล เมื่อไปเยี่ยมครั้งแรกรู้สึกว่าวิวัฒน์มีกำลังใจดีมาก ยังบอกว่าขอเวลา ๒—๓ เดือนจะมาเล่นกอล์ฟด้วยกันอีก เราไปเยี่ยมครั้งสุดท้ายเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๘ มิถุนายน วิวัฒน์บีบมือเราแน่น น้ำตาไหล ไม่พูดอะไรเลย คล้ายกับรู้ตัวว่าไม่มีโอกาสเล่นกอล์ฟแล้ว "รากงอก" ต่อกับพวกเราอีก วิวัฒน์จะอยู่ในความทรงจำของพวกเราตลอดไป.

สมาชิกชมรมกอล์ฟพญานาคราช

คำไว้อาลัยจากเพื่อนร่วมงาน

การจากไปก่อนถึงวัยอันควรของคุณวิวัฒน์ ได้ทำความเศร้าสลดให้กับเพื่อนร่วมงาน ทั่วทั้งกรมชลประทาน นับว่าเป็นการสูญเสียครั้งสำคัญของกรมฯ เพราะคุณวิวัฒน์เป็นนายช่างหนุ่มที่มีความรู้ ความสามารถ มีประวัติการทำงานดีเด่น เคยผ่านงานสำคัญ ๆ หลายงาน เช่น โครงการเขื่อนภูมิพล และโครงการแม่กลองใหญ่ โดยเฉพาะโครงการที่แม่กลองใหญ่ ตำแหน่งนายช่างกลโครงการที่คุณวิวัฒน์ไปทำหน้าที่ นั้น เป็นงานยากเพราะจะต้องบังคับบัญชาข้าราชการและลูกจ้างในสายงานช่างกลจำนวนนับพัน ส่วนใหญ่สังกัดกองต่าง ๆ หลายกอง แต่ถูกส่งมาทำงานภายใต้ความรับผิดชอบขอคุณวิวัฒน์ เฉพาะช่วงระยะเวลาทำการก่อสร้างเท่านั้น ฉะนั้น งานจะดำเนินไปโดยราบรื่นหรือไม่ ย่อมขึ้นอยู่กับ ความสามารถด้านการ บังคับบัญชาและ ด้านการประสานงานของนายช่างกลผลปรากฏว่า คุณวิวัฒน์ได้ทำหน้าที่อย่างดีเยี่ยม ได้ควบคุมการปฏิบัติงานด้านช่างกลโดยเรียบร้อย งานดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ สำเร็จลุล่วงตามเป้าหมายทุกประการและทั้ง ๆ ที่คุณวิวัฒน์เป็นคนกวดขันเข้มงวด เรื่องการงานแต่กลับเป็นที่รักและยำเกรงของผู้ใต้บังคับบัญชาโดยทั่วกัน กองต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องก็ให้ความร่วมมือด้วยดี คุณวิวัฒน์จึงเป็นที่ไว้วางใจของผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้นจนกระทั่ง เมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้รับบำเหน็จความดีความชอบเลื่อนตำแหน่งชั้นเป็นนายช่างเครื่องกลระดับ ๗ นับว่าเป็นข้าราชการระดับ ๗ ที่อายุน้อยที่สุดคนหนึ่งในกรมชลประทาน

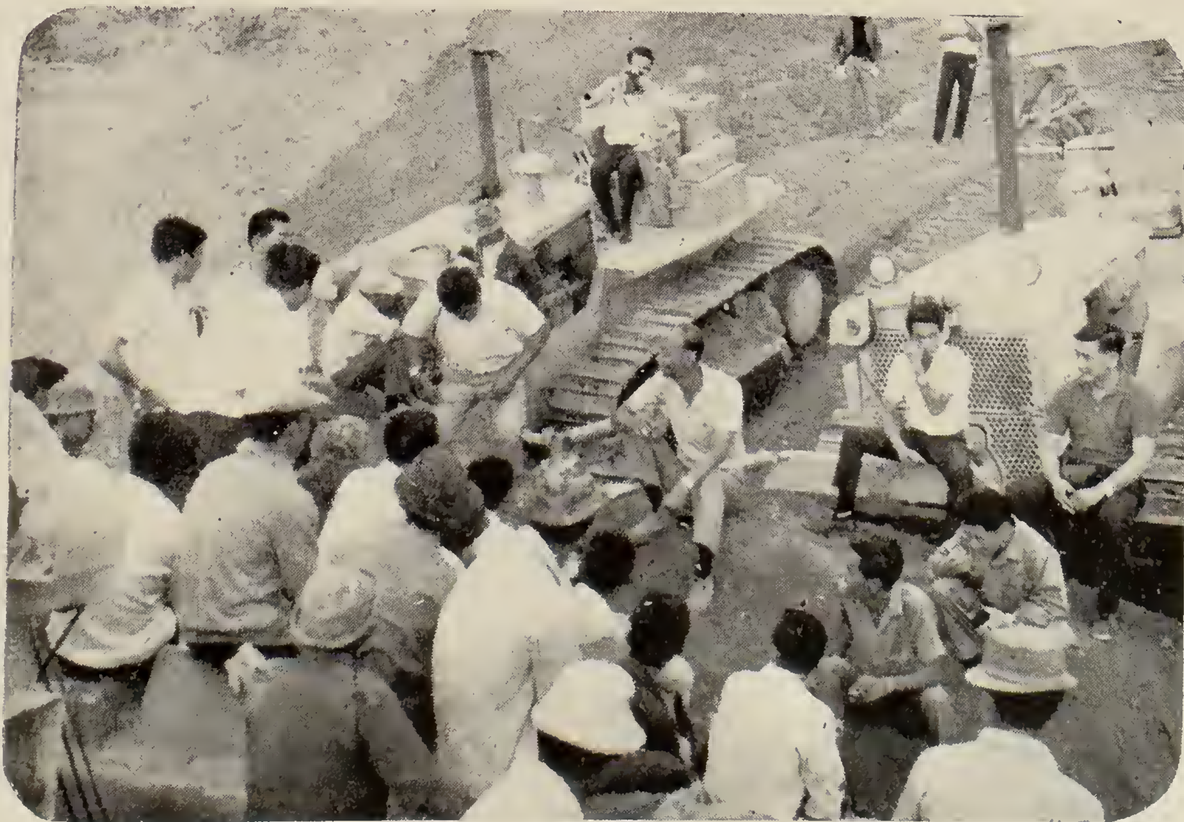
สำหรับด้านนิสัยใจคอ ส่วนตัวคุณวิวัฒน์ มีเอกลักษณ์ประจำตัวอย่างหนึ่งคือเป็นคนเสียงดังฟังชัด พูดอะไรตรง ๆ ไม่อ้อมค้อม ทำให้คุณวิวัฒน์เป็นเพื่อนที่คบง่ายเป็นคนโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นที่สุด ถ้ามีการขอร้องให้ช่วยเหลือเป็นการส่วนตัวในวิสัยที่จะทำได้แล้ว คุณวิวัฒน์จะทำให้ด้วยความเต็มใจเหมือนกันหมด ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย นับว่าเป็นบุคคลที่มีน้ำใจหาได้ยากยิ่งคนหนึ่ง น่าเสียดายเหลือเกินที่คุณวิวัฒน์ด่วนจากไป ทั้ง ๆ ที่ยังอยู่ในวัยที่จะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติได้อีกมาก เป็นที่แน่นอนเหลือเกินว่าคุณงามความดีที่คุณวิวัฒน์ได้ทำไว้จะอยู่ในความทรงจำของเพื่อนร่วมงานไปอีกนานแสนนาน และจะเป็นผลให้คุณวิวัฒน์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพ.

เพื่อน ๆ ในกรมชลประทาน

ร่วมนำข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของกรมชลประทานชมงานเขื่อนวชิราลงกรณ

ขณะดำรงตำแหน่งนายช่างกลหัวงานเขื่อน

กับเพื่อนร่วมงานที่เขื่อนวชิราลงกรณ

"จากสิ่งที่ควรจะเป็นไปไม่ได้"

การจากไปของ "พี่วิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว"

มิใช่เป็นการจากไปของทุกสิ่งทุกอย่าง แม้ว่า สิ่งนั้นจะมิใช่ความคาดหมาย หรือ มิใช่ความนึกคิด หรือ มิใช่ความรับรู้ที่ควรจะรู้

แต่ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยมิได้มีความคาดหมาย มิได้มีความนึกคิด และแม้แต่มิได้มีสิ่งที่ควรจะรับรู้ เพราะว่ามันเป็นเสมือนหนึ่ง "อุบัติเหตุ" ที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว และ "อุบัติเหตุ" นั้นควรที่จะผ่อนปรนกันได้ แต่ทำไมจึงต้องมาสรุปและลงเอยกันในรูปแบบนั้น

ซึ่งมันไม่ยุติธรรมเลย และพวกเรา ผู้ซึ่งเคยร่วมงานกันมาในช่วงเวลาหนึ่งที่อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ณ เขื่อนวชิราลงกรณ

อันเป็นงานเบื้องต้น ซึ่งเกี่ยวกับงานพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง ในด้านการเกษตรกรรมและอื่น ๆ ซึ่งมีขอบเขตครอบคลุมไปถึงจังหวัดราชบุรี นครปฐม สมุทร-สาคร สมุทรสงคราม เพชรบุรี และสุพรรณบุรี ซึ่งในชั่วเวลาอีกไม่กี่ปีข้างหน้างานก็จะสำเร็จสมบูรณ์ตามแผนงานทุกประการ

การจากไปของ "พี่วิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว" มิใช่เป็นการจากไปของทุกสิ่งทุกอย่าง แต่เป็นการจากไปโดยทิ้งความดีงาม ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่ในทางปฏิบัติงานหรือไม่ว่าในทางส่วนตัว เป็นตัวอย่างอันดีให้ระลึกถึงและเป็นแนวทางที่ดี.

จากลูกน้อง หน่วยงานช่างกลเขื่อนวชิราลงกรณ

อาลัยลูก

ด้วยความรักและอาลัยอย่างสุดซึ้ง ของพ่อและแม่ซึ่งมีต่อลูกผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นเหตุบันดาลใจให้ต้องเขียนถ้อยความต่อไปนี้ เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ลูกร่วมกับญาติและมิตร ตลอดจนเพื่อนร่วมงาน พิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกแก่ผู้ที่ไปในงานพระทาน-เพลิงศพ และผู้อื่นซึ่งมีโอกาสได้อ่านหนังสืออนุสรณ์ นี้ เชื่อว่าคงได้ประโยชน์มากน้อยตามสาระของเรื่อง ดังที่ "ครูเทพ" (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) กล่าวไว้ว่า

ความรู้ประดุจวา　　ริจะมาณทิศทาง
ไม่ควรจะกั้นกาง　　กลก่อทำนบกัน

ยังมีบทประพันธ์อีกหนึ่งบท เดิมเป็นภาษาอังกฤษ ท่านเจษฎาจารย์ฮีแล อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนอัสสัมชัญวิทยาลัย แปลและร้อยกรองเป็นภาษาไทยมีความดังต่อไปนี้

สองคนยลตามช่อง　　คนหนึ่งมองเห็นโคลนตม
อีกหนึ่งตาแหลมคม　　เห็นดวงดาวอยู่พราวพราย

(Two men look through the same bar,
One sees mud, the other stars.)

พ่อและแม่มีลูกอยู่เพียงสามคน ลูกเป็นลูกคนโตเกิดในระยะที่พ่อแม่กำลังก่อร่างสร้างตัว แม้กระนั้นก็ยังพยายามส่งให้ลูก ๆ เข้าโรงเรียนที่นิยมว่าดีที่สุดในสมัยนั้น ลูกคนโตส่งเข้าโรงเรียนคริสเตียนวิทยาลัย น้องหญิงเรียนที่โรงเรียนวัฒนา-วิทยาลัย และน้องชายสุดท้องได้เรียนที่โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย

พ่อมีความปรารถนาที่จะให้ลูกเรียนแพทย์ เพื่อดำเนินรอยตามพ่อ แต่การที่จะเข้าศึกษาวิชาแพทย์ได้นั้น ลูกต้องรักและชอบเป็นข้อแรก นอกจากนั้นต้องเรียน

กับคุณพ่อ – คุณแม่ และน้อง ๆ พ.ศ. ๒๔๙๓

กับคุณพ่อ – คุณแม่ น้อง ๆ

บุตร – ภรรยา และหลาน พ.ศ. ๒๕๑๙

เก่ง ได้คะแนนสูง จึงจะมีโอกาสสอบแข่งขันกับเขาได้ แต่เมื่อลูกไม่ชอบวิชาแพทย์เสียแล้ว การที่จะเคี่ยวเข็นลูกให้เป็นไปตามความปรารถนาของพ่อแม่ ก็คงจะไม่สู้เป็นการชอบด้วยเหตุผลนัก

เมื่อลูกบอกความประสงค์ออกมาว่าใคร่จะไปศึกษาต่อในวิชาช่างกล ณ ต่างประเทศ พ่อและแม่ก็ได้จัดให้ลูกได้ไปศึกษาที่ Gordon Institute of Technology ประเทศออสเตรเลีย ลูกเรียนอยู่ที่นั่นประมาณ ๘ เดือน แล้วแจ้งมาว่าการศึกษาที่ออสเตรเลียใช้ระบบเช่นเดียวกับประเทศอังกฤษ คือมีการสอบครั้งเดียวในปลายปีการศึกษา จึงเกรงว่าถ้าพลาดก็จะเสียเวลาและสิ้นเปลืองเงินทองมาก และได้ทราบว่าทางสหรัฐอเมริกามีการศึกษาอีกระบบหนึ่ง คือเรียนไปสอบเก็บคะแนนไปเป็นระยะ เช่น ทุกสัปดาห์ ทุกเดือน ทุกเทอม เป็นต้น แล้วเอาผลของการสอบเป็นระยะ ๆ ไปรวมถัวเฉลี่ยกับการสอบปลายปี โอกาสที่จะเรียนสำเร็จโดยเร็วจึงง่ายกว่า เสียแต่ว่าค่ากินอยู่และค่าเล่าเรียนในอเมริกาสูงกว่าในออสเตรเลีย

พ่อและแม่ปรึกษากันแล้ว ก็ตามใจลูก และด้วยความอนุเคราะห์ของคุณฉุน ประภาวิวัฒน เพื่อนพ่อ ซึ่งขณะนั้นรับราชการเป็นทูตวัฒนธรรม อยู่ที่วอชิงตัน ลูกก็ได้เข้าเรียนที่ Chicago Technical College สหรัฐอเมริกา ลูกเรียนสำเร็จได้เร็วกว่าปกติ เพราะเพิ่มการเรียนในภาคฤดูร้อนเข้าด้วย และบอกมาว่าจะขอทำปริญญาขั้นสูงต่อไป ตอนนี้พ่อและแม่ต้องใช้ความคิดหนัก เพราะยังมีน้อง ๆ อีกสองคนที่ควรจะได้รับการศึกษาเท่าเทียมกัน หากทุ่มเทให้แก่ลูกคนโตมากไปก็ดูจะไม่ใคร่จะยุติธรรมนัก

ขณะนั้นพ่อรับราชการเป็นนายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสงฆ์ เกือบทุกเช้าพ่อไปตรวจความเรียบร้อยของการถวายภัตตาหารเช้าที่หอฉัน พอดีได้พบกับดอกเตอร์ทวีรัสมิ์ ธนาคม ซึ่งไปทำบุญถวายภัตตาหารพระในเช้าวันนั้น เมื่อได้พูดคุยกันถึงเรื่องทุนการศึกษาในต่างประเทศ คุณทวีรัสมิ์ ให้ความเห็นว่า รัฐบาลกำลังต้องการพวกนายช่างต่าง ๆ เป็นอย่างมาก และแนะให้ติดต่อกับผู้เกี่ยวข้องกับการช่าง

กลหลาย ๆ แห่ง คงจะสำเร็จได้ทุนเข้าสักแห่งเป็นแน่ พ่อได้คิดและนึกถึงเพื่อนร่วมรุ่น โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ที่ทำงานอยู่ที่รถไฟ และกรมชลประทาน

นับเป็นโชคของลูกเมื่อพ่อไปกรมชล ฯ ม.ล. ชูชาติ กำภู อธิบดีกรมชล ฯ ได้ต้อนรับพ่อฉันเพื่อนเก่าเป็นอย่างดียิ่ง เมื่อคุยกันถึงเรื่องเก่า ๆ และงานใหม่ ๆ ซึ่งต่างคนต่างทำแล้ว พ่อก็ถามถึงทุนการศึกษาช่างกลของกรมชล ฯ ที่สหรัฐอเมริกา ม.ล. ชูชาติ แสดงความเสียใจว่าได้ให้ทุนสุดท้ายสำหรับปีนี้แก่ผู้อื่นไปเสียแล้วเมื่อสองสามวันมานี้เอง พ่อมาช้าไป พร้อมกันนั้นก็กล่าวว่า กรมชล ฯ กำลังต้องการคนที่มีความรู้ความชำนาญในภาคปฏิบัติของวิชาช่างกลมากกว่าผู้ที่ได้รับปริญญาสูง ๆ หากลูกเข้าเริ่มงานในขณะที่กรมกำลังมีความต้องการ ย่อมเป็นโอกาสดีกว่าที่จะไปศึกษาเอาปริญญาสูง ๆ ฉะนั้นหากลูกเห็นชอบกับความคิดนี้และสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยนี้เมื่อใด ขอให้ส่งหลักฐานมายังกรมทันที กรมจะส่งไปฝึกงานที่ Colorado ซึ่งกำลังประสานงานสร้างเขื่อนภูมิพลกับกรมชล ฯ อยู่ เมื่อครบหนึ่งปีแล้ว ก็จะจัดให้ได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการของกรม ลูกจึงได้เข้าทำงานในกรมชลประทานตามที่อธิบดี ม.ล. ชูชาติได้ชี้แจงไว้

คนเราเกิดมามีความรักความชอบในอาชีพและการงานไม่เหมือนกัน คนหนึ่งก็ชอบไปอย่างหนึ่งบางคนชอบเป็นแพทย์ เป็นครู บางคนชอบค้าขาย ชอบกฎหมาย ความถนัดและพรสวรรค์เป็นของแต่ละคน หากส่งเสริมให้ถูกต้องก็จะเกิดผลในทางดี แต่ถ้าจำเป็นจะต้องทำงานที่เจ้าตัวไม่รักไม่ชอบแล้ว ผลของงานจะไม่ดี

ลูกเลือกวิชาตามที่ลูกชอบ และก็ได้ทำงานสมความปราถนา อาศัยความซื่อสัตย์ สุจริตขยันหมั่นเพียร เป็นทุนเดิม และได้นายที่รู้จักใช้คน จึงได้รับการเลื่อนขั้นเจริญก้าวหน้าไปตามลำดับสมใจของลูก ของครอบครัว และของพ่อแม่

ลูกเป็นลูกชายคนโต พ่อและแม่อยากให้บวชสัก ๑ พรรษา เพื่อตัวเองและเป็นตัวอย่างแก่น้อง ลูกทราบแล้วก็ตอบสนอง และได้มีการตระเตรียมกันจนถึงขั้นขอ

พระราชทานพระบรมราชานุญาตอุปสมบทเป็นนาคหลวงในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ (เพราะขณะนั้น ลูกเสร็จภาระกิจสำคัญของชาติเกี่ยวกับการก่อสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ ซึ่งลูกเคยดำรงตำแหน่งนายช่างกลโครงการ) โดยความอนุเคราะห์ของคุณหญิงโพยม เสนีณรงฤทธิ์ และความเห็นชอบของมณีรัตน์ ภรรยาของลูก แต่บังเอิญประจวบกับทางกรม มีราชการด่วนในสมัยท่านอธิบดีแสวง พูลสุข จะติดบานประตูระบายน้ำเขื่อนกิ่วลม จังหวัดลำปาง ลูกเป็นผู้หนึ่งที่มีประสพการณ์ในเรื่องนี้ ท่านอธิบดีจึงได้มอบหมายให้เป็นผู้ดำเนินการและก็ทราบว่างานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี นอกจากนี้ในขณะนั้นยังมีงานพิเศษที่เร่งด่วนอีกหลายเรื่องที่ลูกเป็นห่วง และรักที่จะรีบทำให้สำเร็จไปเสียก่อน การอุปสมบทจึงเป็นอันจำเป็นต้องเลื่อนออกไป

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๙ ลูกได้เลื่อนขึ้นเป็นข้าราชการชั้นพิเศษ ย้ายจากตำแหน่งหัวหน้างานยานพาหนะทางบก กองยานพาหนะมาเป็นหัวหน้างานเรือขุด กองวิศวกรรมเครื่องกล ลูกบอกว่าเป็นงานใหม่ ประสงค์จะจัดวางระเบียบ และปรับปรุงเสียให้เรียบร้อย คาดว่าจะบวชได้ในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ แต่เมื่อลูกผ่านการเกิด การแก่มาแล้ว คราวนี้ก็มาถึง การเจ็บ และการตาย ดังที่คุณฐะปะนีย์ นาครทรรพ กล่าวไว้ว่า

จุดเอ๋ยจุดจบ ความสงบจุดนี้เป็นที่หมาย
อันชีวิตชุลมุนและวุ่นวาย ดิ้นรนคล้ายประจำอยู่ค้ำฟ้า
ที่แท้นั้นมวลมนุษย์มีจุดจบ ต้องพานพบเที่ยงแท้แน่ละหนา
แม้เจริญรอยบาทพระศาสดา พระพุทธพาพบนิพพานสราญเอย.

ระหว่างที่ลูกยังรับราชการอยู่ เป็นที่ปลาบปลื้มและยินดียิ่งสำหรับพ่อแม่ เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชการทานน้ำสังข์ระหว่างลูกกับมณีรัตน์ สนิทวงศ์ ฯ และต่อมาก็ได้มีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานนามให้แก่หลาน ๆ ของปู่ด้วย นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ นอกจากนั้น ยังได้ทราบ

ว่าลูกได้รับความไว้วางใจและคัดเลือกให้เป็นผู้ขับรถพระที่นั่งถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถทุกครั้งที่เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ เขื่อนวชิราลงกรณ เขื่อนสิริกิติ์ และเขื่อนน้ำอูน และขับรถพระที่นั่งถวายสมเด็จพระศรีนครินทรา บรมราชชนนี ทุกครั้งที่เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ โครงการชลประทานลำโดมน้อย เขื่อนน้ำอูน เขื่อนวชิราลงกรณ และเขื่อนลำพระเพลิง และลูกก็ได้ถวายความจงรักภักดีและถวายความปลอดภัยอย่างเต็มตามความสามารถ ทั้งนี้นับเป็นโชคและเป็นเกียรติในการที่ลูกได้มีส่วนสนองพระมหากรุณาธิคุณ แม้จะเป็นส่วนน้อยก็ตาม

เมื่อครั้งพ่อทำงานอยู่ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ได้จัดพิพิธภัณฑ์ขึ้นที่ตึกคิลานเภสัช โดยคิดผสมผสานวิชาการแพทย์กับการศาสนาเข้าด้วยกัน อาศัยพระพุทธประวัติตอนที่พระสิทธัตถะจูงม้าหนีออกจากวังเพราะเบื่อหน่ายโลก นำไปหารือกับคุณหมอสุดแสงวิเชียร เพื่อนของพ่อ คุณหมอได้ช่วยจัดแสดงการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยภาพและหุ่นจำลองไว้ให้อย่างน่าดู ทั้งนี้มุ่งหมายเพื่อให้ประชาชนผู้มีจิตศรัทธาที่ไปทำบุญที่โรงพยาบาลสงฆ์ในโอกาสต่าง ๆ ฉะเพาะอย่างยิ่งไปถวายภัตตาหารแก่ภิกษุสามเณรอาพาธ ระหว่างรอจะได้มีอะไรดูเป็นการแก้เหงา และฆ่าเวลา และอาจได้ธรรมะไปโดยไม่รู้สึกตัว เฉพาะใต้โครงกระดูกในพิพิธภัณฑ์นั้น พ่อเลือกได้กลอนบทหนึ่งที่ชอบใจ ให้เจ้าหน้าที่จารึกไว้ว่า

เมื่อเจ้ามา มีอะไร มาด้วยเจ้า
เจ้าจะเอา แต่สุข สนุกไฉน
เจ้ามาเปล่า แล้วเจ้าจะ เอาอะไร
เจ้าก็ไป แต่มือเปล่า เหมือนเจ้ามา

เคยมีแพทย์ชาวต่างประเทศไปเยี่ยมโรงพยาบาลสงฆ์ แล้วถามพ่อว่าใต้โครงกระดูกนั้นเขาเขียนไว้ว่าอย่างไร เผอิญพ่อเคยพบข้อความภาษาอังกฤษที่พอจะไปกันได้แล้วท่องจำไว้ แต่มิใช่เป็นคำแปลของข้อความข้างต้นโดยตรง จึงตอบเขาว่า มีความหมายทำนองนี้

However unequal the circumstances of men may be, all men are equal when death knocks at the door.

พิพิธภัณฑ์ "เกิด แก่ เจ็บ ตาย" นี้ นอกจากจะได้เตือนผู้ที่ได้ไปทำบุญและไปชมแล้ว ก็นับว่าเป็นประโยชน์ให้สติแก่พ่อและแม่ในการจากไปของลูกในครั้งนี้ด้วย

นับตั้งแต่วันที่คุณหมอสงคราม ทรัพย์เจริญ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลชลประทานแจ้งให้ทราบว่าลูกป่วยด้วยโรคมะเร็งของปอด ยากที่จะเยียวยารักษาให้หายได้ พ่อและแม่ก็ได้ใช้ธรรมะประจำใจ กระทำจิตให้แยบคายโดยมองไปที่พระไตรลักษณ์ ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อะไรเกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่ และแตกสลายไป แต่วิสัยปุถุชน ความอาทรในตัวลูก ซึ่งได้ผูกพันกันมาเป็นเวลาช้านาน ย่อมยากที่จะตัดโสกะปริเทวะ ออกทิ้งเสียให้เด็ดขาดในเวลาอันรวดเร็วได้

ในที่สุดของถ้อยความไว้อาลัย พ่อและแม่ขอตั้งจิตอธิษฐาน โดยอ้างคุณพระศรีรัตนตรัย ขอจงดลบันดาลให้กุศลอันบำเพ็ญแล้ว ของลูก ของครอบครัวของลูก ของพ่อแม่ ของญาติสนิทมิตรสหาย เพื่อนร่วมงาน และผู้หวังดีทั้งหลาย จงรวมเป็นพลวปัจจัย ส่งเสริมให้ดวงวิญญาณของลูกไปสู่สุคติวิสัยในสัมปรายภพเทอญ.

พ่อและแม่

มีสติ มั่นปัญญา เห็นสัจจะ — **จิตละอุปาทาน สันดานเบลา**
เห็นแจ้งชัดว่า ไม่มีเขา ไม่มีเรา — **มีแต่ความว่างเปล่า ไม่มีอะไร**
ถ้าเห็นได้ เช่นนี้ กิเลสหลุด — **จิตบริสุทธิ์ถึงนิพพาน อันผ่องใส**
ไม่เวียนว่าย ตายเกิด อีกต่อไป — **สิ้นชีวิต เมื่อไร หมดเรื่องกัน.**

คิดถึงพ่อ

แม่บอกหนึ่งตั้งแต่พ่อเริ่มไม่สบายแล้วว่าพ่อเจ็บมาก และพ่ออาจไม่มีทางหาย เวลาไปอยู่บ้านคุณย่าเมื่อพ่อเข้าโรงพยาบาลขอให้ลูก ๆ เชื่อฟังคุณปู่ คุณย่า และคุณอา แม่จะได้ไม่ต้องเป็นห่วง

คุณย่าพาเราไปเยี่ยมพ่อทุกเสาร์—อาทิตย์ หนึ่งไม่คิดว่าพ่อจะจากเราไปเร็วอย่างนี้ ทำให้รู้สึกเหงา ๆ ชอบกล

แต่เราจะเข้มแข็งและอดทน หนึ่งจะช่วยแม่ดูแลบ้านและน้อง ๆ และจะตั้งใจเรียนไม่ให้แม่หนักใจ พ่อจะได้มีความสุขและไม่เป็นห่วง.

จาก หนึ่ง

นิ้งชอบอยู่ใกล้ ๆ พ่อ ดูพ่อทำรถ เช็ดรถ ซ่อมไฟ ล้างที่กรองอากาศแอร์ เมื่อพ่อเจ็บตอนบิดเทอมใหญ่ นิ้งได้อยู่เฝ้าพ่อเวลาแม่ไปทำงาน นิ้งชอบให้พ่อเรียกใช้นิ้ง

เวลานี้ไม่มีพ่อแล้ว แม่ให้นิ้งเป็นช่างประจำบ้าน นิ้งจะช่วยแม่ทำงานในบ้านที่พ่อเคยทำ และจะช่วยดูแลพี่หนึ่งกับแหนวแทนพ่อด้วย นิ้งอธิษฐานขอให้พ่อเป็นสุข ๆ.

จาก นิ้ง

พ่อไปราชการต่างจังหวัดอยู่เสมอ ตอนนี้ไม่มีพ่ออยู่ที่บ้าน แหนวก็คิดว่าพ่อไปต่างจังหวัด แต่แม่บอกว่าพ่อไปจังหวัด "สวรรค์" พ่อจึงไปไม่กลับ แหนวขอให้เทวดาอนุญาตให้พ่ออยู่ที่นั่นนาน ๆ.

จาก แหนว

แทนคุณสามี

ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่าให้นึกถึงความตายทุกลมหายใจเข้าออกนั้น ดิฉันได้ยินได้ฟังมานานแล้ว แต่เพิ่งมารู้ซึ้งคราวนี้เองว่าทำไมพระพุทธองค์จึงตรัสเช่นนั้น และนึกเลยไปถึงอริยสัจ ๔ คือ มีทุกข์เป็นต้น จึงเกิดความเข้าใจได้ชัดเจนทีเดียวในข้อที่ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ และความตายเป็นทุกข์ ทุกข์คืออะไร ทุกข์ คือความรู้สึกที่ทนได้โดยยาก และต้นเหตุแห่งทุกข์ทั้งมวลก็คือการเกิด นั่นเอง ถ้าไม่เกิดก็คงไม่มีทุกข์ แต่ความตายจะเป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์สำหรับเราหรือเปล่าก็ไม่ทราบ

ในวัยของเราทั้งสอง (คุณวิวัฒน์และดิฉัน) ดิฉันขอบอกตรง ๆ ว่า สิ่งเดียวที่เราไม่เคยระวังเลย คือ ความตาย เพราะเราออกจะประมาทและทะนงตนเกินไปว่าเรายังไม่แก่เท่าไหร่ เจ็บนิด ๆ หน่อย ๆ ไม่กี่วันก็หาย คุณวิวัฒน์เอง ถึงแม้จะไม่ค่อยแข็งแรงนัก แต่เท่าที่อยู่ด้วยกันมา ๑๓ ปี เคยเจ็บแบบล้มหมอนนอนเสื่อสักครั้งหนึ่งหรือสองเท่านั้น จึงทำให้เกิดความประมาทขาดการตรวจเช็คร่างกาย ซึ่งอายุย่างเข้าวัยนี้แล้วควรจะได้ตรวจร่างกายให้ละเอียดเป็นประจำทุกปี คุณวิวัฒน์ฉายเอ็กซเรย์ปอดครั้งสุดท้ายในเดือนพฤศจิกายน ๒๕๑๙

คุณวิวัฒน์เริ่มมีอาการหน้ามืดและอ่อนเพลียอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ต้นปี๒๕๒๑ มีอาการไอแน่นและเจ็บบริเวณหน้าอกด้านขวา หน้ามืดและหายใจไม่สะดวก จึงได้ไปเอ็กซเรย์ที่กองแพทย์กรมชลประทานในราวปลายเดือนกุมภาพันธ์ เมื่อคุณหมอสมาน สุวรรณฤทธิ์ เห็นฟิล์มแล้ว รู้สึกว่าคุณวิวัฒน์มีอาการไม่น่าไว้วางใจ จึงสั่งยาให้มารับประทานหนึ่งสัปดาห์ และให้มาเอ็กซเรย์ใหม่ในวันที่ ๑ มีนาคม ปรากฏว่าปอดข้างขวามีฝ้าสีขาวแผ่ขยายมากขึ้นกว่าเมื่อสัปดาห์ก่อน จึงส่งฟิล์มให้คุณหมอสงคราม

ทรัพย์เจริญ ผู้อำนวยการ ร.พ. ชลประทาน คุณหมอสงครามนัดให้มาตรวจที่ ร.พ. ในวันที่ ๖ มีนาคม และรับตัวเข้าไว้ในโรงพยาบาลในวันนั้น หมอบอกว่ามีน้ำที่เยื่อหุ้มปอด

หมอได้ทำการเจาะน้ำจากปอดรวม ๓ ครั้ง แต่ละครั้งได้น้ำประมาณ ๑,๐๐๐ ซี.ซี. เป็นน้ำมีสีเลือดจาง ๆ และได้ตัดต่อมน้ำเหลืองที่คอไปตรวจด้วย คุณวิวัฒน์ยังคงมีอาการอ่อนเพลีย ไอ อึดอัด และเจ็บหน้าอก เบื่ออาหาร และนอนไม่หลับ น้ำหนักลดลง ๒—๓ กิโลกรัม หน้าอกด้านขวาบวมเล็กน้อยและแข็ง ในการเจาะครั้งที่ ๒—๓ คุณหมอได้ฉีดยาระงับการเกิดน้ำลงไปในเยื่อหุ้มปอดด้วย ทำให้อาการเจ็บอึดอัดบรรเทาลง และหมออนุญาตให้กลับบ้านได้ในวันที่ ๒๒ มีนาคม

คุณวิวัฒน์ได้รับความเอาใจใส่ดูแลอย่างดีจากคุณหมอ สงคราม ทรัพย์เจริญ และคุณหมอ ไพรัช ศรีไสว ตลอดจนพยาบาลผู้ช่วยพยาบาล ญาติสนิทมิตรสหายทั้งนอกกรมในกรมต่างแสดงความเมตตากรุณามาเยี่ยมเยียนถามข่าวและให้กำลังใจกันเป็นประจำทำให้หายเหงาและมีกำลังใจดี บางคนก็หายาไทยจากอาจารย์เก่ง ๆ มาให้รับ-ประทานควบกับยาของหมอด้วย

ระหว่างที่พักอยู่ใน ร.พ. ก็ยังห่วงงานเพราะกำลังรักษาการแทนผู้อำนวยการกองวิศวกรรมเครื่องกลอยู่ จึงให้ที่แผนกทำงานขึ้นมาให้เซ็นทุกวัน เพราะไม่ชอบนั่งนอนอยู่ว่าง ๆ แม้เมื่อกลับบ้านแล้วก็ยังคงไปทำงานครึ่งวันทุกวัน ไม่ยอมเป็นคนป่วยร้อยเปอร์เซ็นต์

ตลอดเดือนเมษายนที่กลับมาอยู่บ้าน ปรากฏว่าอาการต่าง ๆ ทุเลาลงเป็นพัก ๆ แต่ยังคงเหนื่อยและอ่อนเพลีย เบื่ออาหาร อาการเจ็บและหายใจไม่ออกมีเป็นครั้งคราว และไอมากเป็นพัก ๆ ดูหน้าตาท่าทางภายนอกค่อนข้างปกติจนเพื่อนฝูงค่อยเบาใจ ญาติและเพื่อนยังคงแวะเวียนมาเยี่ยมและชวนพูดคุยทานอาหารที่บ้านตลอดเวลา

ทำบุญเจ็ดวัน

อาการเริ่มทรุดลงอีกในตอนต้นเดือนพฤษภาคม รู้สึกอึดอัด แน่น หายใจไม่สะดวก เบื่ออาหาร นอนไม่หลับ น้ำหนักลดลงอีก ไอมาก อารมณ์ไม่สู้แจ่มใส และเปลี่ยนที่เจ็บจากปอดมาเป็นที่ช่องท้องทั้งด้านหน้าและหลัง หน้าอกขวาด้านหน้าทั้งด้านหลังและท้องแข็งมากขึ้น บางครั้งเจ็บจนหาท่านั่งท่านอนที่เหมาะแทบไม่ได้ ยานอนหลับและยาแก้ปวดธรรมดาก็ช่วยบรรเทาได้เพียงเล็กน้อย ทำให้ทรุดโทรมทั้งร่างกายและจิตใจ

คุณวิวัฒน์กลับเข้า ร.พ. อีกเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม คราวนี้เจาะน้ำที่ปอดได้ราว ๑๐๐ ซี.ซี. เท่านั้น แต่อาการปวดในช่องท้องทั้งด้านหน้าด้านหลังทวีขึ้นอีก บริเวณหน้าอก หลังและท้องบวมและแข็งแน่นมากขึ้น ระยะนี้คุณหมอ ดนัย ตันงามตรง ได้มาช่วยดูแลเรื่องเกี่ยวกับท้องด้วย การหายใจขัดจนต้องใช้อ๊อกซิเจนช่วย พูดก็เหนื่อย รับประทานก็เหนื่อย ขยับเขยื้อนก็เหนื่อย นอนไม่หลับ แต่ความที่เป็นคนอดทน จึงไม่เคยร้องครวญครางให้ใครได้ยินเลย ได้แต่นอนนิ่ง ๆ จะบ่นแสดงความเจ็บปวดบ้างเฉพาะเวลาอยู่กันตามลำพังสองคน ดิฉันสงสารคุณวิวัฒน์ที่สุดเวลาไอ เพราะแต่ละคราวไออยู่นานราวหนึ่งถึงสองชั่วโมง ทำให้เพลียและเสียกำลังมาก บางคราวไอจนหมอต้องฉีดยาช่วยละลายเสมหะ อาหารก็รับประทานได้น้อยลงทุกที จนเหลือแค่ดื่มนมกับน้ำส้มน้ำหวาน จึงต้องให้น้ำเกลือช่วย นอนก็ไม่หลับ แต่แปลกที่หน้าตากลับมีเลือดฝาดกว่าปกติ ไม่ซีดเซียว ในช่วงประมาณ ๑๐ วัน สุดท้าย อาการปวดต่าง ๆ ค่อยบรรเทาลงเหลือแต่เหนื่อยกับหายใจไม่สะดวก อาการเจ็บที่ปอดและท้องหายไป มีอาการบวมที่หน้า คอ แขน และลำตัวด้านขวา แต่บวมไม่มาก จึงดูเหมือนอาการดีขึ้น หายซูบ หน้าตาดูแจ่มใสเปล่งปลั่ง (ที่จริงเป็นเพราะบวม) และค่อยนอนหลับได้บ้าง

ในตอนสายของวันที่ ๑๗ มิถุนายน อาการทรุดมากจนคิดว่าจะไม่พ้นวันนั้น แต่ตอนบ่ายกลับมีอาการปกติ ในวันที่ ๑๘—๑๙ อาการดีขึ้นจนเหมือนปกติ เรียกส้ม เรียกอาหารมารับประทานตอนเย็นวันที่ ๒๐ มิถุนายน กลับมีอาการเลื่อนลอย พูด

คล้ายเพ้อเป็นบางครั้ง และนอนไม่หลับ นอนมั่งนั่งมั่งทั้งคืน หายใจไม่ออก เพราะเนื้อที่ปอดที่ทำงานได้เหลือน้อยเต็มที หน้าอกและท้องแข็งจนกดไม่ลง แต่ไม่มีอาการเจ็บปวด ในตอนเช้าวันที่ ๒๑ มิถุนายน ตาเริ่มฟาง พูดอู้อี้ฟังไม่ค่อยรู้เรื่อง แต่หูยังได้ยินและเข้าใจที่ดิฉันพูดด้วยทุกอย่าง สติสัมปชัญญะสมบูรณ์ หัวใจและความดันโลหิตปกติ ราว ๑๐ โมง หมอนฤมล เจริญชอบ (น้องสาว) ขอให้ฉีดแวเลี่ยมให้ ๑๐ ซี.ซี. จะได้นอนหลับสนิท ไม่กระสับกระส่าย ชีพจรแผ่วหายและหัวใจหยุดเต้นเมื่อ ๑๑.๔๕ น. ด้วยอาการอันสงบ

ตลอดเวลา ๔ เดือน ที่คุณวิวัฒน์ป่วย ทั้งคุณหมอและคุณพ่อคุณแม่พี่น้องได้ตกลงกันว่าจะบอกคุณวิวัฒน์เพียงว่าเป็นโรคมีน้ำในเยื่อหุ้มปอดเท่านั้น เพราะเกรงคนป่วยจะหมดกำลังใจ แต่ที่แท้จริง คุณวิวัฒน์เป็นมะเร็งที่เยื่อหุ้มปอด และอาการของโรคลุกลามมากจนไม่อาจบำบัดด้วยยา ผ่าตัด หรือฉายรังสี และโดยทั่วไปแล้วคนไข้โรคนี้ซึ่งมีอาการขนาดนี้จะอยู่ได้ไม่เกิน ๔—๖ เดือน

คุณพ่อคุณแม่ พี่น้อง และดิฉัน รับทราบความจริงนี้จากคุณหมอตั้งแต่ต้นด้วยความสลดหดหู่ใจ แต่ทุกคนก็พยายามทำตนให้มีเหตุผล ยอมรับสภาพ และพยายามทำหน้าชื่นตาบานมิให้มีพิรุธ โดยเฉพาะคุณแม่ท่านมาเยี่ยมลูกชายทุกวัน นำอาหารคาวหวานผลไม้ที่ลูกชายชอบมาฝาก รับหลาน ๆ ไปเลี้ยงดูให้ตลอดเวลาที่พ่อป่วยและแม่ต้องไปอยู่กับพ่อที่ ร.พ. และพาลูก ๆ มาเยี่ยมพ่อทุกเสาร์—อาทิตย์ ท่านรับภาระทางกายและใจหนักกว่าใคร ๆ ทั้งหมด คุณพ่อก็พยายามหาเรื่องเบา ๆ สนุก ๆ มาเล่าให้ฟังเสมอเวลามาเยี่ยม และแนะนำให้ลองทำสมาธิด้วย

แต่การปกปิดความจริงนั้นทำไปไม่ตลอด เพราะก่อนกลับเข้า ร.พ. ครั้งที่สอง คุณวิวัฒน์ไม่สบายและหงุดหงิดมาก อาหารก็รับประทานได้น้อย ดิฉันเกรงว่าอาการจะทรุดลงเร็วกว่าที่ควร จึงปรึกษาพี่ ๆ ที่บ้าน ซึ่งพวกพี่ ๆ ก็ให้ความเห็นว่าถึงเวลาควรบอกความจริงได้แล้ว และคิดว่าคุณวิวัฒน์ก็คงพอจะเดารู้อยู่ว่าตัวเป็นโรค

อะไร เพียงแต่ไม่อยากถามให้ได้คำตอบแน่นอนเท่านั้น และเราคิดว่าถ้าหากคุณวิวัฒน์รู้ตัวแล้ว อาจตั้งใจรักษากายใจของตนดีกว่านี้ ซึ่งอาจช่วยประคองชีวิตให้ยืนยาวไปอีกบ้างก็ได้ แต่ถึงแม้ในทางตรงข้าม การรู้ตัวและมีสติ ก็จะช่วยให้เธอมีโอกาสจัดการเรื่องราวครอบครัวให้เป็นที่เรียบร้อย จะได้ไม่มีห่วงกังวลในบั้นปลาย เมื่ออารมณ์สุดท้ายสงบหมดห่วงกังวลเขาก็จะไปสู่สุคติ อีกประการหนึ่ง ในระยะนี้ เพื่อนฝูงญาติมิตรทราบทั่วกันแล้วว่า คุณวิวัฒน์เป็นมะเร็งที่เยื่อหุ้มปอด และจะอยู่ได้อีกไม่นาน ถ้าหากคุณวิวัฒน์ได้รับทราบเรื่องของเธอจากปากคนอื่นที่มิใช่คนใกล้ชิด เธออาจตกใจและเสียขวัญมาก แต่ถ้าเธอได้ทราบจากปากคนในครอบครัวถูกต้องตามกาละเทศะ ความอบอุ่นใจย่อมมีมากกว่า โอกาสที่จะช่วยกันปลอบประโลมอธิบายเหตุผลหว่านล้อมให้เธอยอมรับสภาพย่อมมีมากกว่าและดีกว่า ความว้าวุ่นและว้าเหว่ใจจะน้อยกว่า

สำหรับเรื่องนี้ ดิฉันได้เรียนปรึกษาคุณหมอสงครามแล้ว และขอให้คุณหมอช่วยกรุณาบอกและชี้แจงเหตุผลให้คุณวิวัฒน์ทราบด้วยตัวคุณหมอเองอีกที ซึ่งปรากฏว่าคุณหมอชี้แจงได้ดีมาก คุณวิวัฒน์ยอมรับสภาพความเป็นจริงด้วยน้ำใจกล้าหาญอดทนน่าชมและมีความรู้สึกซาบซึ้งในคำพูดของคุณหมอเป็นที่ยิ่ง และได้กล่าวสรรเสริญคุณหมอให้ดิฉันฟังเสมอถึงน้ำใจไมตรี ความนุ่มนวล และความเมตตาที่มีต่อเราเสมือนบุคคลในครอบครัวของคุณหมอ

สำหรับตัวดิฉันเองมีเวลาเตรียมตัวเตรียมใจรับความจริงนั้นเพียง ๔ เดือน จึงคิดว่าดิฉันควรจะทำอะไรสักอย่างที่เป็นการตอบแทนอุปการคุณของสามีที่ให้ความรักและเมตตาเลี้ยงดูยกย่อง ทำให้ครอบครัวเล็ก ๆ ของเราซึ่งมีลูกหญิง ๑ ชาย ๒ อยู่ด้วยกันด้วยความสุขตลอดมา อย่างน้อยดิฉันอาจจะช่วยชักจูง (ตามกำลังสติปัญญาของดิฉัน) ให้เธอมีจิตสงบในบั้นปลายชีวิต ยึดถือคุณพระเป็นที่พึ่งทางใจให้มั่นคง ให้จิตมีที่หมาย และไม่ประมาทในความตาย เพื่อเธอจะได้ไปสู่สุคติ

ดิฉันจึงเริ่มต้นด้วยการจดบทสวดมนต์สำหรับสวดภาวนาเช้า—เย็น อาทิเช่น นะโม ๓ จบ อิติปิโสอย่างย่อสมาทานเบญจศีล ขอขมาพระรัตนตรัยและบุพพการี อโหสิและขออโหสิ ซึ่งคุณวิวัฒน์ก็ได้หาเวลาที่พอจะสบายสวดตามนั้นทุกวันมิได้ขาด นอกจากนั้นดิฉันได้แนะนำให้เธอลองหัดทำสมาธิโดยกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกเท่าที่พอจะทำได้โดยไม่เข้มงวดและพยายามให้จิตจับอยู่ที่คำภาวนาว่า "พุทโธ" พยายามใช้พุทธานุภาพบรรเทาตรงที่เจ็บปวดและให้พยายามนึกแผ่กุศลให้เจ้าบุญนายคุณเจ้ากรรมนายเวรขอให้ท่านโมทนาในกุศลที่เธอบำเพ็ญแล้วและอโหสิกรรมทุกครั้งที่ความเจ็บปวดรุมเร้าหนักให้พยายามแยกจิตออกจากร่างที่ถูกโรคร้ายคุกคาม เพราะร่างกายเป็นรังของโรค พยายามอย่าสนใจมัน พยายามนึกว่าร่างกายมันอยากปวดได้ก็เชิญปวดไป ปวดนี้ใช้หนี้ใครก็ขอให้เจ้าหนี้มารับเอาไป และขอให้แล้วต่อกันชาตินี้ และพร้อมทั้งแผ่กุศลให้เทพยดาอารักษ์ทั้งหลายทั้งปวงและพญายมราชให้ท่านช่วยโมทนาและเป็นสักขีพยานในกุศลที่ได้บำเพ็ญแล้ว ตลอดจนแผ่กุศลให้บรรพบุรุษและบุพพการีและสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงที่ล่วงลับไปแล้ว ขอให้ท่านโมทนาในส่วนกุศลนี้โดยทั่วกัน และอธิษฐานขอให้ผลบุญเหล่านี้จงเป็นปัจจัยให้เธอเข้าถึงซึ่งพระนิพพานในชาติปัจจุบันนี้เถิด แต่ถ้าหากยังไม่ถึงซึ่งพระ-นิพพานเพียงใดขอคำว่า "ไม่มี" จงอย่าได้มีแก่เธอเพียงนั้น

กลางคืนนับว่าเป็นช่วงเวลาที่เหงาและทรมานที่สุดสำหรับคุณวิวัฒน์ ทั้งนี้เพราะเธอบอกว่ามันเงียบ ว้าเหว่ และนอนไม่หลับ ดิฉันจึงถือโอกาสเหล่านั้นเล่าหรืออ่านธรรมะง่าย ๆ และเปิดเทปคำสอนธรรมะและการทำสมาธิวิปัสสนากรรมฐานอย่างง่าย ๆ ให้เธอฟัง บางครั้งก็เป็นเรื่องทำนองนิทานธรรมะในพระสูตรจากเทปเสียงธรรมของท่านพระมหาวีระ ถาวโร (หรือหลวงพ่อฤาษีลิงดำ) แห่งวัดท่าซุง จังหวัดอุทัยธานี

ดิฉันได้อธิบายให้เธอฟังถึงขันธ์ ๕ ว่าคืออะไร ประกอบด้วยอะไรบ้าง และทำไมพระท่านจึงสอนให้เราละขันธ์ ๕ การกำจัดนิวรณ์ ๕ คืออย่างไร มันเป็นศัตรูของอารมณ์ฌานและเป็นเครื่องทำลายความดีอย่างไร อริยสัจ ๔ มีอะไรบ้าง ทุกข์คืออะไร เหตุใดจึงเกิดทุกข์ เป็นต้น และได้เน้นถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา ๓ ประการเสมอ คือ การละความชั่ว ทำความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว ทั้งนี้เพื่อให้เธอมีความเข้าใจทั่วไป จะได้จับจุดและวางอารมณ์ได้ถูกต้อง

นอกจากนั้น ดิฉันยังได้พูดให้เธอฟังเกี่ยวกับการบรรลุมรรคผล หลวงพ่อท่านสอนว่า คนธรรมดาอย่างเรา ๆ ก็มีโอกาสบรรลุมรรคผลได้โดยที่ไม่ต้องบวช (คุณวิวัฒน์เคยคิดบวช และตั้งใจว่าจะบวชในปี ๒๕๒๒ เมื่อวางรูปงานที่งานเรือชุดเรียบร้อยแล้ว) การบรรลุมรรคผลขั้นที่ทำได้ง่ายที่สุดคือขั้นพระโสดาบัน เพียงแต่เรายึดมั่นในคุณพระรัตนตรัยด้วยปัญญา พยายามรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ และมีพรหมวิหาร ๔ เป็นเครื่องสนับสนุน มีหิริโอตัปปะ ดำเนินชีวิตโดยยึดมรรค ๘ เช่น ทำความเพียรชอบ หาเลี้ยงชีพชอบ คิดชอบ ตั้งใจชอบ เป็นต้น ซึ่งปกติเธอก็ประพฤติเช่นนั้นอยู่แล้วจึงไม่น่าจะมีอะไรยาก อีกประการหนึ่ง เราจะต้องทำจิตให้เป็นกุศลเสมอ ทำสมาธิให้มั่น พยายามขจัดความฟุ้งซ่านต่าง ๆ โดยยึดคำภาวนาว่า "พุทโธ" ไว้เสมอ การทำจิตเช่นนี้ ถ้าเรายังอยู่เป็นคนก็จะเป็นคนมีสติ เมื่อมีสติ ปัญญาก็เกิด ถ้าตายไปอย่างเลวก็จะได้เป็นเทวดาหรือพรหม จะไม่มีวันตกไปสู่อบายภูมิเป็นอันขาด และถ้าหากหมั่นประพฤติปฏิบัติธรรมและหมั่นสดับตรับฟังธรรมจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสุคติภพ เมื่อจิตของเธอสูงขึ้น ก็จะได้เลื่อนไปสู่ภพที่สูงยิ่งขึ้นไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือตกไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต อสุรกาย ต่อไปอีก แต่ถ้าต้องเกิดอีกก็จะได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นอย่างต่ำ ไม่ใช่สัตว์เดรัจฉาน

แต่ดิฉันทราบและเข้าใจดีว่าจิตเธอยังว้าวุ่น คิดมากและสับสน ตัดอารมณ์คิดฟุ้งซ่านไม่ได้ง่าย ๆ นอกจากแนะให้ทำ "พุทโธ" ภาวนาแล้ว ยังได้แนะให้เธอ

พิจารณานึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นอารมณ์ เป็นการทำกรรมฐานแบบคิด หรือจะคิดถึงบุญทานที่เราได้ทำแล้วแก่บุคคลอื่นก็ได้ คิดถึงคุณของเทวดาที่ปกปักรักษาตัวเราและปกปักรักษาบ้านเมืองก็ได้ คิดถึงคุณพ่อแม่ครูอาจารย์ก็ได้ คิดให้อภัยแก่บุคคลอื่นที่เคยมุ่งร้ายหมายขวัญเราก็ได้ เพราะไม่มีทานใดจะยิ่งใหญ่และมีอานิสงฆ์ยิ่งใหญ่กว่าอภัยทาน คือให้เธอพยายามคิดทำนองนี้แทนเรื่องส่วนตัวทั้งมวลให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

เธอบ่นเป็นห่วงลูก ห่วงคุณแม่ เสียใจที่มีเวลาใกล้ชิดและอบรมลูกน้อยเกินไป ห่วงภาระกิจทั้งในและนอกบ้านที่ดิฉันจะต้องแบกต่อไปคนเดียว ห่วงคุณแม่เพราะอายุมากแล้ว เพราะถ้าเธอตายไปคุณแม่คงจะเศร้าโศรกมาก ดิฉันก็ปลอบว่าอย่าวิตกเลย คุณแม่เป็นคนมีเหตุผลและลูกเราก็เป็นเด็กดีและโตพอสมควรแล้ว ช่วยตัวเองได้ คุณปู่ คุณย่า คุณยาย คุณลุง คุณป้า คุณอา ก็ยังอยู่กันทั้งนั้น ถ้าเธอบังเอิญเป็นอะไรไปก็คงไม่มีใครทิ้งหลานแน่ ขอให้ทำใจให้สบาย อย่าไปหวลอาลัยอดีต อย่าวิตกถึงอนาคต ขณะนี้เราอยู่กับปัจจุบัน ทำปัจจุบันให้ดีที่สุด อนาคตที่ดีก็จะตามมาเอง เธอเป็นคนป่วยต้องนอนกับที่ ไม่ต้องสมาคมกับใครมาก ไม่มีโอกาสทำความชั่วควรใช้เวลาว่างฝึกจิตให้ผ่องใส เพราะพระพุทธเจ้าท่านสอนให้ละความชั่ว สร้างความดี และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว เมื่อจิตผ่องแผ้วก็จะมีปัญญาเห็นธรรม อีกประการหนึ่งกายกับจิตเป็นคนละส่วนกัน จิตเป็นสิ่งที่มาอาศัยอยู่ในร่างกาย แต่ร่างกายเป็นรังของโรค ย่อมผุพังได้ เราไม่อาจบังคับร่างกายมิให้มันป่วย แก่ หรือตายได้ เพราะทุกสิ่งในโลกล้วนเป็นทุกข์ มีความไม่เที่ยง และย่อมสูญสลาย และความเกิดเป็นที่มาแห่งทุกข์ทั้งปวง ส่วนจิตนั้นเราบังคับได้ ถ้าเรารู้จักฝึก โดยอาศัยอิทธิบาท ๔ เป็นเครื่องชักนำ อย่างน้อยก็พยายามให้อารมณ์ของจิตจับอยู่แต่กุศลความดี เรานอนบนเตียงไปไหนไม่ได้ ร่างกายมันป่วย เราต้องคิดว่าช่างมัน รักษาได้ก็รักษา รักษาไม่ได้ก็แล้วไป เราไม่ขอมีร่างกายอย่างนี้อีก เราไม่ขอเกิดอีก เข็ดแล้ว ถ้านึกอะไรไม่ออกจะนอนสวดมนต์ไปเรื่อย ๆ ก็จบก็ได้ เพราะอาจช่วยให้ลืมความเจ็บปวดต่าง ๆ ได้บ้าง

เมื่อเธอเผ้าถามว่าเธอจะมีชีวิตอยู่นานอีกเท่าใด ดิฉันก็บอกบ่ายเบี่ยงว่าไม่ทราบ คนเราไม่ทราบล่วงหน้าหรอกว่าเราจะตายวันใด เวลาใด ด้วยโรคอะไร ความตายเป็นของธรรมดา ขณะที่เธอเจ็บนี้ก็มีตัวอย่างให้เห็นอยู่คือ เพื่อนที่รักชอบกันและเคยตีกอล์ฟด้วยกันทุกวันอาทิตย์ ได้ถึงแก่ความตายอย่างกระทันหันไปถึงสองคน ลูกเมียไม่ทันได้เห็นใจ ฉะนั้น อย่าได้สนใจ เพราะจะทำให้จิตเศร้าหมอง และถ้าจิตเศร้าหมองแล้วอาจทำให้ตกไปสู่อบายภูมิได้ง่าย และถ้าจิตใจสบายก็อาจดึงร่างกายให้สบายขึ้นก็ได้ ขอให้หมั่นทานอาหารทานยา อย่าคิดมาก ซึ่งเธอก็รับฟังด้วยความสงบและคงจะปลงได้ เพราะสังเกตว่าเธอพยายามภาวนาตามที่บอกเสมอ

ก่อนคุณวิวัฒน์เสียไม่กี่วัน ดิฉันได้ขอให้คุณวงศ์พรรณ สนิทวงศ์ ฯ (พี่สะไภ้) ช่วยนิมนต์หลวงน้าอำพัน (พระครูปัญญาภรณ์โสภน วัดเทพศิรินทราวาส) มารับสังฆทานที่ ร.พ. คุณวิวัฒน์ได้ถวายพระพุทธรูป พระไตรปิฎก ๑ ตู้ เครื่องอัฏฐบริขาร (ซึ่งหลวงน้าได้ถวายเป็นเครื่องอุปสมบทแก่พระบวชใหม่ในพรรษาของปี ๒๕๒๑ นี้แล้ว) และเครื่องสังฆทานอื่น ๆ พร้อมทั้งถวายเงินเพื่อวิหารทานสำหรับโบสถ์ที่หลวงน้ากำลังสร้างอยู่ที่ระยอง หลวงน้าได้เทศน์โปรดพอสมควรและกรุณาสอนให้สติถึงความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นของธรรมดา ให้นึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และให้พยายามทำ "พุทโธ" ภาวนา จริยาวาจาของหลวงน้าเป็นที่ประทับใจของคุณวิวัฒน์มาก ทำให้มีจิตเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์ยิ่งขึ้น นอกจากนั้นก่อนถึงแก่กรรมได้ปวารณาขอร่วมสร้างพระพุทธชินราชกับ พ.อ. อุทาร สนิทวงศ์ฯ เป็นเงินจำนวนหนึ่ง ทั้งยังมีจิตศรัทธาปรารภจะบริจาคเงินช่วย ร.พ. ชลประทาน และสร้าง ร.ร. ชายแดนโดยเสด็จพระราชกุศลของสมเด็จพระศรีนครินทรา บรมราชชนนีด้วย

คืนก่อนจะสิ้น ดิฉันสังเกตเห็นว่าเธออ่อนเพลียมาก จึงอ่านบทสวดมนต์ให้ฟังช้าๆ ให้เธอนึกตาม ให้สมาทานศีล ขอขมาพระรัตนตรัย พ่อแม่ ครูอาจารย์ ญาติ

มิตรทั้งปวงที่เคยล่วงเกินต่อกัน อโหสิกรรมให้แก่ทุก ๆ คน และแผ่กุศลอย่างละเอียด พร้อมทั้งอ่านคำแปลบทสวดมนต์และบทแผ่กุศลที่ลูกนรีนันท์ได้รับแจกจาก ร.ร. จิตลดา แล้วนำมาฝากให้พ่ออ่านที่ ร.พ. ให้ฟังด้วย เมื่อจบแต่ละบทเธอก็ยกมือขึ้นประนมแล้วกล่าวว่า "สาธุ" ทุกครั้ง ดิฉันยังล้อว่า ซาบซึ้งจริงนะวันนี้ เธอก็บอกว่าชอบจริงๆ มีคนสวดให้ฟังสบายดี และถามว่าทำไมบทขอขมาวันนี้และให้อภัยยาวกว่าทุกวัน ในเช้าวันรุ่งขึ้นขณะที่เธอมีอาการและนัยตาเลื่อนลอย ดิฉันได้ถามเธอว่า มองเห็นดิฉันไหม เธอบอกว่าไม่เห็น ดิฉันถามอีกว่า ได้ยินที่ดิฉันพูดไหม เข้าใจไหม เธอบอกว่าได้ยินและเข้าใจ และบอกดิฉันว่าเธอคงต้องตายแน่แล้วคราวนี้ ดิฉันปลอบให้เธอทำใจให้สบาย ให้ภาวนาว่า "พุทโธ" ไว้เสมอ ดิฉันบอกให้ลองพูด "พุทโธ" เธอก็พูดตามว่า "พุทโธ" แล้วต่อได้เองว่า "ธัมโม" และ "สังโฆ" สังเกตดูท่าทางสงบสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ประมาณ ๑๐.๐๐ น. ดิฉันจึงไปจุดธูปบูชาพระที่หลังห้องสวดมนต์ทำสมาธิขอให้พระและเทพเจ้าทั้งหลายท่านช่วยนำทางให้คุณวิวัฒน์ไปสู่สุคติ และแผ่กุศลให้เจ้าบุญนายคุณเจ้ากรรมนายเวรของเธอขอให้ช่วยเธอด้วย ดิฉันทำสมาธิจนธูปหมดดอก แล้วจึงกลับมานั่งเฝ้าจับชีพจรและภาวนาแทนเธอตลอดเวลา ชีพจรแผ่วลงทุกที เธอไปสู่สุคติเวลา ๑๑.๔๕ น. ท่ามกลางพ่อแม่พี่น้องญาติมิตร

จากความดีที่เธอทำมาแต่ต้น เริ่มด้วยการเป็นลูกที่ดี ข้าราชการที่ดี หัวหน้าที่ดีของผู้ใต้บังคับบัญชา สามีและพ่อที่ดี เพื่อนที่ดีของเพื่อน เป็นผู้มีคุณธรรมสูงใฝ่ดี ซื่อสัตย์สุจริต อดทนและมีอารมณ์จิตสุดท้ายยึดมั่นในพระรัตนตรัย มีศีล ๕ บริสุทธิ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาป่วยมีใจเป็นกุศลตลอดเวลา สวดมนต์ภาวนาอยู่เสมอ ดิฉันเชื่อว่าวิญญาณเธอต้องไปสู่สุคติแน่นอน

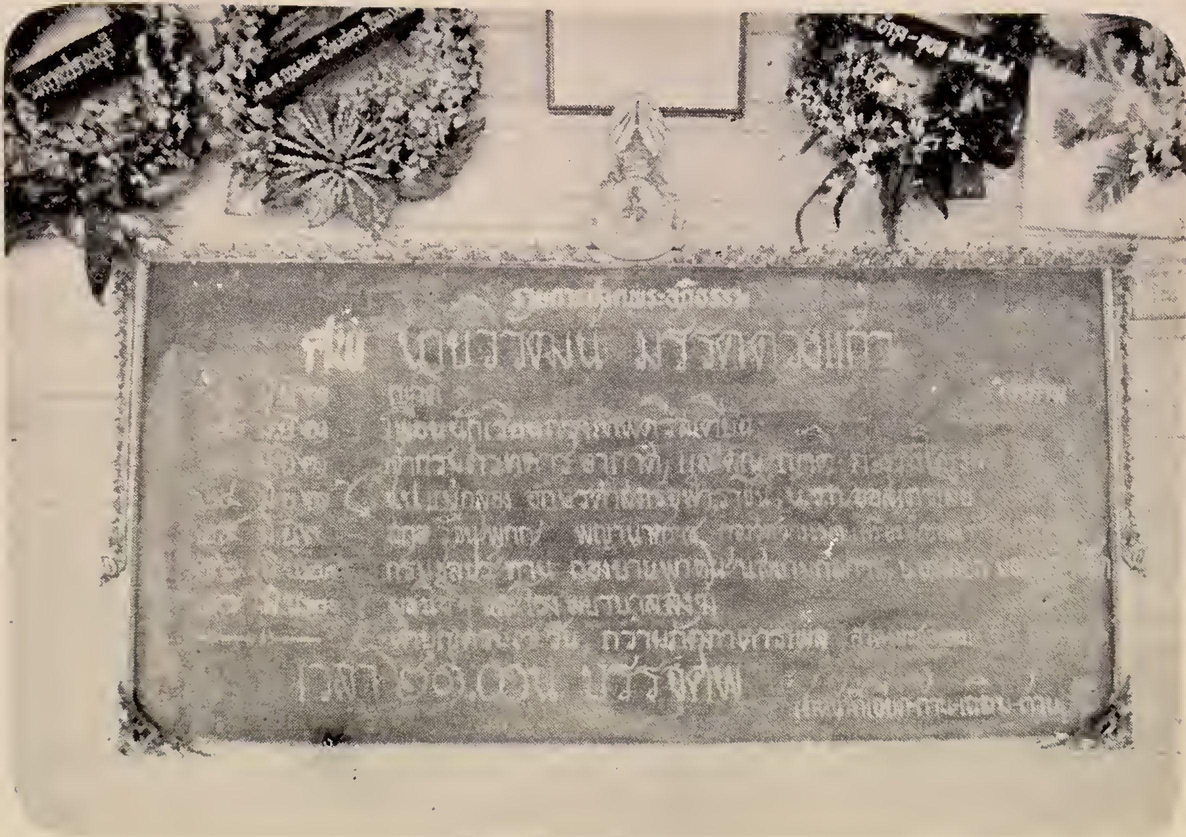
ในโอกาสนี้ ดิฉันและครอบครัวขอขอบคุณแพทย์และพยาบาลตลอดจนผู้ช่วยพยาบาลทุกท่านที่กรุณาเอาใจใส่ดูแลรักษาพยาบาลและอำนวยความสะดวกแก่คุณวิวัฒน์ด้วยความเต็มใจตลอดเวลา ขอกุศลนี้จงสนองตอบท่านด้วยดีทุกประการ และขอขอบ

พระคุณท่านผู้บังคับบัญชาทุกท่านตลอดจนญาติสนิทมิตรสหายที่เอื้อเฟื้อมาเยี่ยมเยียนให้กำลังใจและหาของใช้ของรับประทานมาเยี่ยมตลอดเวลา

สำหรับทรัพย์ที่ท่านทั้งหลายได้กรุณาบริจาคช่วยงานศพนั้น ดิฉันได้แบ่งใช้เพื่องานศพบ้าง บริจาคให้ ร.พ. ชลประทานบ้าง ร่วมสร้างพระพุทธชินราชบ้าง และสมทบสร้าง ร.ร. ชายแดนบ้าง ขอท่านทั้งหลายจงอนุโมทนาในส่วนกุศลนี้โดยทั่วกัน และดิฉันตลอดจนครอบครัวขอโมทนาในความมีน้ำใจความช่วยเหลือที่ทุกท่านทำให้อย่างเต็มใจตลอดเวลาที่คุณวิวัฒน์ป่วยและตลอดงานทำบุญมา ณ ที่นี้ด้วย.

มณีรัตน์ มรรคดวงแก้ว

ขอขอบคุณ

เจ้าภาพขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีจิตศรัทธาบริจาคเงินช่วยและให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ ในการบำเพ็ญกุศลศพคุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว ขอท่านทั้งหลายจงโมทนาในส่วนกุศลนี้ และขอให้ท่านจงประสบแต่ความสุขความเจริญทั้งครอบครัวโดยทั่วกัน

อนึ่ง เพื่อจัดสรรเงินที่ได้รับมาทั้งสิ้นอุทิศส่วนกุศลให้ผู้วายชนม์ เจ้าภาพจึงได้แบ่งใช้เงินจำนวนนี้เพื่องานศพส่วนหนึ่ง บริจาคให้ ร.พ. ชลประทานส่วนหนึ่ง ร่วมสร้างพระพุทธชินราชส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งจะได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เพื่อสมทบทุนสร้างโรงเรียนสำหรับเด็กนักเรียนชายแดนต่อไป.

โรคมะเร็งของปอด

โรคมะเร็งยังเป็นเรื่องที่น่ากลัว เนื่องจากยังไม่มีวิธีการรักษาที่จะให้หายขาดได้แน่นอนทุกรายไป ถึงแม้ว่าจะมีวิธีการรักษาโรคมะเร็งได้หลายวิธี เป็นต้นว่า การผ่าตัด การรักษาด้วยรังสี และการให้ยาใหม่ ๆ การรักษาโรคมะเร็งก็ได้ผลเป็นบางรายและบางระยะของโรคเท่านั้น ขณะนี้มีหลายสถาบันที่กำลังศึกษาค้นคว้าหาสาเหตุและวิธีการรักษา แต่ก็ยังไม่สามารถพบสาเหตุที่แท้จริงหรือวิธีการรักษาที่ได้ผลดีจึงปรากฏว่าผู้ป่วยที่เป็นโรคมะเร็งและเสียชีวิตด้วยโรคมะเร็งเป็นจำนวนมากขึ้นทุกปี ถึงอย่างไรก็ตาม เราไม่ควรท้อถอยในการต่อสู้โรคมะเร็งนี้ มีผู้ป่วยโรคมะเร็งเป็นจำนวนมากที่ได้รับการตรวจรักษาในระยะเริ่มต้น แล้วหายได้ และมีโรคมะเร็งของบาง อวัยวะมีความรุนแรงถึงแม้จะได้รับการรักษา ผู้ป่วยไม่ถึงร้อยละ ๑๐ มีชีวิตอยู่ได้ถึง ๕ ปี โรคมะเร็งของปอด (ความจริงตั้งต้นเกิดขึ้นที่เยื่อบุของหลอดลม) จัดอยู่ในโรคมะเร็งประเภทรุนแรงนี้ แต่ถ้าพบโรคมะเร็งของปอดที่อยู่ในระยะซ่อนเร้น คือยังไม่ลุกลามไปยังอวัยวะอื่น เมื่อได้รับการผ่าตัดแล้ว มีโอกาสมีชีวิตอยู่ได้ถึง ๕ ปีได้ประมาณร้อยละ ๕๐ แต่ก็มีจำนวนน้อย เพราะจะต้องตรวจพบและรักษาในระยะแรกจริง ๆ ส่วนมากผู้ป่วยโรคมะเร็งของปอดที่พบในประเทศของเรามีไม่ถึงร้อยละ ๕ ที่มีชีวิตอยู่ได้ถึง ๕ ปี ความสำคัญจึงอยู่ที่การป้องกันและการรักษาในระยะเริ่มแรกจริง ๆ จากสถิติล่าสุดของกระทรวงสาธารณสุขปรากฏว่า โรคมะเร็งของปอดในผู้ชายพบมากเป็นอันดับที่ ๒ และในผู้หญิงพบมากเป็นอันดับที่ ๗ ของโรคมะเร็ง ๗๐ กว่าชนิดของอวัยวะของร่างกาย

ในขณะที่เรารอคอยผลการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับสาเหตุที่แท้จริงของโรคมะเร็งของปอดอยู่ เราพอจะได้ความรู้จากการค้นคว้าวิจัยที่ผ่านมาว่า ได้พบเหตุบางอย่างที่ชวนให้สงสัยว่าเป็นเหตุทำให้เกิดโรคมะเร็งของปอด ซึ่งมีอยู่หลายอย่างด้วยกัน

๑. การสูบบุหรี่ เมื่อเราสูบบุหรี่เข้าไป ส่วนประกอบที่อยู่ในควันบุหรี่ประกอบด้วยสารเคมีชนิดต่าง ๆ ถึงพันกว่าชนิด และสารต่าง ๆ เหล่านี้ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกาย มีอยู่อย่างเดียวคือผู้สูบบุหรี่มีความรู้สึกสบายใจ คนจึงติดบุหรี่กันด้วยความเคยชิน แต่ถ้าไม่เริ่มต้นสูบก็จะไม่มีความรู้สึกกับรสชาติที่ไม่มีความจำเป็นเหล่านี้ อันตรายของการสูบบุหรี่มีมากมาย จะขอกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับโรคมะเร็งของปอด จากการค้นคว้าวิจัยพบว่าการสูบบุหรี่เป็นเหตุสำคัญเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคมะเร็งของปอด การเกิดมะเร็งที่ปอดมีความสัมพันธ์กับจำนวนบุหรี่ที่สูบต่อวันโดยเฉพาะคนที่สูบวันละ ๒๐ มวนขึ้นไปพบว่าจะเกิดมะเร็งที่ปอดสูงกว่าในคนที่ไม่สูบ-บุหรี่ถึง ๒๐ เท่า และพวกที่ได้เลิกสูบบุหรี่มามากกว่า ๑๐ ปีมีอัตราตายจากโรคมะเร็งของปอดลดลง และยังพบว่า ๙๐ เปอร์เซ็นต์ของผู้ที่เป็นโรคมะเร็งของปอดเสียชีวิตเพราะการสูบบุหรี่ ผู้ที่สูบบุหรี่จะหายใจเอาควันบุหรี่เข้าไปในร่างกาย ส่วนหนึ่งของควันจะก่อตัวเป็นน้ำมันดิน จากการศึกษาในสัตว์ทดลองพบว่า น้ำมันดินมีสารเคมีที่ช่วยให้เกิดโรคมะเร็ง (Carcinogen) หลายชนิด เช่นเมื่อสัมผัสกับเยื่อบุหลอดลม ทำให้เกิดเซลล์ที่ผิดปกติ และมะเร็งส่วนมากจะเริ่มที่เซลล์ผิดปกติเหล่านี้ นอกจากนี้ในควันบุหรี่ยังมีคาร์บอนโมน็อกไซด์ซึ่งเป็นตัวกันไม่ให้เม็ดเลือดแดงจับอ๊อกซิเยน ทำให้ร่างกายได้รับอ๊อกซิเยนน้อยกว่าที่ควร ส่วนสารนิโคตินมีส่วนทำให้เกิดโรคหัวใจและโรคเกี่ยวกับหลอดเลือด สำหรับสารชนิดอื่นที่มีอยู่ในควันบุหรี่เป็นต้นว่าพวกกรด พวกคีโตน ฟีนอล ไฮโดรคาร์บอนกลีเซอรอล เป็นสารที่ทำให้เกิดอันตรายต่อร่างกายทั้งนั้น

๒. สภาพอากาศแวดล้อม จากการศึกษาในต่างประเทศพบว่าคนที่อาศัยอยู่ในเมืองที่มีฝุ่น น้ำมันดิน ไอเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ตายจากมะเร็งของปอดมากกว่าคนที่อยู่ในชนบท และพบว่าพวกที่ทำงานเกี่ยวกับโรงงานอุตสาหกรรมและ

เหมืองแร่บางชนิดเช่น แร่ยูเรเนี่ยม ใยหิน (แอสเบสตอล) เฟอร์ริคอ๊อกไซด์ นิคเคล เบอร์รีย์ลเลี่ยม พบมะเร็งของปอดสูง

๓. โรคหลอดลมอักเสบเรื้อรังและโรคปอดเรื้อรัง จากการศึกษาพบว่ามะเร็งของปอดเกิดขึ้นบริเวณแผลเป็นที่เกิดจากการอักเสบเรื้อรังเป็นจำนวนมาก แต่มักจะเป็นมะเร็งชนิดที่เซลล์แตกต่างจากมะเร็งที่เกิดขึ้นในผู้ที่สูบบุหรี่

วิธีป้องกันโรคมะเร็งของปอด

๑. เลิกสูบบุหรี่ ผู้ที่ยังไม่ได้สูบบุหรี่ก็ไม่ควรตั้งต้นสูบ สำหรับผู้ที่สูบอยู่แล้วถ้าท่านเลิกสูบบุหรี่ได้ก็จะมีประโยชน์ในการป้องกันโรคมะเร็งของปอดและโรคอื่น ๆ ที่อาจจะเกิดจากการสูบบุหรี่ได้มากมาย ส่วนผู้ที่ไม่สามารถชนะใจตนเองได้ในการเลิกสูบบุหรี่ ควรใช้วิธีลดลงโดยสูบต่ำกว่า ๑๐ มวนต่อวัน และไม่สูดหรืออัดควันบุหรี่เข้าปอดก็จะทำให้โอกาสที่จะเกิดโรคมะเร็งน้อยลงมาก แต่ถึงอย่างไรก็ยังสู้วิธีที่เลิกสูบหรี่ไม่ได้ การเลิกสูบบุหรี่นั้นทำไม่ยากถ้ามีความตั้งใจที่จะเลิก คนโดยทั่วไปเมื่อสูบบุหรี่แล้วเกิดความเคยชินจึงไม่อยากจะตัดสิ่งที่เคยชินออกไป ในการเลือกเวลาที่จะเลิกสูบบุหรี่ ควรเลือกเวลาที่เราสบายใจไม่มีกังวลจะเลิกได้ง่ายกว่าในขณะที่มีจิตใจไม่สบาย บางคนเกิดความเคยชินที่ปากอาจจะหาอะไรมาทดแทนชั่วคราวสักระยะหนึ่งเป็นต้นว่าดื่มน้ำบ่อย ๆ ขบเคี้ยวของที่ชอบ ประมาณ ๑ สัปดาห์ท่านก็จะพ้นระยะแห่งความเคยชินหรือหงุดหงิดซึ่งจะไม่มีอันตรายใด ๆ กำลังใจสำคัญที่สุด แต่ถ้าไม่กลัวอันตรายที่จะเกิดขึ้นเนื่องจากการสูบบุหรี่ เราก็มีสิทธิ์จะสูบต่อไปไม่มีใครห้ามได้ แต่ก็ขอให้คิดถึงคนที่เรารักและคนที่เขารักเราโดยเฉพาะคนในครอบครัวของเรา เขาย่อมจะไม่อยากเห็นเราอายุสั้น การจากกันไปโดยไม่มีวันกลับในวัยอันไม่สมควรเป็นสิ่งที่ทุกคนไม่อยากพบเห็น

๒. หลีกเหลี่ยงการอยู่ในที่ที่มีสภาพอากาศแวดล้อมเป็นพิษ โดยเฉพาะที่มีสารดังกล่าวเจือปนอยู่ในอากาศ ซึ่งก็มักจะเป็นพวกที่ทำงานอยู่ในโรงงานอุตสาหกรรมและเหมืองแร่ ประชาชนทั่วไปไม่มีผลกระทบกระเทือน

๓. การรักษาสุขภาพของร่างกายให้สมบูรณ์ก็จะเป็นการป้องกันอีกทางหนึ่งที่ทำให้เป็นมะเร็งน้อยที่สุด การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์และเหมาะสมตามสัดส่วนทำให้เซลล์พวกที่ทำหน้าที่สร้างความต้านทานโรคโดยเฉพาะ สามารถผลิตภูมิต้านทานโรคได้มากขึ้นตามสัดส่วนของความสมบูรณ์ของอาหาร การที่ร่างกายของเราไม่เจ็บป่วยเป็นโรคได้ง่ายก็เพราะกลไกประเภทนี้นั่นเอง การพักผ่อนให้พอเพียงก็จะช่วยให้ร่างกายแข็งแรงขึ้นด้วย

สำหรับการรักษาสุขภาพของหลอดลมและปอด เมื่อมีโรคเกิดขึ้นแก่อวัยวะทั้งสองต้องรีบรักษาให้หายโดยเร็วที่สุด นอกจากโรคอักเสบของอวัยวะทั้งสองนี้ซึ่งอาจทำให้เกิดโรคมะเร็งได้ง่ายแล้ว ยังขัดขวางการรักษาโรคมะเร็งของปอดโดยวิธีผ่าตัดเป็นต้นว่าในโรคปอดโป่งพอง (รักษาไม่หาย) หรือวัณโรคในระยะอันตราย การที่ปอดเสียไปข้างหนึ่งทำให้ทำการผ่าตัดปอดเพื่อรักษาโรคมะเร็งไม่ได้ เป็นต้น

การตรวจค้นหาโรคมะเร็งของปอดในระยะเริ่มต้น

การตรวจร่างกายประจำปีโดยเฉพาะเอ๊กซเรย์ทรวงอก โรคมะเร็งของปอดในระยะแรกไม่มีอาการ การตรวจด้วยเอ๊กซเรย์จะช่วยค้นหามะเร็งในระยะซ่อนเร้นได้วิธีหนึ่ง การเกิดโรคมะเร็งของปอดมีอัตราสูงในผู้ที่มีอายุเกิน ๔๐ ปี อาจต้องเอ๊กซ-เรย์ทุก ๖ เดือน ปัจจุบันมีเครื่องมือส่องตรวจหลอดลมชนิดงอเข้าไปในหลอดลมขนาดเล็กได้ทำให้สามารถที่จะวินิจฉัยโรคนี้ได้เร็วขึ้น บางครั้งยังไม่พบเงาผิดปกติในภาพเอ๊กซเรย์ เพียงแต่พบว่าเสมหะมีเซลล์มะเร็งก็สามารถหาตำแหน่งของมะเร็งที่หลอดลมได้

อาการที่ชวนให้สงสัยว่าเป็นโรคมะเร็งของปอด

๑. อาการไอนานเกิน ๓ สัปดาห์

๒. ไอเป็นเสมหะปนโลหิต หรือไอเป็นโลหิต

๓. เจ็บหน้าอก

๔. อาการแน่นหน้าอก

อาการเหล่านี้เป็นอาการที่เกิดจากเนื้อมะเร็งเฉพาะที่ นอกจากนี้ยังมีอาการที่เกิดจากการลุกลามของเซลล์มะเร็งไปที่อวัยวะอื่น ซึ่งก็มักจะสายเกินแก้เสียแล้ว เป็นต้นว่าเสียงแหบ ต่อมน้ำเหลืองที่คอโต ปวดกระดูก ส่วนอาการไข้ น้ำหนักตัวลด อ่อนเพลีย พบในระยะท้ายของโรคซึ่งอาจจะมีการติดเชื้อร่วมด้วย

สรุปได้ว่าโรคมะเร็งของปอดเป็นโรคที่เราอาจป้องกันได้เหมือนกัน ถ้าเราหลีกเลี่ยงเหตุที่พบแล้วว่าทำให้เกิดโรคมะเร็งเสียได้ เราก็จะมีโอกาสเป็นโรคนี้ได้น้อยมาก การตรวจร่างกายและการไปปรึกษาแพทย์เมื่อมีอาการผิดปกติเกิดขึ้น ก็จะช่วยให้เราพบโรคมะเร็งของปอดในระยะที่เป็นใหม่ ๆ ได้ ทำให้การรักษาได้ผลดีกว่าทิ้งไว้ให้มีอาการมาก ถ้าเราหัดสังเกตอาการผิดปกติของตัวเราเองไว้ ไม่ผลัดวันประกันพรุ่งที่จะไปหาแพทย์เพื่อตรวจร่างกาย หรือขอคำปรึกษาเราก็จะมีโอกาสปลอดภัยจากโรคมะเร็งของปอดได้มากขึ้น

สงคราม ทรัพย์เจริญ
นายแพทย์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลชลประทาน

วัฏฏะแห่งชีวิต

โดย

แพทย์หญิง เพ็ญศรี มกรานนท์

สิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้ย่อมเริ่มด้วยการเกิด และจบด้วยการตายเสมอหน้ากันทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าจะเป็นมหาจักรพรรดิ์ หรือกิ้งกือไส้เดือน เมื่อเกิดเราก็มาแต่ตัวและเมื่อตายเราก็จากไปแต่ตัวเช่นกัน สิ่งที่จะเกาะเกี่ยวกับตัวเราอยู่ได้ก็จะมีแต่ "กรรม" เพียงอย่างเดียว เพราะตามพุทธภาษิตมีอยู่ว่า "เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน เราจะได้รับมรดก คือผลกรรม เรามีกรรมเป็นเครื่องให้เกิดมา เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เรามีกรรมเป็นที่ต้านทานหรือเป็นที่พึ่ง เราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะเป็นผู้รับมรดก คือผลของกรรมนั้น ๆ" บางคนมีความประมาทถึงขนาดจะเล่นตลกกับกรรมได้ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสว่า ไม่มีที่หลบซ่อน ดังคำตรัสในบาลีซึ่งแปลว่า อยู่เสียบนสวรรค์ก็ตาม อยู่ในอากาศก็ตาม อยู่ในเหวลึกก็ตาม ก้นมหาสมุทรก็ตาม ที่ซึ่งเขาจะไม่ต้องรับผลกรรมที่เขากระทำไว้นั้นหาได้ไม่ คือไม่มี"

การเกิด และชีวิตดูจะไม่ใช่สิ่งที่น่าชื่นชมยินดีนัก เพราะพระพุทธเจ้าตรัสว่า "การเกิดย่อมเป็นทุกข์" เซ้นท์ เบอร์นาร์ด สาวกของพระเยซูกล่าวว่า "การเกิดเป็นความทุกข์ การมีชีวิตอยู่เป็นความลำบากคับแค้น และการตายก็ช่างเป็นเรื่องยุ่งยาก"

เมื่อเป็นดังนี้ ก็ควรที่เราจะหาหนทางทำให้วัฏฏะแห่งชีวิตซึ่งเริ่มต้นด้วยการเกิด และสิ้นสุดด้วยการดับนั้น เป็นสิ่งดีงาม ไม่ใช่ความทุกข์ และไม่ใช่เรื่องยุ่งยากเสีย

เกิด

การเกิด เป็นสมบัติสำคัญประการหนึ่งของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการอื่น ๆ ที่ต้องติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ มีการเกิด ก็ต้องมีการเจริญเติบโตขยายพืชพันธุ์ แม้ที่สุดตัวต้องแตกดับไป เผ่าพันธุ์ของสิ่งนั้นก็ดำรงอยู่ต่อไป

การเกิดดังกล่าวมานี้ จัดเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ส่วนทางศาสนาถือว่าการเกิด หมายถึงการเกิดของจิต คือ ความรู้สึกขึ้นมาคราวหนึ่ง ๆ ว่า เราเป็นอะไร ซึ่งเรียกว่าความยึดถือ หรืออุปาทานว่า "ตัวเรา" เป็นอย่างไร "ของเรา" เป็นอย่างไร

ในทางชีววิทยา ถือว่าเราเกิดมาจากท้องแม่ แต่ทางธรรมถือว่าเราเกิดจากอวิชชาตัณหาอุปาทาน ฉะนั้นถ้าบุคคลใดมีสัมมาทิฏฐิ มองเห็นชัดว่าไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา คือเห็นว่าทุกสิ่งเป็นเหตุปัจจัย ปรุงแต่งกันไปตามธรรมชาติซึ่งล้วนเป็นธาตุสักว่าเป็นธาตุ บุคคลนั้นก็หลุดพ้นจากการเกิด

(๘) พุทธศาสนาจำแนกการเกิดได้เป็น ๘ ชนิด คือ เกิดในอบาย (ทุคติ) ๔ ชนิด ได้แก่ นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย เกิดในท่ามกลาง ๑ ชนิด ได้แก่ มนุษย์ และเกิดในสุคติ ๓ ชนิด ได้แก่เทวดาในกามาวจร รูปพรหม อรูปพรหม ซึ่งการเกิดขึ้นทั้งแปดลักษณะนี้ล้วนเป็นความทุกข์ทั้งสิ้น

หากจะพิจารณาในแง่เปรียบเทียบ นรกมีความหมายที่แท้จริงคือความเดือดร้อนใจเหมือนไฟเผา เมื่อใดใครทำอะไรจนเกิดความรุ่มร้อนใจเหมือนไฟเผา ก็เท่ากับคนนั้นกำลังมีสภาพเป็นสัตว์นรก ถ้าเมื่อใดมนุษย์เรามีความโง่อย่างไม่น่าโง่ เมื่อนั้นเขาก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เมื่อใดมนุษย์มีความหิวกระหายอย่างยิ่งอยู่ในจิตใจ ก็แสดงว่าเขาเกิดเป็นเปรต หรือบางคราวมนุษย์มีความกลัว มีความขลาด เขาก็เกิดเป็นอสุรกาย

หากมองในแง่นี้ วันหนึ่ง ๆ เรามีโอกาสเกิดครบทั้งสี่อบาย หากขาดสติคอยเหนี่ยวรั้งจิตใจให้แจ่มใส เพื่อเกิดปัญญารู้ว่าเรากำลังทำอะไร และทำเพื่ออะไร ไม่ใช่ตกอยู่ภายใต้อวิชชา ยึดมั่น ถือมั่นอยู่ที่ตัวเรา ของเรา

ถัดมาก็เกิดเป็นมนุษย์ หมายถึงผู้นั้นต้องเหน็ดเหนื่อยทำการงานเอาเหงื่อแลกอาหาร แลกกามคุณ แลกเกียรติยศ ทรัพย์สมบัติ แต่ไม่เกี่ยวกับความรุ่มร้อนใจ ความโง่ ความหิวกระหาย หรือความขลาดกลัว ตรงที่ว่าทำไปโดยสุจริตด้วยสติปัญญาที่แจ่มใส ถึงจะเหน็ดเหนื่อยในการงาน แต่จิตใจก็สนุกเบิกบาน เพราะไม่ยึดมั่นอยู่ที่ตัวเรา ของเรา

ถ้าสูงขึ้นไปถึงเทวดาชั้นกามาวจร ก็หมายถึงผู้ที่ไม่ต้องเหนื่อยก็ได้กามคุณตามที่ตนต้องการ ถ้าเบื่อกามคุณต้องการอยู่อย่างบริสุทธิ์ก็เป็นขั้นพรหม หากยังยินดีเกี่ยวข้องกับรูป กับวัตถุ ก็เป็นรูปพรหม หากไม่เกี่ยวข้องกับรูปร่างหรือวัตถุ เพราะเห็นว่ารูปร่างวัตถุนี้ไม่แน่นอน ก็จัดเป็นอรูปพรหม

การเกิดที่กล่าวมาทั้งแปดชนิดนี้ ไม่ว่าเกิดเป็นอย่างไหนก็ยังมีความทุกข์ทั้งนั้น แม้เกิดเป็นเทวดาก็ยังทุกข์อย่างเทวดา ฉะนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ทุขา ชาติ ปุนัปปุนัง การเกิดย่อมเป็นทุกข์ร่ำไป อัสสมิมานัสสะ วินะโย เอตัง เว ปรมัง สุขัง การละเสียได้ซึ่งความสำคัญมั่นหมายว่าตัวเรานั้น เป็นความสุขอย่างยิ่ง"

เราทุกคนไม่อาจหลีกเลี่ยงการเกิดทางชีววิทยา เพราะถึงอย่างไรก็ได้เกิดมาแล้ว แต่อาจหลีกเลี่ยงการเกิดในทางธรรมได้ เนื่องจากเราอาจศึกษาให้รู้ถึงสาเหตุที่จะทำให้เกิด รู้วิธีที่จะเหนี่ยวรั้งใจไม่ให้เกิด เพราะเมื่อเกิดความสำคัญมั่นหมายว่าตัวเราขึ้นเมื่อใด ก็เป็นทุกข์อย่างยิ่ง

มนุษย์ทุกคนย่อมไม่ปรารถนาความทุกข์ ฉะนั้นก็ควรดับความสำคัญมั่นหมายว่า ตัวเรา ดับความยึดมั่นถือมั่นเสีย และฝึกฝนสติ สมาธิ ปัญญา ให้รุ่งโรจน์แจ่มใส เมื่อความเสื่อมแห่งสังขารทางชีววิทยามาถึง และต้องแตกดับไปในที่สุดเราจะได้ดับด้วยอาการสงบ

ดับ

หลังการปฏิสนธิ มนุษย์จะได้รับการฝึกฝน อบรมจากการเรียนรู้เพื่อตอบสนองสิ่งแวดล้อมรอบตัวสำหรับดำรงชีวิตอยู่ แต่สิ่งที่คนไม่ทราบ และขาดความสนใจที่จะตระเตรียมให้พรักพร้อม ทั้งที่มันเป็นของเที่ยงแท้อันมนุษย์ทุกรูปทุกนามไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ คือ "ความตาย" คำสองคำนี้ดูออกจะเป็นคำต้องห้าม เกือบเข้าข่ายคำศักดิ์สิทธิ์ ถ้ามีการกล่าวคำนี้ในขณะมีคนเจ็บป่วยก็ถือเป็นลางร้ายในสถานที่นั้นหรือต่อบุคคลนั้น ถ้าจะยกมาเป็นหัวข้อ หรือแม้เพียงพาดพิงถึงในวงสนทนาใด ๆ ก็จะไม่ได้รับคำสนับสนุนหรือความพึงพอใจจากผู้ฟัง ซ้ำผู้กล่าวจะถูกประนามในแง่เสียสติไปเลยก็มี มนุษย์ส่วนมากพอใจที่จะหลีกเลี่ยงความจริงอันไม่พึงปรารถนาด้วยความประมาท และหลงเชื่อความสามารถของตนว่าสามารถกำหนดความตายได้ เช่นเดียวกับสถานการณ์อื่น ๆ บางอันที่เคยกำหนดมาแล้ว และประสพความสำเร็จมาแล้ว

หากจะลองนำมาพิจารณาดู จะเห็นว่าขณะที่มนุษย์มีร่างกาย และสุขภาพดีจิตของผู้นั้นยังทนรับฟังความตายไม่ได้ ครั้นถึงคราวที่ร่างกายถูกเบียดเบียนด้วยพยาธิสภาพแล้ว จิตที่ไม่ได้รับการฝึกฝนปฏิบัติย่อมอ่อนแอลง จนเผชิญหน้ากับความตายในระยะนั้นได้ยากยิ่งขึ้น ทำให้วาระสุดท้ายของชีวิต หรือการจาก เต็มไปด้วยความหวาดกลัว พะวักพะวน อันจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนโดยตรง หรือโดยอ้อมต่อผู้เกี่ยวข้องโดยทั่วไป มากหรือน้อยตามลำดับ

ถ้าจะให้คำจำกัดความของคำว่า "ตาย" ในทางการแพทย์ก่อนที่จะมีเครื่องช่วยหายใจและอุปกรณ์ทันสมัยต่าง ๆ ก็คือ การหยุดหายใจ[๕] และเลือดหยุดไหลเวียนบัดนี้เมื่อมีอุปกรณ์ต่าง ๆ มาต่อเข้ากับร่างกาย หรืออวัยวะของมนุษย์เพื่อชลอการตาย

ออกไป จึงต้องมีบรรทัดฐานของคำว่า "ตาย" ใหม่ คือนอกจากหยุดหายใจและเลือดหยุดไหลเวียนแล้ว การตรวจสอบทางระบบประสาทยังต้องระบุว่าสมองหยุดทำงานอีกด้วย

ตามทัศนะแห่งพระพุทธศาสนา[๒] พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ ทั้งกายสังขารคือลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วจีสังขารได้แก่วิตกวิจาร หรือความตรึก ความตรองก็ดับไป และจิตตสังขาร คือสัญญาและเวทนา หรือความกำหนดได้หมายรู้ และความรู้สึกก็หมด อายุก็สิ้นไป ไออุ่นคือไฟที่เกิดแต่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป เมื่อมองในแง่นี้แล้ว ความตายเกิดขึ้นแก่สังขาร คือสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยทั้งนาม และรูป ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ดังนั้นความตายจึงเกิดขึ้นทุกขณะ ถ้าหากจะคิดในแง่เปรียบเทียบ

ความตาย จึงเป็นเรื่องอันควรได้รับการสนใจศึกษาพิจารณา และฝึกหัดให้จิตรับสภาพความจริงอันไม่สามารถหลบหลีกได้พ้น จิตอันฝึกหัดดี ย่อมเผชิญหน้าต่อเหตุการณ์หรือภาวะสุดท้ายของชีวิตได้อย่างกล้าหาญ ซึ่งจะสร้างภาพพจน์[๔] อันตรึงตราความทรงจำของผู้ใกล้ชิดตลอดไป

หากจะรวบรวมปฏิกิริยาของคนที่เจ็บมาก หรือกำลังจะตาย ก็อาจแบ่งตามหลักจิตวิทยาได้เป็น ๓ ระยะคือ

ระยะแรก[๔] ได้แก่ระยะปฏิเสธความจริงที่ว่าตนจะต้องตาย คนไข้อาจเศร้าซึมได้เป็นสองแบบคือ แบบปฏิกิริยาเศร้าโศก คือคนไข้จะร้องไห้เมื่อใครเอ่ยถึงและเศร้าโศกอาลัยชีวิตที่กำลังจะสิ้นสุดลง กับแบบเฉย เศร้าซึม คนไข้พวกนี้จะเริ่มแยกตัวจากสิ่งแวดล้อมไม่พูดไม่จา แต่เขาจะยังอยากพบ หรือพูดเฉพาะกับคนที่สามารถเข้าใจเขาได้

ระยะที่สอง คนไข้มักทุกข์โทมนัส เศร้า กังวล หมกมุ่นอยู่กับการคาดคะเนต่าง ๆ นานา เกี่ยวกับความตาย แสดงความทุกข์ทรมานทางกาย โกรธเกรี้ยวฉุนเฉียว

รู้สึกตัวผิดและเลิกทำกิจกรรมทุกชนิด ระยะนี้เป็นระยะแห่งความขมขื่น และลงโทษโชคชะตาว่าเป็นผลของความอยุติธรรม หรืออาจพาลลงโทษสมาชิกในครอบครัวด้วย

ระยะสุดท้าย เป็นระยะของการยอมรับโดยอาศัยทั้งการปรับตัว และการป้องกันตัว ระยะนี้เป็นระยะที่คนไข้ส่วนมากหันเข้ายึดศาสนาของตน เพื่อเป็นหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจและเพิ่มความอดทนต่อทั้งความเจ็บปวด และการสูญเสีย

นอกจากนี้ บางแห่ง(๓) แบ่งละเอียดออกไปอีกเป็น ๕ ระยะ คือ ปฏิเสธ โกรธ ฉุนเฉียว ต่อรอง เศร้าซึม และยอมรับ คนไข้จะผ่านเข้าสู่ระยะใด เมื่อไรไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว แต่จะผ่านมาสู่ระยะยอมรับได้เมื่อคนไข้สำนึกว่าแพทย์ของเขาจะอยู่กับเขาจนถึงที่สุด

บุคคลที่ต้องพัวพันกับการตาย สามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ จำพวกด้วยกัน คือ แพทย์ผู้มีหน้าที่รักษาคนไข้ในระยะดำเนินโรค ญาติพี่น้อง และครอบครัวของคนไข้และตัวคนไข้ที่จะตาย

แพทย์ส่วนมากไม่ปรารถนาจะเป็นผู้บอกกับตัวคนไข้เอง หรือครอบครัวของคนไข้ว่าโรคของเขาเป็นโรคที่รักษาให้หายขาดไม่ได้ เพราะเป็นคำชี้แจงที่ลำบากแก่การบอกเล่าและยากต่อการตอบข้อซักถามของครอบครัว จากการสำรวจ(๓) พบว่าคนไข้หนัก ๒ คน ในทุก ๆ ๕ คน จะไม่ได้รับการบอกว่า โรคที่เป็นรักษาไม่หายหรือจะตาย อย่างไรก็ดีแพทย์ทุกคนที่ทำหน้าที่รักษาคนไข้ ย่อมต้องประสบภาวะนี้เป็นครั้งคราว เพราะคนไข้ไม่ว่าจะป่วยด้วยโรคใด เมื่อหายคราวนี้ ก็อาจตายในคราวหน้าได้ แพทย์ผู้รักษาจึงควรสร้างมนุษยสัมพันธ์กับคนไข้ของตน เพื่อให้คนไข้มีพื้นฐานทางจิตพอที่จะทนรับฟังความผิดหวังจากการรักษาโรคได้ คือนอกจากจะไม่หายแล้วยังต้องตายในที่สุด ดังนั้นการอบรมคนไข้เรื่องความตายจึงเป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะสำหรับแพทย์ในเมืองไทย เพราะเราไม่มีพระจะช่วยรับช่วงหน้าที่นี้ไปอย่างในต่างประเทศ

๑. ประโยคที่คนไข้มักถามแพทย์ก็คือ "ฉันจะตายไหม" หรือ โรคนี้จะหายหรือไม่" ดร. บี.เจ. เคนเนดี้[๖] ใช้ประโยคที่น่าฟังว่า "แน่นอน ผมรับประกันได้ว่าคนไข้ของผมต้องตายทุกคน เพราะแม้แต่หมอเองก็ต้องตายเหมือนกัน แตกต่างกันเพียงแต่ยังไม่ทราบโรคที่จะตาย เวลาและสถานที่เท่านั้น" ข้อสำคัญก็คือแพทย์จะต้องไม่บิดเบือนความจริง หรือไปสัญญาว่าจะรักษาโรคให้หายได้

๒. แพทย์[๔] จะต้องเตรียมช่วยพยุงจิตใจคนไข้ เพื่อให้เขากล้าระบายความเศร้าโศก หรือปรารถนาออกมาได้

๓. แพทย์ต้องพยายามให้คนไข้ได้รับการปลุกปลอบที่สูงขึ้นไป และเป็นธุระ[๓] จัดการให้คนไข้ได้ที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจและ ทางวิญญาณ เช่นถ้าเป็นคริสต-ศาสนิกชน ก็ให้ได้สนทนากับบาดหลวง คนไข้ที่เจ็บหนัก หรือใกล้ตายทุกคนจะมีสาเหตุของความกังวลกลัดกลุ้ม ซึ่งแพทย์ควรสังเกตรู้ได้ และควรช่วยให้คนไข้วางใจแล้วแต่กรณี

๔. แพทย์ควรช่วยทำให้คนไข้กลับมีศรัทธาต่อสิ่งทั้งปวง และพยายามรักษาและเพิ่มพูนศรัทธานั้นเรื่อย ๆ ไป

๕. แพทย์ต้องดูแลผู้ป่วยตลอดช่วงที่กำลังตาย ด้วยตนเอง คอยให้กำลังใจและอยู่เคียงข้างเขาจนถึงที่สุด โดยไม่ปัดความรับผิดชอบไปให้คนอื่น แพทย์ที่เคยดูแลคนไข้เป็นคนแรก แม้คนไข้จะมีอาการแทรกซ้อนของระบบอื่นแล้ว ก็ไม่ควรทอดทิ้งคนไข้ให้อยู่ในมือแพทย์ปรึกษา เพราะคนไข้จะมีมนุษยสัมพันธ์กับแพทย์คนเดิมมากกว่าโดยเฉพาะโรคที่รักษาไม่หาย คนไข้ย่อมต้องการกำลังใจ และต้องการให้วาระสุดท้ายของตนอยู่ในสายตา และความรับผิดชอบของแพทย์ ทั้งเป็นกำลังใจแก่ญาติคนไข้ด้วยเพราะฉะนั้นจึงไม่ควรพูดประโยคที่ว่า "ถึงหมออยู่ก็ช่วยอะไรไม่ได้อีกแล้ว" ทำให้คนไข้ต้องเผชิญความตายตามลำพัง ในระยะสุดท้ายนี้ แพทย์อาจต้องช่วยพยุงจิตใจญาติคนไข้ด้วยเพราะญาติก็ต้องการ "การตระเตรียมสำหรับการสูญเสีย" เท่า ๆ กับคนไข้ผู้จะจากไป

๖. หลักประเสริฐสำหรับแพทย์ก็คือ จะต้องรู้จักหยุดวิธีพิเศษต่าง ๆ ที่จะช่วยชะลอการตาย เมื่อคนไข้เข้าถึงระยะยอมรับแล้ว

ดังกล่าวมาแล้วทั้งหมด ดูช่างเป็นงานที่หนักสำหรับแพทย์เหลือเกิน แต่ก็เป็นงานที่มีทั้งคุณค่า และประเสริฐสุด เพราะแพทย์ต้องมีมนุษยธรรม และทำหน้าที่ช่วยคนตั้งแต่เกิด ช่วยรักษากายเขาตลอดมา ดังนั้นจึงควรช่วยพยุงจิตของเขาให้จากไปด้วยอาการสงบด้วย

มองเตน[๔] กล่าวว่า "ใครก็ตามที่สอนมนุษย์ให้ดับ ย่อมสอนเขาให้ดำรงชีวิตด้วย"

บุคคลกลุ่มที่สอง ที่มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบกับการจากไปของคนไข้คือ ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงของคนไข้ แพทย์ต้องพยายามชักจูงให้คนเหล่านี้เข้าใจว่า การตายไม่ใช่ความทุกข์หนักที่จะต้องคร่ำครวญหวลไห้ชนิดทนแทบไม่ได้ ความตายเป็นเพียงการหยุดพันธะใด ๆ ที่มีต่อกันทางกาย เป็นเพียงการดับของรูปธรรม แต่นามธรรมนั้นยังคงอยู่ ได้มีแต่ผู้ป่วยเป็นโรคมะเร็งปลอบลูกของเขาว่า "จงเข้มแข็ง และดำรงชีวิตต่อไปให้ได้ด้วยตัวของลูกเอง พ่อจากไปแต่กาย คำพูด คำแนะนำของพ่อ ไม่ได้สูญไปกับร่างของพ่อด้วย เพราะในความรัก เราย่อมไม่ตาย" หรือที่รอสสิเตอร์ วอร์-ทิงตัน เรมอนด์กล่าวว่า "ชีวิตเป็นของไม่สิ้นสุด ความรักเป็นอมตะ ความตายเป็นเพียงเส้นขอบฟ้า และเส้นขอบฟ้าก็มิใช่อะไรอื่น นอกเสียจากสิ่งที่มาจำกัดการเห็นของเราเท่านั้น"

สิ่งที่ญาติพี่น้อง และเพื่อนฝูงของคนไข้ควรระลึกไว้เสมอคือ

๑. เราต้องนึกว่า นี่เป็นโอกาสสุดท้ายที่จะได้ทำความดี หรือแสดงน้ำใจต่อคนไข้ ตั้งแต่ยังไม่รู้สึกเจ็บปวดก็ไม่รั้งรอที่จะทำให้ เจ็บน้อยก็รีบปรนนิบัติ เมื่อเจ็บมากแล้วก็จะไม่สามารถชื่นชมกับความเอาใจใส่ใด ๆ ได้ ญาติควรต้องอดทนต่อคนไข้ในระยะนี้ เพราะส่วนมากจะจุกจิกจู้จี้เรียกร้อง และทำอะไรให้ก็ไม่เป็นที่ถูกใจ

๒. ควรให้กำลังใจคนไข้ ให้อดทนต่อความเจ็บปวดและทรมาน แทนจะคุว่า ถ้าไม่จำเป็นอย่าชวนคนไข้ตอบคำถามเรื่องความเจ็บปวด เป็นต้นคำถามที่ว่า "วันนี้ค่อยยังชั่วไหม ?" "สบายขึ้นไหม ?" บางทีคนไข้เองรู้ดีว่าผู้ถามรู้ว่าตนเองจะไม่หาย และไม่ต้องการย้ำคำอันไม่พึงพอใจนั้นกับภรรยา หรือบุตร ทั้งญาติไม่ควรจะหลอกผู้ป่วยให้หลงดีใจว่าจะหาย ในเมื่อตัวเองรู้ชัดว่าจะต้องตาย สิ่งสำคัญคือต้องไม่ทอดทิ้งคนไข้เลย เพื่อพิสูจน์ว่าจะเป็นเพื่อนเขาจริงจนวาระสุดท้าย

๓. คลี่คลายความวิตกกังวลทั้งปวงของคนไข้ เริ่มแต่ค่ารักษาพยาบาล ญาติควรเป็นผู้ตัดสินใจมากกว่าปรึกษาคนไข้ ควรรับทำกิจกรรมของคนไข้ที่ค้างไว้จนกว่าจะสำเร็จลุล่วงให้คนไข้วางใจเรื่องรอบกาย เพื่อเขาจะได้มีภาระเฉพาะความเจ็บป่วยทางกายของเขาอย่างเดียว ถ้าไม่ขัดข้องต่อศาสนา ควรมีการทำบุญร่วมกันในครอบ-ครัว เพื่อให้คนไข้มีความสุขจากการร่วมกิจกรรมนั้น และเป็นการส่งเสริมกรรมดีของคนไข้ให้ประจักษ์ชัดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เขายึดความดีที่ทำไว้เป็นอารมณ์

๔. อย่าแสดงอาการเศร้าโศกเสียใจต่อหน้าคนไข้ หรือรำพึงรำพันกับแขกที่มาเยี่ยมให้คนไข้ได้ยิน เพราะจะทำให้คนไข้อาลัยต่อชีวิตและครอบครัวมากขึ้น คนไข้บางคนอาจรู้สึกผิดในการที่จะจากไป โดยทิ้งหน้าที่และความรับผิดชอบให้กับผู้คร่ำ-ครวญรอบตัวเขา ขณะนั้นต้องไม่ลืมว่าเราเสีย[๔] คนไข้อันเป็นที่รักไปคนเดียว ส่วนคนไข้ต้องจากสิ่งที่รักทั้งหมดไปพร้อม ๆ กันทีเดียว การเศร้าโศกเสียใจเป็นปฏิกิริยาธรรมดาของมนุษย์ก็จริงอยู่ แต่ควรแสดงลับหลังผู้ป่วยมากกว่า

๕. อย่าให้แขกเยี่ยมมาก และเยี่ยมนาน เพราะจะรบกวนสมาธิ และการฝึกธรรมของคนไข้ การมารับประทานอาหารต่อหน้าคนไข้ ซึ่งหากเป็นอาหารชนิดที่คนไข้ถูกสั่งงดไม่ให้รับประทาน จะเป็นการทรมานคนไข้โดยใช่เหตุ

๖. ถ้าคนไข้ไม่ประสงค์จะเปลี่ยนเสื้อผ้าตอนเจ็บหนัก[๑] อย่าเพิ่มความลำบากให้ โดยพยายามเปลี่ยนเสื้อผ้า แม้แต่ร่างกายเป็นของรักยิ่ง ยังจำต้องทอดทิ้งไว้

เอาไปไม่ได้ จะเอาของที่สวมให้ก่อนตายไปได้อย่างไร จะทำให้เป็นอันตรายต่อการตั้งสติของคนไข้โดยไร้ประโยชน์

๗. ถ้าคนไข้ไม่ได้จัดการธุรกิจที่คั่งค้าง หรือพินัยกรรมทรัพย์สมบัติใด ๆ ไว้ก่อน ก็อย่าไปเซ้าซี้ซักถามเพราะจะทำให้คนไข้ระแวง และน้อยใจความสัมพันธ์ของผู้จะจากไปกับครอบครัว การรักษาพยาบาลจะยิ่งยุ่งยากขึ้นสิ่งที่พอจะทำได้คือ อาสาทำงานที่ค้างต่อให้แล้วสุดแท้แต่คนไข้จะมอบหมายกิจกรรมเกี่ยวกับหลักทรัพย์ให้จัดการหรือไม่

บุคคลประเภทสุดท้าย คือผู้ที่จะตายเอง การตายนับเป็นภาระสำคัญอันหนึ่งของมนุษย์ ในช่วงชีวิตของมนุษย์ทุกคนจะต้องมีช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่เราเคยพบกับความตายของญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงอันเป็นที่รัก ซึ่งควรใช้เป็นอุทธาหรณ์ให้เราย้อนมามองตนเองในฐานะผู้ที่จะจากไปบ้าง

ตามปรัชญา(๒) พระพุทธศาสนา ความตายเกิดขึ้นเพราะเหตุ ๔ ประการ

๑. ความตายเกิดขึ้นเพราะสิ้นกรรมที่ก่อให้เกิด ดังที่เรียกกันว่า ชนกกรรมหมดอำนาจ

๒. ความตายเกิดขึ้น เพราะหมดอายุที่กำหนดไว้ชั่วชีวิตหนึ่ง

๓. ความตายเกิดขึ้น เพราะสิ้นกรรม และหมดอายุ

๔. ความตายเกิดขึ้นเพราะกรรมหนักมาบั่นรอน ถึงแม้ว่ายังไม่ถึงคราวตายก็ตาม

ความตายที่มาจากสาเหตุ ๓ ประการแรก เรียกว่า "กาลมรณะ" ส่วนความตายที่เกิดจากสาเหตุข้อสุดท้ายเรียกว่า "อกาลมรณะ" ได้แก่ความตายเมื่อยังไม่ถึงคราว

นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้กล่าวเรื่องความตายไว้ดังนี้ "ชีวิต" ความเจ็บไข้ เวลาที่ทอดกาย และภูมิที่จะไปเกิดในชาติหน้า ของสิ่งมีชีวิตในโลกนี้ สภาพทั้งห้าเหล่านี้ไม่สามารถที่จะรู้ได้ เพราะไม่มีเครื่องหมายบอกไว้ เมื่อไม่มีเครื่องหมายบอก

ระยะเวลาของชีวิต เพราะไม่สามารถจะกำหนดว่าจะมีชีวิตยืนอยู่นานสักเท่าไร ไม่มีเครื่องหมายบอกว่าจะเจ็บหนักเมื่อไร ไม่มีเครื่องหมายบอกเวลาเพื่อจะกำหนดรู้ว่าจะตายเวลานี้ วันนี้ ไม่รู้ที่ที่จะทอดกายตอนตาย และไม่มีเครื่องหมายบอกภูมิเกิดในชาติหน้า พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "จงรีบทำกิจเสียในวันนี้ ใครจะรู้ว่าเขาจะตายพรุ่งนี้ เพราะว่าไม่มีทางที่จะผัดเพี้ยนกับพญามัจจุราชได้"

เพราะชีวิตมนุษย์เราสั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย อายุมนุษย์นี้น้อยนัก พวกเขาจำต้องไปสัมปรายภพ พวกเขาควรทำกุศล ควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ที่เกิดแล้วจะไม่ตายไม่มี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ผู้ใดอยู่ได้นาน ผู้นั้นก็อยู่ได้เพียง ๑๐๐ ปี หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปีนิดหน่อย"

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวร เถระ) ได้แนะให้แบ่ง[๑] หลักการพิจารณาเป็น ๒ ตอน ตอนแรกพิจารณาจากภายนอกก่อน อันอาจจะเรียกว่าเป็นการพิจารณาอย่างหยาบ เพราะมองเห็นได้ง่ายว่า

๑. ความเจ็บเป็นทุกขเวทนา จะไม่ให้เจ็บตามใจไม่ได้ ทั้งไม่สามารถเปลี่ยนที่หรือเปลี่ยนอวัยวะที่เจ็บป่วยได้ด้วย ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนให้หมั่นพิจารณาบ่อย ๆ ว่า "เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้" การบ่นหรือร้องครวญครางไม่ทำให้หายได้ นอกจากจะทำความรำคาญให้ผู้อื่น ผู้พยาบาลก็อึดอัดไม่สบายใจ ผู้ป่วยก็ไม่มีสติสมาธิพิจารณาธรรมให้เห็นความจริงว่า เจ็บก็ส่วนเจ็บ ยอมไปตามเรื่องของความเจ็บ ไม่ควรจะทุกข์ร้อนเกินไป แสดงอาการทุรนทุรายกระวนกระวายอยากให้หาย ขวนขวายจนเกินส่วน ควรปฏิบัติสังขารไปตามควร

๒. เมื่อเจ็บไข้ไม่ว่าโรคชนิดใด เจ็บน้อย หรือเจ็บมาก ไม่ควรประมาท เพราะโรคใด ๆ ก็มีอาการแทรกซ้อนอันอาจถึงตายได้ จึงควรชำระสะสางธุรกิจการงานและจัดการทรัพย์สมบัติให้เรียบร้อย ไม่ให้ยุ่งยากหลังจากตาย ไม่ควรถือว่าการตระเตรียมล่วงหน้าเป็นลางร้าย ที่จริงกลับแสดงว่าเป็นผู้ที่รู้เท่าทันต่อชีวิต

๓. ควรนึกถึงบุญคุณของผู้รักษาพยาบาล เราไม่สามารถจะทดแทนคุณเขาได้เวลาที่เราตายไปแล้ว ถ้าหายเจ็บก็ควรสนองคุณเขา ถ้าไม่หายก็จะไม่ได้สมนาคุณ จึงควรพูดกับเขาด้วยคำที่ไพเราะ อ่อนหวาน อย่าใช้โทสะซึ่งมีมากตอนเจ็บป่วยมาทำให้เดือดร้อนรำคาญ จะได้ไม่เป็นเวรเป็นกรรมต่อไป

๔. เมื่อมีความเจ็บปวดรวดร้าวมาก ดังเช่นกรณีของมะเร็ง ก็ควรพิจารณาให้เห็นความทุกข์อันนี้ และตั้งใจรับ หรือต่อสู้ด้วยตนเอง พึงพิจารณาว่าทุกอย่างต้องไปถึงที่สุดตามวาระของมันเอง มันจะต้องดับไปตามธรรมดา แต่เปลี่ยนท่ายักย้ายไป เกิดแล้วดับเรื่อยไป เมื่อร่างกายทนไม่ไหวก็จะแตกดับ ลงท้ายดับหมดทั่วกัน

๕. เวลาจะตายจริง ๆ อย่านึกเลือกเวลา สถานที่หรือเลือกโรค เพราะเราไม่สามารถจะเลือกได้เลย จึงไม่ควรจะวิตกกังวล ทำให้สถานการณ์ตอนนั้นยุ่งยากซับ-ซ้อนยิ่งขึ้น

กายฝึกจิตให้ตายก่อนกายจะตาย ดังที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่า "ตายก่อนตาย" หรือดังท่านบรรยายภาพในโรงมหรสพทางวิญญาณ ที่สวนโมกขพลารามว่า ผู้ดับไม่เหลือ

อย่าเข้าใจ ไปว่า ต้องเรียนมาก
ต้องปฏิบัติ ลำบาก จึงพ้นได้
ถ้ารู้จริง สิ่งเดียว ก็ง่ายดาย
รู้ดับให้ ไม่มีเหลือ เชื่อก็ลอง

เมื่อเจ็บไข้ ความตาย จะมาถึง
อย่าพรั่นพรึง หวาดไหว ให้หม่นหมอง
ระวังให้ ดีดี นาทีทอง
คอยจดจ้อง ให้ตรงจุด หลุดให้พ้น

ถึงนาที สุดท้าย อย่าให้พลาด
ตั้งสติ ไม่ประมาท เพื่อดับขันธ์
ด้วยคิดว่าง ปล่อยทาง ทุกสิ่งอัน
สารพัน ไม่ยึดครอง เป็นของเรา

ตกกระได พลอยโจน ให้ดีดี
จะถึงที่ มุ่งหมาย ได้ง่ายเข้า
สมัครใจ ดับไม่เหลือ เมื่อไม่เอา
ก็ดับ "เรา" ดับตน ดลนิพพาน

ดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมด พอจะช่วยให้เห็นได้หรือยังว่า การตายเป็นบทบาทอันยากที่สุดในชีวิตก็ว่าได้ และสมควรจะได้รับการฝึกฝน จะรอญาติพี่น้องมาบอกทางตอนจะหมดลมได้อย่างไร กายอันมีพยาธิสภาพรบกวนอาจดับก่อนจิต ทำให้ไม่อาจได้รับสัมผัสใด ๆ ตาก็ไม่เห็น หูก็ไม่ได้ยินพระอรหํ จึงควรช่วยตัวเอง จะได้ไม่ต้องพึ่งใครในวาระสุดท้าย อันเป็นเรื่องเฉพาะตนของเราแต่เพียงผู้เดียว

เมื่อตระหนักถึงความตายอันเป็นบทบาทสุดท้ายของเราทุกคนแล้ว ก็ควรจะได้นึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสเตือนพุทธบริษัท ดังต่อไปนี้

"ถ้าบุคคล(๒) พึงรู้ว่าตนเป็นที่รัก พึงไม่ประกอบความชั่ว เพราะว่าความสุขนั้นไม่เป็นผลที่บุคคลผู้ทำชั่วจะพึงได้โดยง่าย ๆ"

เมื่อบุคคลถูกมรณะครอบงำ ละทิ้งภพมนุษย์ไป ก็อะไรเป็นสมบัติของเขา และเขาพาเอาอะไรไปได้ อนึ่ง อะไรเล่าจะติดตามเขาไป ประดุจเงาติดตามตนไปฉะนั้นฯ ผู้ที่เกิดมาแล้วจำต้องตายในโลกนี้ ทำกรรมอันใดไว้ คือเป็นบุญและเป็นบาปทั้งสองประการ บุญแลบาปนั้นแลเป็นสมบัติของเขา และเขาจะพาเอาบุญและบาปนั้นไป

(สู่ปรโลก) อนึ่งบุญและบาปนั้นย่อมเป็นของติดตามเขาไป ประดุจเงาติดตามตนไป ฉะนั้น ฯ

เพราะฉะนั้นบุคคลพึงทำกัลยาณกรรมคือความดี สะสมไว้เป็นสมบัติในปรโลก (เพราะว่า) บุญทั้งหลายย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลก ฯ

เมื่อท่านคิดปลงใจเรื่องความตายของท่านเองแล้ว ท่านคิดบ้างไหมว่าสิ่งที่ท่านกำลังสะสม ตะเกียกตะกายไขว่คว้า แม้ชอบด้วยทำนองคลองธรรม ท่านจะต้องทิ้งไว้บนแผ่นดินนี้ เป็นความยุ่งยากแก่ผู้รับช่วง เป็นการส่งเสริมมรดกแห่งนิสัยไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักอิ่ม แก่ลูกหลานของท่านเองท่านรักเขายิ่งนัก แต่ท่านเคยถามตนเองบ้างรึเปล่าว่าท่านต้องการให้เขาเหมือนตัวท่านในทุกแง่ทุกมุม... ท่านรู้ความบกพร่องของตัวท่านเองนั้นแน่นอน แม้จะไม่ยอมแก้ไข ไม่ยอมให้ใครล่วงรู้ แต่ตัวท่านเองก็ต้องรับรู้ ท่านอยากถ่ายทอดสิ่งบกพร่องนั้นให้บุตรหลานท่านสืบไปหรือ ท่านอยากให้เขาดิ้นรนดังตัวท่านหรือ

จากคัมภีร์ไบเบิ้ล แมททิว VII 14 กล่าวว่าประตูก็แคบ ถนนก็แคบ นั่นคือทางดำเนินชีวิต หรือแชนแชลกล่าวว่า "เรามา เราร้องไห้ นั่นคือการเกิด เราหาวนอน เรานอนหลับ นั่นคือการตาย"

จงระลึกไว้ว่า "มนุษย์เอ๋ย ไม่รู้จักอิ่ม ไม่รู้จักพอกันบ้างหรือ จะเอารัดเอาเปรียบกันไปถึงไหนนะ เคยคิดถึงระยะทางช่วงสั้น ๆ ระหว่างการเกิดและการดับบ้างไหม ?" เพื่อท่านจะได้มีสติเหนี่ยวรั้งจิตใจให้อยู่ในทางที่ถูกที่ควร

ท่านผู้อ่านที่รัก

ท่านยังมีงานคั่งค้าง ที่สมควรจะชำระสะสางให้เสร็จสิ้นด้วยตัวของท่านเองอีกหรือไม่ จงทำเสียทันที เดี๋ยวนี้ วันนี้

พินัยกรรมทรัพย์สินของท่านได้จัดการเรียบร้อยหรือยัง ท่านคงไม่อยากทิ้งปัญหาไว้ให้ครอบครัวในภายหน้า ทำเสียให้เรียบร้อย

ถ้าท่านยังรู้สึกไม่พร้อม อาลัยรักสิ่งใดอยู่ ฝึกหัดที่จะปล่อยวางเสียแต่บัดนี้ ในโลกนี้ไม่มีอะไรเป็นของท่านเลย แม้แต่ตัวของท่านเองก็จะต้องทิ้งไว้บนแผ่นดินนี้ ท่านยังจะยึดจะถืออะไรไว้อีกหรือ

ผู้ที่พร้อมจะเผชิญหน้ากับความตาย ย่อมพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับเหตุการณ์ทุกชนิดในชีวิตทุกเมื่อ ทุกเวลา

ขอให้ท่านผู้อ่านที่ได้ฝึกฝนธรรมะมาพอสมควร จงเกิดปัญญาจนสามารถกำจัดอวิชชาให้หมดสิ้น

ขอให้ท่านที่เพิ่งเริ่มต้นศึกษา และปฏิบัติธรรม จงเพิ่มพลังแห่งสติ สะสมสมาธิ ควบคุมกายวาจาและใจให้เรียบร้อย

ขอให้ท่านที่ยังไม่ได้เริ่มต้นรู้จักกับพระพุทธศาสนาจงตั้งต้นด้วยสัมมาทิฏฐิ และสร้างสมศีลให้บังเกิดมี และรักษาไว้ให้ได้

หากท่านได้สร้าง กำลังสร้าง และจะสร้างเวรกรรมกับผู้ใด จงวางเฉยอโหสิกรรมนั้นเสีย อย่าได้สะสม และสร้างกรรมไว้เป็นสมบัติติดตัวท่านไปภายหลังตายเลย

หนังสืออ้างอิง

๑. คิลาโนวาท คำสอนคนเจ็บ : แว่นธรรมพระวินัย เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวร เถระ) วัดเทพศิรินทราวาส

๒. ชีวิตและความตาย ตามทัศนะแห่งพระพุทธศาสนา : พระพุทธศาสนา พระปิฎกโกศล (พระมหาสิงห์ทน นราสโภ) วัดพระเชตุพน

๓. On Death and Dying; Elizabeth Kubler-Ross et al

JAMA 221 : 174—179, 1972.

๔. The Care and Management of the Dying : Russell Noyes

Arch Intern Med. 128 : 299—303, 1971

๕. Refinements in Criteria for the Determination of Death :

An Appraisal Special Communication

JAMA 221 : 48—53, 1971

๖. Symposium on Death and Attitudes Toward Death :

Geriatric : 52—60, 1972

๗. กรรมตามหลักพุทธศาสนา เอกสารชุดมองด้านในอันดับ ๔๕ พุทธ-ทาสภิกขุ

๘. ความเกิดที่คนยังไม่รู้จัก เอกสารชุดมองด้านในอันดับ 25 พุทธ-ทาสภิกขุ

คำนำ

คุณหมอวิรัช มรรคดวงแก้ว จักทำการพระทานเพลิงศพ คุณวิวัฒน์ มรรคดวงแก้ว บุตรชายที่ถึงแก่กรรม ได้มาขอบทความทางธรรมตามแนวที่ได้แสดงธรรมที่หน้าศพที่วัดโสมนัส โดยมีท่านอธิบดีกรมชลประทานเป็นเจ้าภาพ ฟังแล้วพอใจ แต่มิได้อัดเสียงไว้ จึงต้องเขียนตามแนวที่แสดง อาจจะไม่เหมือนที่แสดงแต่ก็คล้าย ๆ กัน เป็นการเขียนอย่างรีบร้อน เพราะเวลาค่อนข้างจำกัด หวังว่าเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้คนบ้างตามสติปัญญา

ขออุทิศส่วนกุศลนี้แก่ชาวโลกผู้หาทางออกจากทุกข์โดยทั่วกัน

ภิกขุ ปัญญานันทะ
วัดชลประทานรังสฤษฎ์
ปากเกร็ด นนทบุรี

๑๗ กันยายน ๒๑

เรื่องการทำศพ

ปาฐกถาธรรม ของพระราชนันทมุนี (ท่านปัญญานันทภิกขุ)
แสดงเมื่อทำบุญ สัตมวาร วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๑

ความตายเป็นเรื่องของสังขาร เพราะสังขารเป็นสิ่งเกิดจากการปรุงแต่งด้วยวัตถุธาตุหลายอย่าง ตราบใดที่สิ่งปรุงแต่งยังพร้อมเพียง สังขารก็เป็นไปได้ เมื่อสิ่งปรุงแต่งไม่พร้อมก็ต้องตาย ความไม่พร้อมของเครื่องปรุงแต่งอาจเกิดจากโรคภัยเบียดเบียนก็ได้ อาจเกิดจากความเก่าของสิ่งนั้นก็ได้ จึงปรากฏว่าบางคนตายเมื่อหนุ่ม บางคนตายเมื่อแก่ การตายในวัยไหนเป็นเรื่องที่ใคร ๆ จักกำหนดได้ยาก มันเป็นเรื่องของธรรมชาติที่จะต้องเป็นไปอย่างนั้น เพราะสังขารทั้งหลายไม่อยู่ในอำนาจของบุคคล มันขึ้นอยู่กับกฎของธรรมชาติ กฎของธรรมชาติมีสามประการคือ

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนตตตา ความไม่มีตัวในสิ่งนั้น ๆ

เมื่อสรรพสิ่งขึ้นอยู่กับกฎของธรรมชาติเช่นนี้ ความเกิดมีแล้วก็มีความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นธรรมดาทุกชีวิตเหมือนกันหมดไม่มีข้อยกเว้น

การตายของสัตว์ดิรัจฉานไม่มีปัญหาอะไร มีแต่เรื่องเราไปฝังหรือเผาทิ้งเสียเท่านั้น เพราะร่างกายของคนและของสัตว์เป็นของเน่าเปื่อย ไม่มีอะไรที่น่าชื่นใจ แต่ร่างของสัตว์ยังพอมีค่าอยู่บ้าง เอาไปกินได้ ส่วนของคนนั้นหามีสาระอะไรไม่ ถ้าเปรียบกับสัตว์แล้ว สัตว์ยังดีกว่าคนในบางแง่บางมุม ในเมื่อคนนั้นไม่มีคุณงาม-

ความดี คนสมัยเก่าจึงพูดไว้ว่า การกินอาหาร, การเสพเมถุน, การหลับนอน, การสะดุ้งกลัวภัยอันตราย ทั้งสี่ประการนี้ทั้งคนและสัตว์มีเหมือนกัน คนที่ต่างจากสัตว์ก็เพราะมีคุณธรรมเท่านั้น ถ้าปราศจากคุณธรรมแล้ว จะดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานที่ตรงไหน ขอให้คิดดูเถิด

คนมีวัฒธรรมมีประเพณี

คนอยู่กันเป็นครอบครัว, เป็นหมู่บ้าน, ตำบล, อำเภอ, จังหวัด จนกระทั่งเป็นชาติเป็นประเทศ ที่เรียกว่าอารยชนคนเจริญทั้งหลายนั้น เขามีระเบียบ มีวัฒนธรรม, มีประเพณีเป็นหลัก จึงเห็นว่ามีประเพณีเกี่ยวกับเกิด, การแต่งงาน, การตาย, และประเพณีอื่น ๆ อีกมากหลาย ยิ่งมีความเจริญมากเท่าใด ยิ่งมีอะไร ๆ หลายอย่าง รวมตลอดไปถึงความมีศาสนามีหลักศีลธรรมประจำใจด้วย

อันประเพณีของคนนั้น เป็นรากฐานของความดีงาม ถ้าขาดประเพณีขาดระเบียบแล้วจะเป็นคนดีกันได้อย่างไร ชนชาติที่เจริญทั้งหลายจึงมีอะไร ๆ เป็นเครื่องประกอบหลายอย่าง เปรียบเหมือนร่างกายต้องมีผ้านุ่ง ผ้าห่ม มีรองเท้า มีหมวก และเพชรนิลจินดาเป็นเครื่องประดับมากมายหลายอย่าง ล้วนเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุทั้งนั้น นอกจากวัฒนธรรมทางวัตถุแล้ว ยังมีวัฒนธรรมทางจิตใจมาประดับใจให้ดีให้งามขึ้นมาอีกฉันใด ประเพณีเกี่ยวกับงานศพก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเช่นกัน

ประเพณีเป็นเรื่องที่คนตั้งขึ้นก็ควรเป็นเรื่องที่คนเปลี่ยนแปลงได้ เพราะสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับกฎของอนิจจัง จึงควรมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามควรแก่กรณีย์ เพราะถ้าไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแล้วจะกลายเป็นเรื่องไร้ประโยชน์ไป เมื่อตายลงเขามีการกระทำอะไรกันบ้าง มีเรื่องมากตามความเป็นอยู่ของท้องถิ่น ไม่ค่อยจะเหมือนกัน เรื่องประเพณีนี้ ถ้าสำรวจดูแล้วจะเห็นว่าแตกต่างกันเล็กน้อย บาง

คนอาจเข้าใจผิดคิดว่าเป็นเรื่องของศาสนา ความจริงมิใช่เป็นเรื่องทางศาสนา เป็นแต่เปลือกนอกที่งอกขึ้นภายหลังเท่านั้น หาใช่เนื้อแท้ของพระศาสนาไม่ แต่คนก็ยึดถือว่าเป็นเรื่องควรทำ ถ้าได้กระทำแล้วก็สบายใจ หากยังมิได้กระทำก็ไม่สบายใจ จึงได้มีการกระทำกันอยู่ตลอดมา

ถ้าจะถามว่าทางพุทธศาสนา มีคำสอนเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นประการใดบ้าง ขอตอบว่ามีแต่เพียงสอนให้ผู้อยู่ข้างหลังกระทำคุณงามความดีเท่านั้น พูดอีกอย่างก็ว่าให้ทำบุญ ก็การทำบุญนั้นจะทำในรูปใดก็ได้ เช่นทำบุญด้วย

๑. ให้ทาน
๒. รักษาศีล
๓. เจริญภาวนา
๔. สอนธรรมให้แก่ผู้อื่น
๕. ฟังธรรมที่ผู้อื่นสอนให้
๖. แผ่ส่วนบุญให้คนอื่น
๗. รับส่วนบุญที่คนอื่นแผ่ให้
๘. ช่วยเหลือในกิจกรรมของผู้อื่น
๙. อ่อนน้อมถ่อมตนต่อคนที่แก่กว่าตน
๑๐. ทำความคิดความเห็นให้ตรงตามทำนองคลองธรรม

ในกิจที่เป็นบุญสิบอย่างนี้ ใครจะทำบุญอย่างใดก็ได้ ในเมื่อเราคิดถึงคนที่ตายไป ถ้าเป็นมารดาบิดาถึงแก่กรรม พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ทำบุญอุทิศแก่ท่าน และยังแถมอีกข้อหนึ่งว่าให้ดำรงวงษ์สกุลของท่านไว้ นี่เป็นหลักที่มีอยู่ในพุทธธรรม

โดยอาศัยหลักนี้เราจึงทำบุญกันในงานศพ ถ้ามีคำถามว่าในครั้งพุทธกาล พระสงฆ์เข้าไปเกี่ยวข้องกับการตายอย่างไรบ้าง ขอตอบว่าไม่ปรากฏว่ามีอะไรมากนัก คงทำกันตามแบบของคนอินเดียในสมัยนั้น ถ้าพระจะเข้าไปเกี่ยวข้องก็เพียงไปทำอะไรในรูประงับดับทุกข์ของชาวบ้านที่กำลังเศร้าโศกอยู่ในขณะนั้น โดยการพูดธรรม

ให้เขาฟัง สอนเขาให้รู้ความจริงของชีวิตว่ามีสภาพอย่างไร พูดให้เขาเห็นว่าความตายเป็นสิ่งธรรมดามันมาพร้อมกับความเกิด ไม่ควรเศร้าโศกเสียใจ พระท่านไปหาใครก็นำธรรมไปสอนเขา ให้เขาเข้าใจความจริงของชีวิต แล้วจะหายจากความทุกข์ ถ้าพระท่านทำก็คงทำอย่างนี้

ถามว่าสมัยนี้มีการสวดหน้าศพ สวดกันทำไม สวดส่งวิญญาณของผู้ตายไปสวรรค์หรือ ๆ สวดเพื่อให้คนเป็นฟังจะได้บุญกุศล ขอบอกว่าการสวดศพนั้น มิใช่สวดเพื่อให้ศพฟังเพราะศพฟังไม่ได้แล้ว แม้จะมีคนไปเคาะข้างโลงปลุกบอกคนตายให้ฟังสวดก็ฟังไม่ได้ แต่ที่ทำเช่นนั้นก็เพื่อสอนคนเป็นให้รู้ว่า การทำกิจที่เป็นบุญนั้นเป็นเรื่องที่ควรทำก่อนตาย เช่นฟังธรรมก่อน ตายรักษาศีลก่อนตาย เจริญภาวนาก่อนตาย ตายแล้วทำไม่ได้ เป็นเรื่องสอนคนเป็นทั้งนั้น แต่เอาคนตายเป็นเหตุ

ถ้าสวดเพื่อให้คนเป็นทั้ง แต่ฟังไม่รู้เรื่อง เพราะสวดเป็นภาษาบาลี จะเกิดประโยชน์แก่คนได้อย่างไรกัน เรื่องนี้เป็นเรื่องน่าคิด คนในสมัยก่อนเขาถือว่าได้ฟังพระสวดก็เป็นบุญแล้ว พอได้ยินเสียงพระเริ่มสวดก็นั่งสงบ ประนมมือ ไม่พูดไม่คุยกัน ทุกคนอยู่ในระเบียบ การกระทำเช่นนั้นก็เป็นบุญอยู่ในตัว และได้ผลทางใจคือหัดให้เป็นคนมีระเบียบ รู้จักกาละเทศะ รู้จักอดทน รู้จักข่มใจให้ทำอย่างนั้นนี่คือผลที่ได้ แต่คนสมัยใหม่เขาคิดว่าฟังไม่รู้เรื่องก็เลยไม่ฟัง และนั่งคุยกันเสียด้วยอย่างนี้เป็นการแสดงถึงความไม่มีสมบัติของผู้ดี เป็นการกระทำที่ไม่ถูก

การฟังการสวดอภิธรรมในรูปใดก็ตาม ถ้านั่งฟังด้วยความตั้งใจก็ได้ประโยชน์เหมือนกัน ขอทำความเข้าใจสักเล็กน้อยในเรื่องคำสองคำ คือบุญกับกุศล

ความหมายของคำว่าบุญ

บุญนี้เป็นคำไทย เพี้ยนมาจากคำบาลีว่า ปุญฺญ หมายถึงความดี ความสุขความเจริญ ถ้าเป็นเหตุก็หมายถึงสิ่งที่ทำให้เกิดความสุขความเจริญ ถ้าหมายถึงผลก็หมายถึงภาวะหรือสภาพที่สบายใจ ดีใจอันเกิดจากคุณงามความดีนั้น อันคนมีความ

ดีอยู่ในใจนั้นย่อมมีแต่ความสุขใจเย็นใจเป็นธรรมดา พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าได้กลัวบุญ เพราะบุญเป็นชื่อของความสุข เช่นคนมาวัดได้ตักบาตร อาหารถวายพระ ได้ฟังพระสวดมนต์ก็สบายใจเรียกว่าได้บุญแล้ว หรือว่าในงานศพเรามาในงานได้ ทำอะไรตามประเพณีก็สบายใจว่าได้ทำแล้ว เพียงเท่านี้ก็เป็นบุญ ในขณะที่การสวดอภิธรรม ทุกคนนั่งฟังด้วยความตั้งใจก็เป็นบุญแล้ว แต่ยังไม่ถึงขั้นที่เป็นกุศล

กุศลหมายถึงอะไร

กุศลหลายถึงความรู้ ความเข้าใจ ความฉลาดในเรื่องอะไรต่าง ๆ ที่เราควรรู้ควรเข้าใจ เช่นเราฟังพระพูดธรรมในรูปที่เป็นภาษาไทย เราฟังแล้วเข้าใจความหมายได้ความรู้ความเข้าใจ เมื่อเข้าใจก็ได้กุศล อันกุศลนั้น เมื่อเกิดขึ้นในใจของผู้ใดแล้วก็ทำให้คนนั้นหายโง่ หายหลง หายงมงายในเรื่องต่าง ๆ ก็เรียกว่ามีกุศลเกิดขึ้นในใจของผู้นั้นแล้ว ทุกครั้งที่มาวัดควรมาเพื่อบุญด้วย เพื่อกุศลด้วย อย่ามาแต่เพียงบุญอย่างเดียวจะกลายเป็นคนงมงายหลงบุญมาบุญไป เพราะบุญนั้นทำให้คนหลงได้ง่ายเมาได้ง่าย ฉะนั้นจึงควรระวัง ส่วนกุศลนั้นไม่ทำคนให้เมาเลย ยิ่งมีกุศลยิ่งฉลาดใจยิ่งสะอาด สว่างสงบเพราะอำนาจกุศล จึงควรที่ทุกท่านควรจักได้แสวงหาสิ่งที่เป็นกุศลกันเถิด

ควรทำงานศพให้เป็นงานเพาะกุศล ควรถือโอกาสที่มีงานศพ ทำงานศพให้เป็นกุศล ทำอย่างไรจึงจะเป็นกุศล ควรจัดให้มีการแสดงธรรมหลังจากการสวดบ้าง คนฟังสวดไม่รู้เรื่องไม่เข้าใจ แต่จะไม่สวดก็ไม่ได้ เพราะสวดกันมานานแล้ว จนกลายเป็นสถาบัน แต่ตัดทอนลงเสียบ้าง แทนที่จะสวดกันตั้งสี่จบ ควรสวดเพียงจบเดียว เพราะเพียงจบเดียวก็ฟังไม่รู้เรื่อง ทำไมจึงกระทำสิ่งที่ไม่รู้เรื่องกันมากมาย จึงควรตัดลงเสียบ้าง สวดเพียงจบเดียว แล้วจัดให้มีการแสดงธรรมอันเป็นเรื่องที่ฟังกันเข้าใจดีกว่า

อีกอย่างหนึ่งคนที่มาในงานศพมีหลายประเภท บางคนไม่คุ้นกับการมาวัด ไม่เข้าใจขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เมื่อเขามาแล้วไม่ได้ความรู้อะไรไป ก็เกิดความเข้าใจผิดในเรื่องศาสนา อาจจะมองศาสนาว่าเป็นแต่เพียงพิธีรีตองไปก็ได้ เพียงมีพิธีกรรมไม่ทำคนให้เข้าถึงพระธรรมได้เลย จึงควรประกาศธรรมให้เขาได้ฟังธรรมบ้าง

สังคมในปัจจุบันนี้เป็นสังคมที่มีปัญหามาก มีเรื่องมาก มีหลายปัญหาที่สร้างความทุกข์ให้เกิดขึ้น ทำไมคนจึงชอบสร้างปัญหา ความจริงคนเราไม่ชอบความทุกข์ ชอบแต่ความสุขทั้งนั้น แต่เพราะไม่เข้าใจว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดความสุข อะไรเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เขาทำอะไรก็ทำไปตามอารมณ์ ปราศจากการใช้เหตุผล ปราศจากปัญญา จึงเกิดความผิดพลาดได้มาก ทำไมเขาจึงไม่มีปัญญา เพราะเขาขาดการศึกษา ขาดการอบรมจึงไม่มีปัญญา เมื่อเรารู้ว่าคนไม่มีปัญญาก็ควรหาทางช่วยให้เขามีปัญญามากขึ้น ด้วยการให้ทานธรรมแก่เขา การให้อะไร ๆ แก่ใครนั้น ไม่ประเสริฐไปกว่าการให้ธรรมเลย ยิ่งในสมัยนี้ด้วยแล้ว โลกขาดธรรม โลกจึงวุ่นวายเดือดร้อน การแก้ความวุ่นวายความเดือดร้อนด้วยการสาดแสงธรรมเข้าสู่ใจเขาเป็นการกระทำที่ควรกระทำอย่างยิ่ง

การกระทำให้คนเข้าถึงธรรมนั้น ควรทำทุกโอกาสที่คนมาประชุมกัน เพราะถ้าเราจะเรียกคนมาประชุมกันเพื่อฟังธรรม คนก็คงไม่อยากมาเพราะเขาไม่รู้สึกสนุก เขาถือว่าฟังธรรมง่วงนอน ดูหนังดูละครตาสว่าง จึงยากเหมือนลากแมวข้างหาง แต่พอมีการตายขึ้นในที่ใด คนที่คุ้นเคยก็ต้องมาตามธรรมเนียม ถ้าคนมาแล้วเราเลี้ยงข้าว เลี้ยงน้ำแก่คนเหล่านั้น มันเป็นประโยชน์แก่ร่างกายเท่านั้น คนเรามันมีร่างกายแข็งแรงอ้วนพี แต่ไม่แข็งแรงก็เอาตัวไม่รอด จึงควรช่วยให้เขาแข็งแรงทางจิตใจดีกว่าทางกาย ใจเขาจักแข็งแรงก็เพราะมีธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง การเลี้ยงอาหารใจจึงมีค่ากว่าอาหารทางกาย เวลามีงานศพคนมาพร้อมกันแล้ว จึงควรแจกอาหารใจ

แก่เขาจะดีขึ้น ฉะนั้นขอให้มีการแสดงธรรมด้วยทุกคืนเถิด เพื่อช่วยกันผ่อนคลายความทุกข์ของหมู่มนุษย์

ศพเป็นวัตถุสาธิตเรื่องชีวิต

การฟังธรรมในเวลาอื่นก็ได้เหมือนกัน แต่ไม่ดีเหมือนฟังในเวลามีงานศพ เพราะศพเป็นแบบสาธิตของชีวิต ทำให้มองเห็นความจริงว่าอะไรเป็นอะไรได้ถูกต้อง ทุกคนที่มาในงานศพ ย่อมมีความสะเทือนใจทันที เพราะทุกคนกลัวตาย ทุกคนไม่อยากจะตาย เมื่อเห็นคนอื่นตายก็เกิดความรู้สึกสลดใจ อันคนมีความสลดใจนั้นเป็นคนที่เหมาะแก่การฟังธรรม การจัดให้มีการฟังธรรมในงานศพจึงเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ เป็นการช่วยคนให้รับความจริง การสอนคนให้รู้ความจริงนั้นแหละเป็นการสอนที่ถูกต้อง เป็นการกระทำที่เหมาะแก่เหตุการณ์

การจัดงานศพครั้งหนึ่งคราวหนึ่ง ถ้าเราจัดให้มีการแสดงธรรม สมมติว่ามีใครสักคนหนึ่งที่มาในงานได้ฟังธรรม แล้วรู้จักตนเอง มองเห็นความบกพร่องของตัว แล้วคิดทำการแก้ไขตนเอง ยกระดับใจของตนให้เข้าสู่แนวทางของธรรม ได้เป็นผู้เข้าถึงธรรมหรือธรรมได้เข้าถึงใจของบุคคลนั้น นั่นแหละเป็นยอดบุญยอดกุศลแล้ว ถ้าหากท่านผู้ตายได้ทราบโดยญาณวิถีทางใดทางหนึ่งก็คงอนุโมทนาอย่างยิ่งในกุศลส่วนนั้น

เราทำบุญในงานศพเพื่ออะไร

การกระทำอะไรก็ตาม ในทางพุทธศาสนาสอนว่าไม่ควรทำด้วยความโง่ แต่ควรทำด้วยความฉลาด จึงควรพิจารณาก่อนว่าเราทำอะไรเพื่ออะไร เราทำกันทำไม ถ้าหากได้คิดถึงปัญหานี้แล้วจะทำให้สิ่งทั้งหลายดีขึ้น หากมิได้คิดก็จะทำไปโดยความงมงาย ความงมงายเป็นสิ่งควรหลีกเลี่ยง โดยเฉพาะในการทำศพเราก็ควรจักได้พิจารณาว่า เราทำกันทำไม ทำแล้วจะได้อะไรในการทำศพนั้น ถ้าดูตามคำอนุโมทนาที่พระท่านกล่าวภายหลังจากสวดแล้วก็ได้ความเป็นสามประการ คือ

๑. เพื่อแสดงออกว่าเรามีญาติธรรม

๒. เพื่อบูชาคุณธรรมของผู้ที่ตายไป

๓. เพื่อให้กำลังแก่พระภิกษุในพุทธศาสนา

เมื่อได้ทำสิ่งทั้งสามประการนี้ ผู้กระทำย่อมได้รับส่วนบุญมิใช่น้อย

ญาติธรรมคืออะไร

ญาติธรรมคือธรรมเป็นเครื่องเชื่อมโยงระหว่างญาติให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คล้ายกับเหล็กที่เราทำประตูหน้าต่างอันสวยงามนั้น มันเป็นเหล็กหลายชิ้นสั้นบ้างยาวบ้าง แต่เอามาต่อกันโดยวัตถุชนิดหนึ่งจึงมั่นคงแข็งแรงพอกันขโมยได้ฉันใด คนที่เป็นญาติกันก็ต้องมีอะไรเป็นเครื่องเชื่อมโยงน้ำใจกันฉันนั้น มนุษย์เราจึงอยู่กันด้วยความสุขก็เพราะคุณธรรมเหล่านี้

ญาติธรรมนั้นมีหลายอย่าง แต่ที่สำคัญที่สุดเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต ของสังคม, ของประเทศชาติ, ของศีลธรรม, ประเพณีทุกอย่าง ผู้ใดมีความกตัญญูเป็นรากฐานแล้ว สิ่งอื่น ๆ ก็ตามมาเอง คนเราเพียงแต่มีความกตัญญูประการเดียวเท่านั้นก็จักเอาตัวรอดได้

คนเรามิได้เกิดจากดอกบัวหรือโพรงไม้ แต่เกิดจากท้องแม่ และต้องมีพ่อด้วย มีพี่บ้างมีน้องบ้าง มีญาติอื่นๆ อีกบ้าง ทุกคนมีความเกี่ยวข้องกันในฐานะต่างๆ เช่นพ่อแม่ ครู อาจารย์ มิตร และอื่นๆ แม้มิได้เป็นอะไรกันก็มีความเกี่ยวข้องกัน เพราะชีวิตของคนเราต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ลองคิดดูง่ายๆ ข้าวคำหนึ่งที่เรากินเข้าไปมันเกิดจากน้ำมือของคนจำนวนเท่าไร จึงเป็นคำข้าวให้เรากินได้ เสื้อผ้าที่เรานุ่งห่ม บ้านที่เราอยู่ ยาที่เรากินแก้ไข้ ล้วนแต่มาจากคนจำนวนมิใช่น้อย ทุกคนจึงเป็นมิตรกัน เป็นผู้ช่วยเหลือกัน ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม จึงควรรักกัน ช่วยเหลือกันฉันพี่น้อง ไม่ควรข่มเหงรังแกกันไม่ว่าในกรณีใด ๆ ชาวโลกจึงอยู่ด้วยกันด้วยความสงบ

การทำศพก็เป็นการแสดงออกว่าผู้กระทำนั้นเป็นคนมีคุณธรรม เป็นคนดีที่ควรคบหาสมาคมได้

บูชาคุณความดี

ธรรมเป็นสิ่งคุ้มครองโลก ชาวโลกจะอยู่อย่างเป็นสุขเพราะธรรม คำว่าธรรมเป็นสิ่งที่เราควรสนใจนำมาศึกษาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสุขในชีวิตประจำวัน บุคคลมีหน้าที่เคารพธรรม บูชาธรรม และทำตนเองให้เป็นธรรม ชักชวนคนอื่นให้มีธรรมด้วย ธรรมหรือคุณความดีนำความสุขมาให้ตน

ทุกคนที่เกิดมามีชีวิตอยู่ในโลก ย่อมมีธรรมไม่มากก็น้อย ถ้าขาดธรรมเมื่อใดก็ไม่เป็นคนที่สมบูรณ์ ธรรมจึงทำคนให้มีค่ามีราคา ทำคนให้ไว้วางใจกันได้ ให้อยู่กันโดยไม่ต้องหวาดระแวงกัน เมื่อใดคนมีธรรมตายไป เราก็มาร่วมกันแสดงความอาลัยร่วมกันเสียใจในคนที่ร่างกายของผู้นั้นไม่อยู่ในฐานะที่จะรองรับความดีต่อไปอีกแล้ว และเป็นการแสดงให้คนอื่นรู้ว่าเราเป็นคนรักธรรม เชิดชูบูชาธรรม ต้องการให้ทุกคนเห็นว่า ธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต

ผู้ใดมีคุณงามความดีมาก ผู้คนก็มาไว้อาลัยกันมาก คนใดมีคุณความดีน้อยหรือไม่มีเลยก็ไม่มีใครมาร่วมงาน มันแสดงถึงคุณค่าอยู่ในตัวแล้ว อันคนที่มาในงานนั้น บางคนมารักความดีของผู้ตาย บางคนมาเพราะความดีของผู้ที่ยังไม่ตาย ล้วนมาด้วยความดึงดูดของความดีทั้งนั้น ความดีจึงเป็นแม่เหล็กที่มีแรงดึงดูดมากกว่าสิ่งใดทั้งหมด ทุกคนจึงควรทำตนให้อยู่ในคุณธรรม พึงตั้งตนไว้ชอบดีกว่าตั้งตนไว้ในทางน่าชัง สรุปความว่า การทำศพเป็นการบูชาความดี เป็นการประกาศให้โลกทราบว่าความดีเป็นสิ่งที่ชาวโลกรักและเคารพ ต้องการให้ทุกคนได้ทำดีกันให้มาก ๆ

การให้กำลังแก่ภิกษุในพระพุทธศาสนา

คนไทยนับถือพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติตนตามหลักธรรมนี้มานาน ชาติไทยได้เจริญมาโดยลำดับโดยการปฏิบัติชอบตามทางธรรม พุทธศาสนามีนักบวชเรียกว่า

ภิกษุหรือภิกขุ แปลว่าผู้เห็นภัยในความชั่วแม้มีประมาณเพียงเล็กน้อย มีปกติเป็นคนละอายบาป กลัวบาป ไม่ยอมทำบาปทั้งในที่ลับที่แจ้ง มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ แต่มีการกระทำอย่างสูง มีชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์เพื่อความสุขแก่ผู้อื่น ไม่มีความเห็นแก่ตัว ไม่หาลาภผลเพื่อตนเอง มีความต้องการนิดหน่อย พอให้ร่างกายนี้เป็นอยู่ได้ เดินตามบทพระบาลีว่า ปฏิบัติดี, ปฏิบัติตรง เป็นธรรม เพื่อออกจากทุกข์ ช่วยสืบอายุพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่โลกต่อไป พระเราบวชเพื่อสืบอายุพระศาสนา มิใช่บวชเพื่อทำลายศาสนา บวชเพื่อขัดเกลา มิใช่บวชเพื่อพอกพูนกิเลส บวชเพื่อช่วยประ-ชาชนทางจิตใจมิใช่บวชเพื่อเบียดเบียนใครให้เดือดร้อน

ภิกษุไม่มีอาชีพใด ๆ นอกจากอาศัยญาติโยมช่วยในเรื่องอาหาร ที่อยู่ที่อาศัย และยาแก้ไข้ สิ่งที่เรียกว่าปัจจัยสี่เป็นของชาวบ้านทั้งนั้น ชาวบ้านจึงเป็นเจ้าของพระเป็นของชาวบ้าน

เวลามีงานศพ นิมนต์พระมาร่วมเพื่อให้ท่านได้สอนชาวบ้าน เพื่อให้ท่านได้มาเห็นความจริงของชีวิต จักได้ปลงตก เป็นการให้กำลังแก่พระ กำลังที่ถวายนั้นมีสองอย่าง คือ

๑. กำลังทางกาย

๒. กำลังทางใจ

การถวายอาหาร จีวร และยา เป็นการถวายกำลังทางกาย ทำให้ท่านพออยู่ได้ การถวายของแก่พระอย่าถวายจนเป็นการทำลายพระ ทำพระให้เมาด้วยอามิสติดอามิสจนไปนิพพานไม่ได้ เราให้แต่พอท่านอยู่ได้เท่านั้น

การนิมนต์พระให้บังสกุลเป็นการให้กำลังใจแก่ท่าน การบังสกุลนั้น ทางปักษ์ใต้เขาใช้ถ้อยคำเหมาะมาก คือเอาผ้าไปพาดปากโลง และเปิดฝาโลงเพื่อให้พระเห็นศพ ศพเป็นดอกไม้ของพระ เป็นเรื่องที่พระควรดู เมื่อได้พาดผ้าแล้วเขาก็นิมนต์ว่านิมนต์พิจารณาขอรับ หมายความว่า พิจารณาศพเพื่อดูเป็นกัมมัฏฐาน ดูให้รู้ว่ากูก็

จะตายอย่างนี้เหมือนกัน ดูให้ติดตาแล้วนำภาพนั้นไปพิจารณาบ่อย ๆ ทำลายกิเลสตัณหา, ราคะให้หมดไป นี่แหละเป็นกำลังของพระ ความรู้แจ้งจริงเป็นกำลังของพระ ความมัวเมาด้วยกิเลสเป็นกำลังของมาร การนิมนต์พระมาในงานศพก็เพื่อรับกำลังทางใจนั่นเอง

กำไรที่ได้จากงานศพ

ชาวโลกทั่วไปมักสนใจในกำไรทางวัตถุ มักติดใจแต่ในเรื่องทางวัตถุ เห็นว่าวัตถุเป็นเรื่องสำคัญ จึงแย่งกันหาแย่งกันมีวัตถุตลอดมา หาได้นึกไม่ว่า มีสิ่งอื่นที่สำคัญกว่าวัตถุอีก สิ่งนั้นคือสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ใจของตน แต่เขาไม่เข้าใจ เขาไม่เคยชิมรสของความสุขทางใจล้วน ๆ ซึ่งเป็นสุขซึ่งประณีตกว่า หาได้ง่ายกว่า ลงทุนน้อยกว่า มีความสงบเย็นกว่าด้วย เพราะไม่รู้เรื่องนี้ จึงแสวงหาแต่เครื่องล่อใจปรุงใจกันอยู่ตลอดเวลา ของดีอยู่ข้างในมองไม่เห็น ปัญหาจึงมีอยู่อย่างไม่รู้จบ ขอให้เรามาช่วยกันหากำไรทางใจกันเสียบ้างเถิด

การมาในงานศพได้กำลังทางใจ ถ้าคนนั้นเป็นคนเข้าใจหา เข้าใจคิด เข้าใจกระทำกำไรทางใจก็จะเกิดขึ้น เพราะกิจกรรมต่าง ๆ ในพิธีเกี่ยวกับศพนั้นเป็นสิ่งเตือนใจทั้งนั้น เริ่มต้นตั้งแต่จุดธูปบูชาศพ จุดเพียงก้านเดียว ไม่เหมือนจุดบูชาพระ-รัตนตรัย จุดสามก้าน ทำไมจุดก้านเดียว เป็นเรื่องปฤศนาธรรม เป็นเรื่องให้บทเรียน คือบอกให้รู้ว่าสิ่งเดียวที่เที่ยงแท้ คือความตายทุกคนต้องตายหนีไม่ได้ เมื่อถึงเวลาก็ต้องเป็น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ความตายเป็นของเที่ยง ชีวิตความเป็นอยู่เป็นของไม่เที่ยง เมื่อจุดธูปแล้ว ควรคิดให้เกิดปัญญาอย่างนี้

เมื่อธูปถูกเผาไหม้ มีควันกรุ่น ส่งกลิ่นให้รู้ว่าหอม กลิ่นหอมของธูปหอมเพียงเล็กน้อยหอมไม่ไกล ไม่ทนถาวร ไม่หอมทวนลม แต่กลิ่นของศีล, สมาธิ ปัญญาหอมไกลหอมนานหอมทนกว่ากลิ่นธูปมาก ลองหันมามองดูตนเอง ถามตนเองว่ากูมีกลิ่นอะไรอยู่บ้าง มีกลิ่นเหล้า กลิ่นการพนัน กลิ่นการเที่ยวกลางคืน กลิ่นของ

การคลุกคลีกับคนชั่วคนร้าย กลิ่นการคิดประทุษร้ายผู้อื่นในทางกาย, ทางทรัพย์, ทางกาม กลิ่นของความบ้าต่าง ๆ มีไหม มีกลิ่นศีล สมาธิ ปัญญาบ้างไหม ลองพิจารณาจักเห็นตนเอง รู้จักตนเอง แล้วจักไว้คิดแก้ไขตนเองต่อไป บุคคลที่ไม่รู้จักตนเองไม่รู้จักสิ่งที่เกิดขึ้นในตน ไม่รู้จักเหตุของสิ่งนั้น ไม่รู้จักทางแก้ไข ก็เอาตนไม่รอดจากความชั่วร้าย ความตกต่ำทางจิตใจ นี่ก็เป็นกำไรอย่างหนึ่งแล้ว

เวลาที่พระจะให้ศีลก็ดี จะสวดอภิธรรมก็ดี ถ้าสังเกตจะเห็นว่า มีคนชอบแอบเข้าไปข้างโลง และเคาะฝาหรือข้าง ๆ บอกว่าให้ลุกขึ้นรับศีล แต่ไม่เคยเห็นศพลุกขึ้นรับศีลเลย ทำไมเขาทำอย่างนั้น เขาทำเพื่อเตือนใจคนเป็นให้ได้ความคิดว่าคนเราเมื่อตายแล้วทำอะไรไม่ได้ ร่างกายแข็งทื่อประดุจท่อนไม้ท่อนฟืน เพราะไม่มีวิญญาณครองร่าง ไม่มีสาระอะไรต่อไป การรับศีล การรักษาศีล ฟังธรรมอะไรที่เป็นบุญเป็นกุศลนั้น ต้องทำก่อนตาย รอให้ตายแล้วทำหาได้ไม่ นี่ก็เป็นบทเรียนเป็นกำไรแก่ชีวิตประการหนึ่ง ท่านได้ทำดีก่อนตายแล้วยัง

ท่านเคยไปอาบน้ำศพ รดน้ำศพ ก็มีบทเรียนอย่างดีสำหรับชีวิต เมื่อสัปเหร่อจัดศพเรียบร้อยแล้ว ให้ศพนอนบนเตียงน้อย มีผ้าคลุมศพ ยื่นมือหงายรับน้ำที่คนเอามารด นี่ก็เครื่องเตือนใจให้รู้ว่า คนที่ตายแล้วเอาอะไรไปหาได้ไม่ ถ้าศพพูดได้ก็คงพูดว่า ฉันไปมือเปล่า มิได้เอาอะไรไปเลย ทุกสิ่งทุกอย่างทิ้งไว้ในโลกนี้ให้ท่านจัดการกันต่อไป นี่ก็แสดงว่าสัตว์โลกทั้งหลายไม่มีอะไรเป็นของตน ทุกคนต้องสละสิ่งทั้งปวงไป อย่ามัวเมาหลงไหลในวัตถุกันนักเลย ทำตนให้เป็นคนมีคุณธรรมกันเสียบ้างเถิด หยุดโกงหยุดกินกันเสียบ้างเถิด มาเป็นคนประพฤติธรรมกันเถิด อีกไม่นานก็จะตายกันแล้ว บอกกับตนเองว่า ไม่มีอะไรเป็นของตนเว้ย!

สัตว์โลกทั้งหลายเกิดมาอยู่ในโลกเพียงชั่วคราวคล้ายกับมาพักที่ศาลาพักร้อนพักพอหายร้อนแล้วเราก็ต้องลาจากไป ใครจะไปยึดเอาศาลาพักร้อนว่าเป็นของตนหาได้ไม่ ถ้าใครยึดถือศาลาว่าเป็นของตนแล้วก็นับว่าโง่เต็มที หัดมองอะไรให้เห็นตาม

ความเป็นจริงเสียบ้างเถิด ปัญญาจักเกิดขึ้น ความทุกข์จักได้หายไป ทุกคนมีหน้าที่ทำตนให้เกิดปัญญา ไม่มีหน้าที่ให้โง่ให้หลง อันจะเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งกายทั้งใจ

ข้อสรุปในการทำพิธีเกี่ยวกับศพ

๑. ทำศพแบบประหยัดเพื่อให้เกิดประโยชน์

๒. ทำศพแบบสงบไม่เอิกเกริกเฮฮาในรูปต่าง ๆ

๓. ทำศพโดยไม่มีของมึนเมาเข้าไปเจือปน

๔. ทำศพโดยไม่มีการเล่นการพนันทุกประเภท

๕. ทำศพโดยเผยแผ่ธรรมะแก่ผู้มาร่วมงาน

"อารมณ์พระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหันต์"

คำสอนของพระมหาวีระ ถาวโร

วัดจันทาราม (ท่าซุง) อ. น้ำซึม จ. อุทัยธานี

แสดง ณ สำนักปฏิบัติธรรม ซอยสายลม กรุงเทพฯ

ในเดือนกรกฎาคม ๒๕๒๑

(โดยได้รับอนุญาตให้เผยแพร่ได้)

เพื่อเป็นแนวปฏิบัติเฉพาะจุด และเพื่อให้ท่านทั้งหลายเข้าใจง่ายว่าอารมณ์พระโสดาบัน สกิทาคา เขาทำกันอย่างไร ที่เขาปฏิบัติกันมาในกาลก่อนแล้วได้ผลรวดเร็วก็เพราะว่า ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คำว่าสักแต่ว่าทำ ถือว่ามีบทภาวนาเราก็ภาวนากันไป เขาให้ภาวนาว่าพุทโธ ธัมโม สังโฆ เราก็ว่าไป ก็เลยไม่รู้จะไปจบตรงไหน จุดจบที่เขาจะพึงรู้กันง่าย ๆ ก็ต้องรู้อารมณ์ของการจบ ว่าอารมณ์ของพระโสดาบันนั้นจบตรงไหน สกิทาคามีจบลงตรงไหน อนาคามีจบตรงไหน อรหันต์จบตรงไหน ถ้ารู้อารมณ์จุดพบและจุดจบ เวลาที่เราทำเข้าไปถึงจุดนั้นถ้าจิตมันเข้าถึง เราก็รู้ว่าจุดนี้เขาเรียกว่า พระโสดาสกิทา อนาคา อรหันต์

ขอย้อนต้นอีกนิดหนึ่งก็คือ ขณิกสมาธิ (สมาธิเล็กน้อย) อย่าลืมว่าการสอนต่อไปนี้ จะสอนด้านสุขวิปัสโก ที่มุ่งสอนเฉพาะสุขวิปัสโก มีความประสงค์จะสอนให้พุทธบริษัททั้งหมดไม่ต้องกลับไปสู่อบายภูมิใหม่ จึงขอแนะนำในการปฏิบัติให้ข้ามอบายภูมิไปเสียเลย เพราะมันของไม่ยาก อันดับแรกสำหรับอารมณ์ขณิกสมาธิและอุปจารสมาธิ (สมาธิปานกลาง) ได้แก่การรักษาลมหายใจเข้าออกเป็นสำคัญ การกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกนี้ จะเป็นอันดับไหนก็ตามจะต้องทำอยู่เสมอ อย่าลืมว่าพระอรหันต์

ก็ยังไม่สามารถทิ้งอารมณ์อาณาปานุสสติกรรมฐานได้ แม้แต่องค์พระจอมไตรบรมศาสดาเอง ก็ทรงตรัสกับพระสารีบุตรว่า สารีปุตตะ ดูก่อนสารีบุตร เราเองก็เป็นผู้มากด้วยอาณาปานานุสสติกรรมฐาน คำว่า อาณาปานานุสสติกรรมฐานก็คือการกำหนดรู้ลมหายใจออก ถ้าจะภาวนาด้วย ก็ใช้คำภาวนาที่เราถนัดและเราพอใจ เพราะว่าคำภาวนาทุกอย่างมีผลเสมอกัน คือทำจิตให้ทรงอยู่ในอารมณ์นั้น เรียกกันว่าเป็นสมาธิ ไม่มีผลอะไรแตกต่างกันเลย

อันดับแรกที่เราจะทรงอารมณ์ จากจุดแรกก็คือ กำหนดรู้ลมหายใจเข้าหายใจออก เวลาหายใจเข้ารู้อยู่ว่าหายใจเข้า เวลาหายใจออกรู้อยู่ว่าหายใจออก หายใจเข้ายาวหรือสั้น หายใจออกยาวหรือสั้นก็รู้อยู่ ถ้าจะภาวนาด้วยเวลาหายใจเข้า ถ้าปกติเขาสอนกันก็คือว่า หายใจเข้านึกว่า "พุท" หายใจออกนึกว่า "โธ" คำว่า "พุทโธ" นี่เป็นพุทธานุสสติกรรมฐาน พระอรหันต์ทุกองค์ยังจะต้องใช้คำภาวนานี้อยู่ เพราะว่าพระอรหันต์ทั้งหมดก็เป็นสาวกของสมเด็จพระบรมครู ถ้าเราคิดว่า "พุทโธ" ไม่มีความหมาย พระองค์นั้นก็หมดความหมาย ในความเป็นพระเหมือนกัน พระจะมีขึ้นมาได้จะเกิดขึ้นมาได้ก็อาศัยพระพุทธเจ้า ในเมื่อ "พุทโธ" เป็นพระนามความดีของพระพุทธเจ้าถ้าประนามพระพุทธเจ้าก็ใช้ไม่ได้

อันดับแรกเราก็ทำกันแบบนี้ รักษาอารมณ์ใจสบาย ถ้าเหนื่อยมา ร้อนมาเพลียมา หรือมีอารมณ์กลุ้ม จะนั่งก็ได้ จะยืนก็ได้ จะนอนก็ได้ อิริยาบทไหนมันสบาย ก็พยายามกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกตามที่กล่าวมา ประเดี๋ยวมันก็หาย ถ้าเหนื่อยประเดี๋ยวเดียวก็หาย สักสองสามนาทีก็คลายความเหนื่อย แต่ความจริงใช้เวลาสองสามนาทีต้องเป็นคนเริ่มฝึก ถ้านักฝึกจนชินไม่ถึงนาทีก็เริ่มคลายความเหนื่อย ถ้าทุกขเวทนาครอบงำอย่างป่วยไข้ไม่สบาย เราก็เริ่มใช้ตั้งแต่ตอนต้น ถ้าจิตละเอียดมาก ถ้าเข้าถึงอุปจารสมาธิ อารมณ์ทุกขเวทนาก็จะคลายตัว ถ้าหากว่าสามารถเข้าถึงปฐมฌาน

ความเจ็บปวดของร่างกายมันจะเบามาก ถ้าเข้าไปถึงฌานที่สาม เกือบจะไม่มีความรู้สึกว่าเจ็บปวด ถ้าถึงฌานที่สี่ ทุกขเวทนามันมีแต่เฉพาะกับขันธ์ ๕ แต่ไม่ยุ่งกับจิต เป็นอันว่าตอนนี้เราก็นอนสบาย ร่างกายมันอยากจะปวดก็เชิญปวด ฉันไม่ปวดเสียอย่างนี่เป็นอันว่าฌาน ๔ ถือเป็นฌานสำคัญ แต่ว่าสำหรับท่านที่ฝึกกรรมฐานในด้านสุขวิปัสสโก ก็ไม่จำเป็นต้องไปถือฌาน ๑ ฌาน ๒ ฌาน ๓ ฌาน ๔ พอเริ่มต้นเราจับอารมณ์สบาย พอจิตเป็นสุขก็หันเข้ามาจับอารมณ์ของพระโสดาบัน

อารมณ์ของพระโสดาบันก็ทราบกันอยู่แล้วว่า พระโสดาบันไม่ลืมความตาย อย่าลืมนะว่าคนที่จะเป็นพระโสดาบันได้ทุกคนจะต้องไม่ลืมความตาย คิดไว้เสมอว่าชีวิตเป็นของไม่เที่ยง แต่ความตายเป็นของเที่ยง กาลเวลาที่เราจะตายจงอย่าไปนับอายุว่าเวลานี้เรามีอายุ ๑๐ ปี อายุเราเต็มอายุขัย ๗๕ ปี มันก็เหลือ ๖๕ ปี อันนี้ก็ไม่ถูก ความตายไม่มีนิมิตรเครื่องหมาย จะตายเมื่อไรก็ได้ สำหรับพวกปฏิบัติเพื่อมรรคผลเขาจะต้องคิดอยู่เสมอว่า ความตายอาจจะมีกับเราเดี๋ยวนี้ ถ้ามันยังไม่ตาย เราก็ทำจิตที่เราควรทำไปตามหน้าที่ ถ้าความตายมาถึงเมื่อไรก็ถือว่าจบเกมกันทีสำหรับชาติที่จะเกิดเป็นมนุษย์ นึกถึงความตายไว้ คิดว่าถ้าเราจะตายคราวนี้เราไปไหน ถ้าหากว่าเราต้องการไปสวรรค์ หรือว่าไปพรหมโลก หรือว่าไปนิพพาน ก็ตั้งใจ อย่างเลวที่สุดเราก็ควรจะไปสวรรค์ นั่นคืออารมณ์ของพระโสดาบัน

พระโสดาบันนี่ไปได้ทั้งสวรรค์และพรหมโลก เพราะว่ากำลังสูง คนที่จะได้พระโสดาบัน อารมณ์จิตอย่างต่ำจะต้องถึงปฐมฌาน แต่ก็ไม่ต้องไปเร่งรัดปฐมฌานอาศัยจิตมันทรงตัวมันก็เป็นฌานเอง ถ้าจิตยังเข้าไม่ถึงปฐมฌานก็เป็นพระโสดาบันไม่ได้ ถ้าอารมณ์ของเราเข้าถึงพระโสดาบันเมื่อไร จงทราบว่านั่นอารมณ์จิตของเราเข้าถึงฌาน แต่ว่าฌานด้านนี้ก็ต้องพิสูจน์กันว่า ในสมัยพระพุทธเจ้า ทำไมเขาฟังเทศน์กันจบเดียว พอฟังเทศน์จบ ก็เป็นพระโสดาบ้าง สกิทาคาบ้าง อนาคาบ้าง อรหันต์บ้าง

เพราะว่าการฟังจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็เทศน์แบบคุย ๆ กัน ไม่ใช่ว่าขึ้นธรรมาสน์คว้าคัมภีร์ได้ก็ว่า ปาว ปาว ปาว จบคัมภีร์เมื่อไร เลิกเมื่อนั้น ดีไม่ดีพระเทศน์เองก็จำไม่ได้ คนฟังจำได้หรือเปล่าก็ไม่รู้ ที่นี้ท่านเทศน์แบบคุย ตัวอย่างก็มีเยอะ เทศน์ทุกจุดของพระพุทธเจ้า ท่านเทศน์แบบคุยกัน พูดไปว่านี่เป็นทุกข์ นั่นเป็นทุกข์ แล้วท่านก็ถามว่า ไอ้นี่ทุกข์จริงไหม คนฟังก็บอกว่าจริง อย่างนี้ทุกข์จริงไหม คนฟังก็บอกว่าจริง เทศน์แบบคุยกันความเข้าใจมันก็เกิด นี่สำหรับบรรดาท่านพุทธบริษัทของเรา ถ้าจะถามกันแบบนั้น ก็ไม่ค่อยจะไหว เสียงสู้กันไม่ได้ ก็ขอพูดกันแบบธรรมดา

เมื่อจิตมันเป็นสุขกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ใช้คำภาวนาด้วย หรือไม่ภาวนาด้วยก็ตาม แต่ว่าถ้าขณะนั้นจิตมันอยากจะทรงความสุข เพราะการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกและจำคำภาวนา ก็ปล่อยมันตามนั้น อย่าเร่งรัดพิจารณา สำหรับบางวัน จะให้จิตมันทรงตัวแบบนั้น เป็นไปไม่ได้ จิตต้องการอารมณ์คิดละก็ต้องตามใจมัน ถ้าฝืนใจก็เป็นทุกข์ เพราะมันไม่สามารถจะฝืนได้ ถ้าจิตต้องการอารมณ์คิด เราก็มานั่งคิดคิดว่าชีวิตมันเป็นของไม่เที่ยง ความตายมันเป็นของเที่ยง นิมิตเครื่องหมายความตายไม่มีสำหรับบุคคล เราจะคิดว่าอายุจะต้องเท่านั้นเท่านี้แก่ แล้วจึงตาย มันก็ไม่แน่นักดูคนที่เกิดทีหลัง เด็กบางคนไม่ทันจะเห็นเดือนเห็นตะวัน เธอก็ตายไปเสียตั้งแต่ในท้องของแม่ บางรายเกิดมาแล้วไม่ทันจะพูดได้ หรือไม่ทันจะคลานได้ก็ตาม คนที่เกิดทีหลังเราก็ตายก่อนเราตั้งถมเถไป ฉะนั้น ชีวิตของเราที่ก้าวเข้ามาสู่ถึงเพียงนี้ ถ้าเรายังประมาทคิดว่าเราจะอยู่อีกหลายปีจึงจะตายก็ไม่ถูก ใช้ไม่ได้ ถ้าความตายมันจะเกิดขึ้นมาเวลานี้ เราจะทำอย่างไร มีอะไรเป็นเครื่องยึด

อันดับแรก เราก็ต้องยึดอำนาจพระพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติก่อน เพราะว่าการนึกถึงความตายท่านเรียกว่ามรณานุสสติ อำนาจพระพุทธานุสสติคือ นึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ธัมมานุสสติ นึกถึงคุณพระธรรมเป็นอารมณ์

สังฆานุสสติ นึกถึงคุณพระสงฆ์เป็นอารมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเรานึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์องค์เดียวก็ย่อมถึงทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ด้วย แต่ว่าเราเกิดมานี่เราไม่เคยเห็นพระพุทธเจ้า แต่ที่เราจะรู้ว่าพระพุทธเจ้ามี ก็เพราะว่าอาศัยพระธรรมของพระองค์ยังคงอยู่ แล้วพระธรรมที่เราจะรู้ได้ก็อาศัยพระอริยสงฆ์รวบรวมกันเข้าไว้มาประกาศพระศาสนาให้ทราบ

ฉะนั้น การที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้าองค์เดียว ก็ถึงพระธรรมก็ถึงพระสงฆ์ด้วย ชื่อว่าเรามีอารมณ์ได้ถึง ๓ สรณะ มีไตรสรณาคม ๓ คือเป็นที่พึ่ง ๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเรานึกถึงพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ก็ดูตัวอย่างท่านมัฏฐกุณฑลีเทพบุตร ซึ่งฟังกันบ่อย ๆ พราหมณ์ผู้เป็นพ่อได้ไปถามพระพุทธเจ้า ว่าคนที่ไม่เคยทำบุญ คนที่ไม่เคยให้ทาน คนที่ไม่เคยฟังเทศน์ ไม่เคยเคารพพระพุทธศาสนามาในกาลก่อน เพียงเอาจิตนึกถึงท่าน บุคคลนั้นเป็นเทวดาบนสวรรค์มีรึเปล่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้มีพุทธฎีกาตรัสว่า พราหมณ์ ในตอนเช้าเธอไปพบมัฏฐกุณฑลีเทพบุตรซึ่งเป็นลูกชายของเธอเป็นเทวดาแล้วมิใช่หรือ คนที่ไม่เคยให้ทาน คนที่ไม่เคยฟังเทศน์ คนที่ไม่เคยนมัสการ คือ ยกมือไหว้เรา เป็นแต่เพียงจิตของบุคคลผู้นั้นนึกถึงเราเท่านั้น ละอัตภาพจากความเป็นคนไปเกิดเป็นเทวดา ไปเกิดเป็นพรหม ไม่ใช่นับด้วยร้อย ไม่ใช่นับด้วยพัน ไม่ใช่นับด้วยหมื่น ไม่ใช่นับด้วยแสน มีปริมาณมากกว่านั้น ตัวอย่างว่าท่านมัฏฐกุณฑลีเทพบุตร ท่านไม่เคยนับถือพระพุทธเจ้า ป่วยหนักนึกถึงพระพุทธเจ้าประเดี๋ยวเดียวท่านก็ตาย ท่านก็ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงสเทวโลก ท่านสุคติคตเทพบุตร เป็นคนที่มีจิตชั่วที่สุด มีจริยาชั่วที่สุด จะหามนุษย์คนใดมีความประพฤติชั่วอย่างท่านนั้นหายาก แต่ว่าเวลาจะตาย จิตใจไปนึกถึงองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค ท่านก็ไปเป็นเทพบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงสเทวโลก และทั้งสองท่านนี่แหละมาเมื่อพบพระพุทธเจ้าเป็นวาระที่สอง คือตอนก่อนแค่นึกถึง ครั้นภายหลังเมื่อเป็นเทวดาได้พบพระพุทธเจ้า ได้ฟังเทศน์กันคนละจบต่างคนต่างก็เป็นพระโสดาบัน

เป็นอันว่าถ้าทราบประวัติแบบนี้ เราก็หาทางป้องกันชีวิตของเราไม่ให้ลงอบายภูมิ เอาเป็นว่าอันดับแรกก็คิดถึงความดีของพระพุทธเจ้า ความดีของพระธรรม ความดีของพระสงฆ์ นึกถึงความดีของทั้ง ๓ ประการนี้ ก็นึกจบเดียว ถ้านึกอะไรไม่ออกก็นึกว่า ๑. สัพพปาปัสสะอาการนัง พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พวกเราละความชั่วทั้งหมด ประพฤติความดี ข้อที่ ๒. กุศลสูปสัมปทา ให้ประพฤติแต่ความดี ข้อที่ ๓. จิตต-ปริโยทปันนัง ทำใจให้ผ่องใสจากอำนาจของกิเลส

ความดีอันดับต้นสำหรับการเป็นพระโสดาบัน ก็ได้แก่ทรงศีล ๕ บริสุทธิ์ ทีนี้ศีล ๕ มีอะไรบ้างเราก็ทราบกันอยู่แล้ว และก็ตั้งใจใช้อารมณ์คิดว่า นี่เราจะรู้จักความดีความชั่วได้ก็อาศัยองค์สมเด็จพระจอมไตรทรงแนะนำให้เรา ในเมื่อเราทราบอย่างนี้แล้วก็นึกถึงว่า ความดีขององค์สมเด็จพระประทีปแก้วที่ว่า ถ้าเราจะต้องการพระองค์เป็นที่พึ่ง เราก็ต้องนึกต้องมีศีล ๕ บริสุทธิ์ ถ้าศีล ๕ ไม่บริสุทธิ์ก็ถือว่า เราไม่มีความเคารพในพระพุทธเจ้า พระท่านบอกแล้วว่า ที่เรากล่าวว่า พุทธัง ธัมมัง สังฆัง สรนัง คัจฉามิ ข้าพเจ้าขอถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง พระท่านก็บอกว่า ปาณาติปาตา เวรมณี เป็นต้น ท่านหมายความว่า ถ้าต้องการจะให้เป็นที่พึ่ง ท่านทั้งหลายต้องละความชั่ว ๕ ประการนี้เสีย เราจะเป็นที่พึ่งของท่านได้ เราก็ตั้งใจทรงศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ นึกถึงศีลทุกสิกขาบทว่าเราจะปฏิบัติด้วยความระมัดระวังจนกระทั่งให้มีอารมณ์ชิน

คำว่ามี "อารมณ์ชิน" ก็หมายความว่า เราสามารถทรงศีลได้โดยไม่ต้องระวัง จิตมันเป็นปกติของมันเอง และการนึกถึงความตายเป็นปกติจนมีอารมณ์ชิน นึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จนมีอารมณ์ชินว่ามีความเคารพ คำว่า "ชิน" จิตคิดอยู่เป็นปกติ อย่างนี้ถือว่าเป็นผู้ทรงฌาน ในมรณานุสสติกรรมฐาน พุทธานุสสติ-กรรมฐาน ธรรมานุสสติกรรมฐาน สังฆานุสสติกรรมฐาน และศีลานุสสติกรรมฐาน

รวมเป็นกรรมฐานทั้ง ๕ อย่างนี้ เราทรงเป็นกำลังของฌาน คิดนะว่าการเข้าฌานที่นั่งหลับตาเข้านี่มันไม่จริง ถ้าจริง ๆ แล้ว ผู้ทรงฌานทั้งหลับตา ทั้งลืมตา ทั้งคุยอยู่ อารมณ์ของเราจะไม่ยอมว่างจากความดีทั้ง ๕ ประการนี้ ที่ว่าเราไม่ลืม จะคุย จะทำงาน เราก็ระมัดระวังไม่ยอมให้ความชั่วเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ยอมละเมิดศีล ถ้าอารมณ์จิตของบรรดาท่านพุทธบริษัทเข้าถึงจุดนี้ ท่านเรียกว่าเข้าถึงไตรสรณาคม นับถือพระ-พุทธ พระธรรม พระสงฆ์จริง

ต่อจากนี้อีกนิดหนึ่ง เราก็คิดว่า การเกิดเป็นคนก็ดี เกิดเป็นเทวดาก็ดี เกิดเป็นพรหมก็ดี ท่านทั้งหมดนี้เกิดกันมามากครั้ง แต่ก็มิได้เกิดประโยชน์ เกิดเป็นเทวดาแล้วก็หมดบุญ แล้วก็มาเป็นคนบ้างเป็นสัตว์บ้าง เป็นสัตว์นรกบ้าง เปรตบ้าง อสุรกายบ้าง หรือว่าเกิดจากพรหมตายจากพรหมแล้วก็มาเวียนว่ายตายเกิดอยู่แบบนี้ มันไม่เป็นจุดของความสุข จุดของความสุขที่แท้จริงก็คือพระนิพพาน ในเมื่อเรามีศีล ๕ ป้องกันอบายภูมิได้ เราก็ไม่เกิดเป็นสัตว์นรก ไม่เกิดเป็นเปรต และอสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน แต่เรายังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดในฐานะเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหมสลับกันไป มันก็เหนื่อยเปล่า เราตั้งใจไว้โดยเฉพาะ คือพระนิพพาน เอาจิตจับพระ-นิพพานเป็นอารมณ์ ทำความดีทุกอย่าง เราไม่ทำเพื่อผลตอบแทน เราให้ทานคิดว่าเราให้ด้วยการสงเคราะห์ เรายกมือไหว้พระ เราไม่ต้องการให้พระท่านมาตอบแทนเราด้วยกรณีใด ๆ เราต้องการไหว้ด้วยความบริสุทธิ์ในจิตของเรา เพราะพระท่านเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ เวลาไหว้พระก็นึกถึงพระอรหันต์นะ พระองค์นั้นท่านจะเป็นอะไรของท่านก็ช่างท่านเถอะ เมื่อศีลไม่บริสุทธิ์ท่านก็ลงนรกไปเอง ปล่อยตามใจท่าน นี่เป็นเรื่องจริงนะ เมื่อนึกถึงเราไหว้พระ นั่นก็ถือว่า สีผ้ากาสาวพัสตร์เป็นธงชัยของพระ-อรหันต์ นี่เราขอน้อมรับ ยอมรับนับถือความดีของพระอรหันต์สาวกทั้งหลายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เวลาเราสมาทานศีลและรักษาศีล เราก็ไม่ต้องการให้ใครเขามาชมเราว่าดี เราต้องการรักษาศีลเพื่อทรงความดี ป้องกันมิให้เราลงอบายภูมิ

ต่างหาก ต่อจากนั้นไปเราก็ตั้งใจคิดว่า ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราทำนี่เพื่อพระนิพพานทั้งหมด เมื่อจิตของท่านทั้งหลายมีจิตกำหนดจับอยู่เฉพาะพระนิพพานเป็นอารมณ์ คำว่าเป็นอารมณ์ก็หมายความทำทุกอย่างเพื่อพระนิพพาน ไม่หวังผลตอบแทนในชาติปัจจุบัน อารมณ์อย่างนี้ เขาเรียกกันว่าอารมณ์ของพระโสดาบัน ยากไหม ไม่เห็นยาก ถ้ารู้จุดแล้วมันไม่ยาก ไอ้ที่นั่งหลับตากันตั้ง ๒๐ ปี แล้วไปไหนไม่ได้ ก็ได้แต่หลับตาพุทโธ ธัมโม สังโฆ ก็ถือว่าทำเป็นนิสัยไม่รู้จุดจบ

ต่อมาเมื่อจิตจะเข้าพระสกิทาคามี อารมณ์ตอนนี้ท่านบอกว่า พระสกิทาคามีบรรเทาความโลภ บรรเทาความโกรธ บรรเทาความหลง เดี๋ยวก่อน ย้ำจริยาของพระโสดาบันอีกที จริยาของพระโสดาบันยังมีสภาวะเท่าคน ชาวบ้านธรรมดา ยังมีการแต่งงาน มีความรักในระหว่างเพศ ยังมีความอยากรวย ยังมีความโกรธ ยังมีความหลง แต่ว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านี้อยู่ในขอบเขตของศีล รักก็ซื่อสัตย์สุจริตต่อคนรัก อยากรวยก็รวยเฉพาะหากินได้โดยสุจริต ไม่คดไม่โกงใคร โกรธก็ได้แต่โกรธอย่างเดียว ฆ่าใครไม่ลงเพราะกลัวศีลขาด ที่ยังชื่อว่าหลง ก็เพราะยังพอใจในความสวยสดงดงาม ยังมีความโกรธ ยังมีความรัก จึงชื่อว่าหลง แต่ความหลงจำกัดตัวลงไปว่ารู้ตัวว่าจะตาย จะต้องทรงความดีไว้ให้ได้ไม่ยอมทำความชั่ว นี่เขาเรียกจำกัดความหลงอยู่ในขอบเขตเพียงเท่านั้น รู้ระลึกย่อ ๆ ไว้ว่า พระโสดาบันนั้นเหมือนชาวบ้านชั้นดีเท่านั้นเอง แต่ชื่อว่า "พระ" พระแปลว่า ผู้ประเสริฐ ก็เพราะว่ามีความประเสริฐขั้นไม่ลงอบายภูมิทั้งสิ้น จะตายสักกี่เที่ยวก็ตาม จะไม่ลงนรก จะไม่เกิดเป็นเปรต ไม่เกิดเป็นอสุรกาย ไม่เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน จะวนเวียนไปมาระหว่างมนุษย์ เทวดากับพรหม

ต่อไปนี้ ถ้าเป็นอารมณ์ของพระสกิทาคามี พระสกิทาคามีนี่บรรเทาความโลภ บรรเทาความโกรธ บรรเทาความหลง การบรรเทาความโลภของพระสกิทาคามี ถ้าเราเป็นพระโสดาบันเราไม่ต้องหา ทั้งนี้เพราะอะไร ทั้งนี้เพราะคนที่อารมณ์เป็นพระโสดาบัน มีศรัทธาหนักทางการบริจาค คือ จิตจับหนักไปในทาน ฉะนั้น องค์สมเด็จ

พระวิชิตมารจึงได้ห้ามพระสงฆ์ทั้งหลาย ว่าถ้าความจำเป็นไม่มีจริง ๆ จงอย่าได้ขอของในตระกูลที่เป็นพระเสขะ พระเสขะก็หมายถึงว่า ท่านที่ยังต้องศึกษานับตั้งแต่พระโสดา สกิทาคา อนาคา ๓ ระดับ ถ้าไม่มีความจำเป็นจริง ๆ ห้ามขอเด็ดขาด เพราะว่าถ้าขอแล้วท่านจะให้ ถ้าขอมากเกินไปก็กลายเป็นพระมีความโลภ ใช้ไม่ได้ ถ้าผ้ามันไม่มีนุ่งจริง ๆ ขอเฉพาะผ้านุ่ง ถ้าไม่มีห่มจริง ๆ ขอเฉพาะผ้าห่ม ถ้าขอเกินความจำเป็นทรงตรัสเป็นโทษ เป็นอันว่าถ้าจิตเข้าถึงพระโสดาบัน ความพอใจในทานการบริจาคเกิดขึ้น ความพอใจในการบริจาคทานก็ตัดความโลภไปในตัว ไม่ต้องหาใหม่

สิ่งที่จะต้องหาต่อไปก็คือการบรรเทาความโกรธ อันนี้ความจริงการบรรเทาความโกรธก็อาศัยศีลเป็นสำคัญ ศีลจะมีอยู่ได้ก็อาศัยเมตตาความรัก กรุณาความสงสาร ท่านว่าถ้าความโกรธมันยังแข็ง แสดงว่าเมตตาความรัก กรุณาความสงสารมีกำลังอ่อน ฉะนั้น องค์สมเด็จพระชินวรจึงทรงแนะนำให้ควบคุมคุณธรรม ๒ ประการให้เข้มข้น โดยองค์สมเด็จพระทศพลทรงสอนให้รู้จักอภัยทาน ถ้าใครเขาทำไม่ดีเป็นที่ไม่ถูกใจเรามันยังโกรธอยู่ ก็จงหวนคิดกลับไปว่าคนทุกคนเขาหวังความดีด้วยกันทุกคน การทำทุกอย่าง พูดทุกอย่างที่ทำขึ้นแล้วพูดออกมา เขาก็คิดว่าสิ่งนั้นมันดี แต่ว่าบังเอิญมันไปชนกับความไม่ดีเข้า ก็เพราะอาศัยที่ใจของเขามีโมหะคือความหลง และอวิชชา–ความไม่รู้ พูดง่าย ๆ คืออวิชชา–ความโง่ แต่จะว่าไปอีกว่า เขายังเป็นทาสของกิเลส ตัณหา อุปาทาน และอกุศลกรรม คือความโง่เต็มอัตรา เขาจึงทำกรรมที่ไม่ดี คือพูดไม่ดี ทำไม่ดี ทำให้คนอื่นเป็นศัตรูกับเขา เป็นการหาความทุกข์ให้แก่ตัวเอง ในเมื่อเขารู้ว่าเขาโง่ก็ดี หรือเรารู้ว่าเขาเป็นทาสกิเลส ตัณหา อุปาทาน มันบังคับให้เขาทำอย่างนั้น เราก็จงให้อภัยเขา เขาคิดว่าดีเพราะเจ้านายเขาสอนไม่ดี เจ้านายก็คือกิเลส ตัณหา อุปาทาน และอกุศลกรรม ในเมื่อเขาทำไปเพราะอาศัยการบังคับของเจ้านายที่ไม่ดี มันไม่ใช่เจตนาแท้ของเขา เราก็ควรให้อภัย เราก็ตัดใจเสียว่า เขาจะด่าเรามันก็แค่นั้น เขาว่าเราไม่ดี ถ้าเราทำความดีเราก็ไม่กลัว ถ้าหากว่าเราทำความ

ชั่ว ใครเขามาสรรเสริญเราว่าดี เราก็ไม่ดีตาม การโกรธไม่เป็นปัจจัยของความสุข เป็นปัจจัยของความทุกข์ จิตเราคิดไว้เสมอว่า ชาตินี้ทั้งชาติต่อแต่นี้ไป อารมณ์ใจของเราจะไม่เป็นศัตรูกับใคร เราจงเป็นมิตรที่ดีของบุคคลทุกคน เว้นไว้แต่บุคคลที่มีอารมณ์เป็นอกุศล เราไม่สามารถจะประคับประคองให้เขาดีได้ เราก็วางเฉย คำว่า "เฉย" คือ ไม่คบหาสมาคม ถึงเวลาจะคุยก็คุยกัน เวลามีกิจการงานพอจะช่วยได้ก็ช่วย แต่เราไม่ยึดถือว่าเขาเป็นเพื่อนที่ดีสำหรับเรา เราจะพยายามทำตัวออกห่างเมื่อเขาทำความชั่ว นี่เป็นอันว่าเรามีเมตตาพอ เราคิดไว้เสมอว่า ถ้าเขาทำความชั่วกระทบกระทั่งเราเมื่อไร เราพร้อมให้อภัยเสมอ เว้นไว้ในขอบเขตนั้นมีระเบียบวินัยกฎข้อบังคับ ถ้าเขาทำผิดระเบียบ ผิดวินัย ผิดข้อบังคับ ระเบียบวินัยข้อบังคับบ่งไว้ให้ลงโทษแบบไหน เราลงโทษตามวินัย อย่างนี้ไม่ใช่เราโกรธ ถ้าลงโทษตามระเบียบวินัยถือว่าเป็นคนที่มีเมตตา ด้วยคนที่ฝ่าฝืนระเบียบวินัยนั้นทำความชั่ว ทำให้ตัวติดคุก ถ้าไม่ลงโทษเขาจะชั่วมากกว่านั้น เขาจะมีความทุกข์มากกว่านั้น เป็นการลงโทษตามระเบียบวินัยให้มีเขามีความสำนึกตัวว่าสิ่งนี้มันชั่ว เขาจะได้ยับยั้งไม่ทำต่อไป อย่างนี้ไม่ชื่อว่าเราโกรธ ชื่อว่าเราเมตตา ถ้าหากว่าจิตของเราพยายามคิดให้อภัยไว้เสมอเป็นปกติ ไม่ช้าอารมณ์มันก็ชิน

แต่อย่าลืมว่าพระสกิทาคามีก็ยังมีโกรธ ยังมีอยากรวย ยังมีโกรธแต่หายเร็วให้อภัยเร็ว ยังมีความหลง ที่ว่ายังมีความหลงก็เพราะว่า ยังมีโกรธนิด ๆ ยังอยากรวยหน่อย ๆ ยังมีอาการเช่นนี้อยู่ก็ชื่อว่ายังมีความหลง ยังตัดไม่ขาด

สำหรับต่อจากนี้ไป ก็จะขอพูดถึงคุณธรรมของสาวกขององค์สมเด็จพระบรมโลกนาถต่อจากวันที่สอง ที่พูดไปแล้วนี่ซ้ำวันที่สอง เป็นการสรุป ต่อนี้ไปก็จะขอพูดถึงอารมณ์ของพระอนาคามี และอารมณ์ของอรหันต์ รู้จุดไว้ ถ้าจิตใจของเราเข้าถึงเมื่อไรก็จะได้รู้ สำหรับอารมณ์ของพระอนาคามีนี้ อารมณ์ตัดจากความรักในระหว่างเพศทั้งหมด ขึ้นชื่อว่าความรู้สึกทางเพศไม่มี ประการที่สอง อารมณ์ปฏิฆะ คือ อารมณ์ที่มา

กระทบใจ ทำให้ใจสะดุ้ง มีความเจ็บใจนั้นไม่มีสำหรับพระอนาคามี ตอนนี้ท่านทำยังไง ท่านทำยังไงก็ทิ้งไว้ก่อน สำหรับพระอรหันต์นั้นไม่มีอะไรเหลือ พระอรหันต์นั้น อารมณ์ความรักสวยสดงดงามในเรื่องเพศก็ดี วัตถุก็ดี ความโลภอยากจะร่ำรวยก็ดีไม่มีเลย เรียกว่ามีความสุขใจเป็นปกติ ขึ้นชื่อว่าอารมณ์ความทุกข์นิดหน่อยไม่มีในจริยา อันเป็นอารมณ์จิตของพระอรหันต์ จุดนี้ท่านทำกันยังไง วิธีทำก็ไม่ต้องไปนั่งไล่เบี้ยไปทีละขั้น วิธีเขาปฏิบัติกัน ถ้าจะพูดกันตามหลักวิชาหนังสือยุ่ง ๆ บางทีหนังสือท่านไม่ยุ่งหรอก เรามันยุ่ง ทำไปทำมามันป้วนเปี้ยน ๆ แบบวิชชา ๓ อภิญญา ๖ นั่นแหละ ถ้าเราดูตามหนังสือแล้วไม่ไหว ทำไม่ไหว นักปฏิบัติจริง ๆ เขาทำกันอย่างเดียว อย่างใดอย่างหนึ่ง

วิชชา ๓ นี่มีอะไร มีทิพยจักขุญาณ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ถ้าเราฝึกกันจริง ๆ ตามแบบนั้น ดีไม่ดี ๒๐ ปีไม่ได้ ถ้าฉลาดจริง ๆ เขาฝึกเฉพาะทิพยจักขุญาณอย่างเดียว แล้วรักษากำลังใจให้ทรงตัว มีความฉลาดในการใช้ญาณ เพียงแค่ทิพยจักขุญาณอย่างเดียวขยายไปได้ถึง ๘ เพราะอารมณ์ของวิชชา ๓ ก็คือ ได้ทิพยจักขุญาณ เห็นผี เห็นเทวดา เห็นพรหม เห็นนรก เห็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน คนที่ตายไปแล้วได้ เห็นของสิ่งที่อยู่ในลี้ลับ ถ้าอยากขโมยของไม่เห็นนะ ถ้าอยากรู้มองเห็นอยากขโมยจิตชั่ว จะถูกบิดทันทีมองไม่เห็น ใครที่เกิดมานั่งที่นี่ที่ไหนก็ตาม หรือตายไปแล้วก็ตาม พวกนี้ก่อนจะเกิดมาจากไหน เวลาตายแล้วไปอยู่ที่ไหน อันนี้รู้ เพราะได้จุตูปปาตญาณ ถ้าเจโตปริยญาณ คนที่นั่งอยู่นี่ทั้งหมด หรือคนที่อยู่ในโลกนี้ทั้งหมดใครมีอารมณ์จิตเป็นอย่างไร ดีหรือชั่ว มีกิเลสหนักกิเลสเบา เป็นพระอริยเจ้าหรือผู้ทรงฌาน ก็สามารถรู้ได้ทันที ไม่ต้องใช้เวลามาก ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถระลึกชาติของตนเองถอยหลังลงไปได้ อดีตังสญาณ รู้เรื่องราวที่แล้ว ๆ มาได้หมดกี่ชาติ กี่แสนชาติกี่แสนกัปก็รู้ได้ อนาคตังสญาณ โลกข้างหน้าจะเป็นไปอย่างไร คนทั้งหลายข้างหน้าจะมีความสุขความทุกข์เป็นอย่างไรก็รู้ได้ ปัจจุปปันนังสญาณ ปัจจุบันนี้ใครอยู่ที่ไหน คนที่มีชีวิต สิ่งที่มีชีวิตในโลกนี้ก็ดีตายไปแล้วก็ดีเรารู้ได้ว่าปัจจุบันนี้เขา

อยู่ที่ไหน ยถากัมมุตาญาณ สิ่งที่มีชีวิตในโลกนี้ก็ดี ตายไปแล้วก็ดี เขามีความสุขความทุกข์ เพราะอาศัยกรรมอะไรเป็นปัจจัย อันนี้ก็รู้ได้ ความจริงวิชชา ๓ มีความรู้จริงเพียงด้านกำลังญาณ ๘ อย่าง อันนี้เขาฝึกอันเดียวคือทิพยจักขุญาณ

อย่างอภิญญา ๖ ท่านว่าต้องคล่องด้วยกสิณ ๑๐ แต่ความจริงที่คล่องจริง ๆ น่ะคล่องกสิณอันเดียว เราทำกสิณอันเดียวอย่างใดอย่างหนึ่งให้คล่องตัวทุกอย่าง ทั้งสามารถใช้กสิณกองนั้นตามกำลังอำนาจของกสิณได้ทุกระบบ ฉะนั้นกสิณอีก ๘ กองจึงไม่ใช่ของแปลก จับไปได้วันละกอง ๆ ๙ วันมันก็จบ ง่ายนิดเดียว เรียกว่าได้ถึงฌานโลกีย์ อย่าไปยุ่งกับมัน ญานโลกีย์เช่น ได้ ๒ ในวิชชา ๓ ฌาณ ๘ ของวิชชา ๓ ได้ ๕ ของอภิญญา ๖ ก็ไม่พ้นนรก แล้วจะไปสนใจมันทำไม ถ้าจิตทรงฌานดี อันนี้ต่างหากที่สนับสนุน เพราะถ้ามุ่งแต่ความรู้แบบนี้โดยเฉพาะ ไม่สนใจกับความเป็นพระโสดาบันละก็ ไม่เห็นด้วย เพราะว่าท่านได้ ๒ ในวิชชา ๓ ๕ ในอภิญญา ๖ ท่านก็ยังลงนรกได้สบาย เผลอเมื่อไรลงนรกเมื่อนั้น พวกที่ได้ ๒ ในวิชชา ๓ ๕ ในอภิญ-ญา ๖ น่ะลงนรกง่าย ลงไม่ยาก ยากที่ว่าเมื่อได้แล้วเกิดความคะนองว่าตนเป็นผู้มีเดชจุดนี้คือจุดที่ลงนรก คิดว่าใครหนอจะสู้กูได้ กูมีความสามารถขนาดนี้ใครสู้กูไม่ได้สักคน ความประมาทก็เกิดขึ้น

ต่อไปนี้ก็จะพูดถึงการปฏิบัติที่เขาปฏิบัติกันจริง ๆ เริ่มตั้งแต่จะเข้าถึงพระ-โสดา สกิทาคา อนาคา อรหันต์ จบ การปฏิบัติมี ๒ อารมณ์ น้อยไปนิดไหม ทางปฏิบัติกันจริง ๆ มีอยู่ ๒ อารมณ์ คือ อารมณ์ที่หนึ่ง นิพพิทาญาณ หมายความว่ามีอารมณ์เบื่อหน่ายในโลกทั้งหมด มองดูทุกสิ่งทุกอย่างมันเป็นทุกข์ มองดูทุกสิ่งทุกอย่างมันไม่ทรงตัว มันเป็นอนิจจัง มองดูทุกสิ่งทุกอย่างมันสลายตัวเป็นอนัตตา อันนี้ต้องล้างเสียหน่อยนะ อย่ายกขึ้นมาบีดลูกตา มันมองไม่เห็น บางคนแก่บนแก่ล่างกลางไม่ยอมแก่ แก่บน หัวหงอก ตาโหล ฟันหัก หลังก็ค้อม ไอ้ล่าง ขาก็เดินไปไม่ไหว นี่แก่ล่าง ไอ้กลางสิใจมันไม่แก่ ใช่ไหม เขาจึงเรียกแก่บนแก่ล่างกลางไม่แก่ ทีนี้เรา

ต้องแก่ เมื่อตัวบนมันแก่ ล่างมันแก่ กลางก็ย่อมแก่ด้วย ถ้ากลางยอมแก่ด้วยนี่แสดงว่าเริ่มดับความโง่แล้ว จิตโยนความโง่ทิ้งไป สำหรับนิพพิทาญาณ นี่เขาทำยังไง เขาเอาปัญญาเข้าไปมองหาความจริง คือ ไม่ผืนความจริง การนั่งนึกถึงตัวเราเอง เรามักจะมองว่าชาวบ้านเขามีความสุข มองเห็นคนอื่นเขาสุขไปหมดทั้งโลก ตัวเรานี่มันลำบากคนเดียว แต่ไม่ได้มองดูความจริง ไอ้เขากับเราก็มีสภาพเช่นเดียวกัน สัพเพสัตตาหาระฐิติกา บรรดาสัตว์ทั้งหมดทุกอย่างที่เกิดมาในโลกจะมีความเป็นอยู่ด้วยอาหาร การหากินของชาวบ้านเขาเป็นสุขรึ เขาก็ทุกข์ เขาก็เหนื่อย ไอ้เราเหนื่อยเราก็ไม่คิดว่าชาวบ้านเขาเหนื่อย นี่การหากินหาเท่าไรก็ไม่พอจะกิน มันไม่เลิกกิน อันนี้มันน่ารักยังไง น่าเบื่อใช่ไหม กินเท่าไร ๆ มันก็แก่ลงไปทุกวัน ๆ คุณหมอบอกว่าอาหารอย่างนี้มีวิตามินมาก อาหารอย่างโน้นช่วยสังขารได้ดี แนะนำไปแนะนำมาคุณหมอนั่นแหละป่วยแล้วก็ตาย บางทีไปเยี่ยมหมอเห็นหมอนอนครางอ๋อย ๆ แล้วกัน เอาอะไรเป็นที่พึ่งกันละ เรื่องกฎของกรรมธรรมดานี่มันหนีไม่ได้ เราก็ต้องมาดูกันว่า ถ้าเราป่วยเราจะพึ่งหมอ หมอก็ป่วยเสียเอง ถ้าเราจะแก่จะตาย จะไปพึ่งหมอให้ช่วยไม่แก่ไม่ตาย แต่หมอก็ตายเป็น แล้วโลกนี้มีอะไรเป็นที่พึ่ง โลกนี้มีอะไรน่ารัก โลกนี้มีอะไรน่าปรารถนา คนทุกคนที่เราหวังจะพึ่งท่านเป็นที่พึ่งของเราอย่างบิดามารดาญาติผู้ใหญ่ ครูบาอาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณ ท่านก็อยู่ไม่นานตายหมดแล้วพวกเราล่ะ งานการที่เราทำอยู่ก็มีจุดจบ ถ้าหาจุดจบไม่ได้ คนที่เรารักเกือบตายบางทีก็มานั่งทะเลาะกันเสียแล้ว หรือไง เป็นอันว่าความจริงมันเป็นอย่างนี้ ไอ้บ้านเรือนของเรา เราปลูกใหม่ ๆ ด้วยความแข็งแรงคิดว่ามันจะทรงตัว เวลากาลผ่านไปมันก็เก่าไปทีละน้อย เดี๋ยวก็รั่วที่นั่นผุที่นี่ ประเดี๋ยวก็พังที่นั่น นี่เป็นอันว่าไม่มีอะไรดี ร่างกายของเราก็ดี ของบุคคลอื่นก็ดีไม่เป็นอันทรงตัว ทรัพย์สินที่เราหามาด้วยความเหนื่อยยาก หวังจะหาความสุขจากมัน แต่มันก็ไม่อยู่กับเรานาน บางทีได้มาปลายเดือนยังไม่ถึงปลายเดือนใหม่ก็ไปเสียแล้ว นี่ก็แปลว่าทุกสิ่งทุกอย่างมันไม่มีการ

ทรงตัวน่าเบื่อหน่าย พ่อแม่ปู่ย่าตายายญาติผู้ใหญ่ของเรามีเยอะ ต้นตระกูลเราเมื่อสางสาวไปตามลำดับ เราก็นับไม่ถ้วน แต่ว่าท่านทั้งหลายเหล่านั้นมีการทรงตัวไหม ก็ไม่มี เวลานี้เราได้ยินแต่ชื่อ ไม่รู้จักตัวก็มีมาก ลำดับญาติผู้ใหญ่ของเราที่ไม่รู้จักชื่อก็มีเยอะ นี่เป็นอันว่าโลกนี้ทั้งโลกไม่มีอะไรเป็นความสุข มันเต็มไปด้วยความทุกข์ ในเมื่อเราหาความสุขทั้งโลกไม่ได้ทำไมเราจึงพอใจในโลก การที่เราจะตัดโลกได้ มันตัดตรงไหน มันต้องตัดที่ตัวเรา ตัดที่ชาวบ้านละก็ไม่ถูก ตัดที่เรา คือ ตัดความชั่วของเรา ตัวเรามันชั่วตรงไหน ชั่วที่เราไม่ใช้ปัญญาหาความจริง ความจริงเราทุกคนต้องมีสภาพเหมือนกัน และกองทรัพย์สินเหล่านั้น ใครเขาตาย ใครเขาแบกไปได้บ้าง หามาเกือบตาย ตายแล้วไม่มีสิทธิจะแบกไปเมืองผีได้ แต่การป่วยไข้ไม่สบายมีกับคนทุกคน เราก็มีแต่เราไม่จำ พอหายจากป่วยก็ไม่จำ ถ้าเราจำเสียอย่างเดียว ก็จะจำได้ว่า พระพุทธเจ้ากล่าวว่าร่างกายเป็นรังของโรค ขึ้นชื่อว่าความป่วยไข้ไม่สบายนั้นเราไม่มีทางหนีมัน ในที่สุดมันก็ต้องพังต้องตายเป็นของธรรมดา ในเมื่อเราเกิดมาแล้วต้องแก่ต้องป่วย ต้องตาย ทรัพย์สินทั้งหลายที่เราหามาได้ไม่มีการทรงตัว คนที่เรารัก คนที่เราเคารพนับถือ ถ้าหวังจะเอาท่านเป็นที่พึ่ง ท่านก็หนีเราไปหมด หนีไปตามสภาพของอายุขัย แล้วเราเองก็ยังจะตาย ก็ขึ้นชื่อว่า โลกนี้มีอะไรบ้างที่เป็นที่รัก ก็ไม่มี แต่ก่อนเราคิดว่ามี เพราะเราโง่มาก่อน คนทั้งหมดนี่ก็โง่มาก่อน พระที่พูดนี่ก็โง่ ไม่โง่จะเกิดมาทำไม ต่างคนต่างโง่ เราจึงพากันเกิด แต่เวลานี้มาพบคนฉลาดคือพระพุทธเจ้าแล้วก็พึ่งท่าน แล้วก็ใช้เหตุใช้ผล เมื่อเราเห็นว่าโลกมันเต็มไปด้วยความทุกข์ ทุกคนมาจากไหน มาจากตัณหา อย่าไปยุ่งกับมันนะ นิพพิทาญาณไม่ต้องยุ่งกับตัวนี้

วิธีที่ปฏิบัติลัด คือ จับนิพพิทาญาณ ดูทุกสิ่งทุกอย่างว่าเป็นของน่าเบื่อ เบื่อตามความเป็นจริงของมัน ไม่ใช่สร้างมโนภาพขึ้นมา คนหนุ่มคนสาวกำลังสวย เผลอสัก ๕ ปี กลับมาชักไม่เป็นเรื่องแล้ว ถ้าเผลอไปอีกสัก ๒๐ ปี ดีไม่ดีพื้นหายไปบ้างแล้ว หรือเผลอไปอีกหน่อยก็ตายเลย เรามองดูสภาพอย่างนี้มันน่าเบื่อ การเกิดไม่ใช่

ของดี แล้วจะทำยังไง แต่ระวังให้ดีนะ จิตที่เข้าถึงนิพพิทาญาณนี้ พระพุทธเจ้าทรงเตือน ว่าในระยะแรกจงกระจายออกแล้วก็รวมเข้า การใช้นิพพิทาญาณพิจารณานี้ ถ้าเกิดความเบื่อหนักเข้า ๆ มันอยากจะฆ่าตัวตาย อยากจะหนีความเบื่อ อยากจะหนีความทุกข์ของโลก อยากจะหนีความยุ่งของโลกไปให้พ้น ตัวนี้ระวังให้มากนะ เมื่อนิพพิทาญาณ—ความเบื่อสภาพเบื่อโลกเกิดขึ้น เราก็ต้องหาทางตัดที่เราจะต้องเกิดอีกนี่เราตัดยอดกันเลยนะ ตัวตัดก็คือสังขารุเบกขาญาณ

คำว่า "สังขารุเบกขาญาณ" ก็คือ วางเฉยในอาการทั้งหมด ไม่สนใจกับมัน โลกนี้ ตึกหลังนี้เขาว่าสวย ไม่สนใจ สวยใหม่ ๆ ไม่ช้ามันก็เก่า ไม่มีใครปฏิบัติมันก็สกปรก เรื่องข้างนอกไม่ต้องไปพูดถึง มาพูดถึงเรื่องข้างใน เรามาดูตัวเรา ร่างกายของเรามันดีตรงไหน สกปรกทุกส่วน พูดย่อ ๆ ตามอสุภสัญญา มันแก่ทุกวัน มันป่วยทุกวัน ไม่ช้ามันก็ตาย ที่นี้อารมณ์ที่เข้ามากระทบเรา ชอบใจบ้างไม่ชอบใจบ้าง ไปสนใจกับมัน ใจมันก็ฟุ้งซ่าน อารมณ์ก็เป็นทุกข์เร่าร้อน สังขารุเบกขาญาณทำยังไง วางเฉยในขันธ์ ๕ มันเสียเลย ขันธ์ ๕ มันจะแก่เชิญแก่ เพราะเราเกิดมาเพื่อแก่ มันอยากจะป่วยก็เชิญป่วย เพราะเราเกิดมาเพื่อป่วย ในเมื่อมันป่วย ถ้ามียารักษามีหมอรักษาเราคิดว่าการรักษานี่เป็นการระงับทุกขเวทนา ไม่ใช่แก้ความป่วยให้หายขาด เพราะหมอแกก็ป่วยแล้วหมอแกก็ตาย เราจะไม่ตายได้ยังไง ในเมื่อหมอมาช่วยระงับทุกขเวทนา ระงับได้ไหม ระงับไม่ได้ก็ช่างจะตายก็เชิญ ถ้าความตายมาถึงก็ว่าดีละ ฉันเป็นทาสเธอมานานแล้ว โดยอาศัยความโง่เป็นปัจจัย เพราะหลงในเธอ คิดว่าเธอเป็นปัจจัยแห่งความสุข เลี้ยงปรนเปรอมาเท่าไรเธอก็ไม่ยอมเชื่อฉัน ไม่ยอมฟัง จะฟังก็เชิญฟัง เพราะว่าเธอคือร่างกายเป็นศัตรูใหญ่สำหรับฉัน เลี้ยงเท่าไรก็ไม่เคยจะสนองความดี จะต้องการกินอะไรก็อย่าแก่เลยนะ แต่กินเท่าไรก็แก่ ต้องการปรารถนาอะไรเธออย่าป่วยเลยนะ เธอก็ป่วย ไอ้ที่ป่วยไม่ว่า แก่ไม่ว่า ยังไง ๆ ก็เอาหูเอาตาเอาเนื้อหนังเอาแรงไว้ให้ลูกให้หลานบ้างเท่านี้เธอก็ไม่ยอม ถ้าเป็นคนก็เป็นศัตรูร้ายที่สุด

นี่เป็นขันธ์ ๕ เป็นศัตรูร้ายสำหรับใจ เราก็ถอนกำลังใจเสีย ขึ้นชื่อว่าขันธ์ ๕ เลว ๆ อย่างนี้จะไม่มีสำหรับเราอีก อาการอย่างไรก็ตามที่จะมีต่อขันธ์ ๕ ถือเป็นเรื่องธรรมดาของเรา นี่จุดหนึ่งนะ อีกจุดหนึ่งสำหรับอารมณ์ภายนอกที่เข้ามากระทบ นั่นก็คืออารมณ์ที่ชอบใจและไม่ชอบใจในยามปกติ ถ้าใครเขาพูดในวาจาที่ไม่ชอบใจ แสดงอาการที่ไม่ชอบใจ ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาของคนที่มีร่างกาย แต่ว่าอาการอย่างนั้น เราไม่ยอมรับเสียแล้วมันก็ไม่เข้ามาถึงเรา ช่างเขา เขาอยากจะเลวก็เชิญเลว ถ้าวาจาที่ชอบใจก็คือคำสรรเสริญ ถ้าเขาสรรเสริญเรามา เราก็คิดว่าคนสรรเสริญเรานี่โง่ เพราะอะไรเพราะว่าเราไม่ดีจริงตามนั้น เราแก่เขาบอกว่าเราหนุ่ม คำสรรเสริญเยินยอไม่ได้สร้างให้เราเป็นคนดี ถ้าเราเมาคำสรรเสริญก็เชื่อว่าเรายังโง่ติดอยู่ในโลกนี้อีก เป็นอันว่าวาจาของชาวโลกไม่มีความหมายสำหรับเรา คำว่าไม่มี "ความหมาย" หมายความว่าเราไม่หลงในวาจานั้น เขาจะนินทาก็ช่างไม่เดือดร้อน เขาจะสรรเสริญก็ไม่ดีใจ เพราะอะไร เพราะเราไม่ได้ดีเราไม่ได้ชั่วเพราะคำนินทาและสรรเสริญ เราจะดีจะชั่วได้ก็เพราะอาศัยที่เราไม่ติดกับขันธ์ ๕ เราไม่ติดอยู่ในร่างกายของเราด้วย

จากที่พระพุทธเจ้าเทศน์ในมหาสติปัฏฐานสูตร ว่าไม่ติดกายภายในคือร่างกายของเรา ไม่ติดกายภายนอก คือไม่หลงไหลใฝ่ฝันในร่างกายของบุคคลอื่นว่าเป็นร่างกายดี แล้วก็ไม่สนใจวัตถุธาตุใด ๆ ทั้งหมดในโลก แต่ว่าถ้ายังมีชีวิตอยู่ เราก็ต้องหามาเพื่อกินเพื่อใช้เพื่อประทังชีวิต แต่ท่ามันจะสิ้นชีวิตไปเมื่อไร เราจะไม่เสียดายร่างกายเรา เราไม่ห่วงใยร่างกายของบุคคลอื่น เราจะไม่ห่วงใยวัตถุธาตุใด ๆ ที่เราถือว่าเป็นสมบัติ ถือว่าเรากับวัตถุธาตุทั้งหลายคือร่างกายของเราซึ่งมีธาตุ ๔ พบกัน ขึ้นชื่อว่าสภาวะขันธ์ ๕ อย่างนี้จะไม่มีสำหรับเราอีก ถ้าคิดได้อย่างนี้บ่อย ๆ ประเดี๋ยวเดียวก็เป็นพระอรหันต์ ทำไม มันดับไปหมด มันเบื่อ กามฉันทะมันก็ดับไปเกิดไม่ได้ เพราะเราเห็นว่าร่างกายมันไม่ดี ที่เรารักกันเพราะเรารักกาย โลภะความโลภจะเกิดได้อย่างไร ถ้าเราเห็นโทษของความโลภ ทรัพย์สินไม่ตามเราไปชาติหน้า โทษะความโกรธ

เราจะไปโกรธตรงไหนเพราะต่างคนต่างก็ไม่ดี เราก็ไม่ดี เขาก็ไม่ดี โกรธกันทำไม ในที่สุดก็ผึ้งก็ตายสูญกันไปหมด อารมณ์แห่งความหลง และถ้าเราตัดอารมณ์ของร่างกาย หรือตัดว่าร่างกายของเราเป็นศัตรูเสียอย่างเดียว ร่างกายของเราไม่ดี เราจะเห็นว่า ร่างกายของใครดี เมื่อเห็นว่าร่างกายของเรามันเป็นข้าศึกสำหรับใจ ร่างกายของใครที่ไหนจะเป็นมิตรสำหรับใจของเรา ในเมื่อเราวางร่างกายของเราได้ เราก็วางทุกสิ่งทุกอย่างในโลกได้ ก็เป็นอันว่าเราก็หมดพันธะ ขึ้นชื่อว่าความยึดถือใด ๆ ที่เรียกว่าตัณหา ไม่มีสำหรับเรา นี่คือสังขารุเบกขาญาณ เห็นหน้าใครก็เฉยไม่ใช่เกลียด เห็นวัตถุธาตุใดดีมีประโยชน์ขณะที่มีชีวิตเราก็เอามา แต่คิดว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ไม่ช้ามันก็พัง ไม่ช้ามันก็ตาย เราตายแล้วมันไม่พังก็หมดสิทธิในการปกครอง ถ้ามันพังเรายังไม่ตายก็หมดสิทธิในการปกครอง มันจะพังก็ตามใจ เราจะตายก็ตามใจ เป็นอันว่าจิตใจของเราสังหารความพอใจในร่างการของเราได้เมื่อไร เราเป็นพระอรหันต์เมื่อนั้น

ดูตัวอย่างท่านพระโคติกะ ท่านได้ฌานโลกีย์เล็กน้อยเพราะขันธ์ ๕ ของท่านป่วย ท่านนึกน้อยใจอยู่อย่างเดียวว่า เพื่อนผู้บวชพร้อมเราได้เป็นพระโสดา สกิคา อนาคา อรหันต์ แต่เราอาศัยร่างกายมันป่วยเท่านั้น เราไม่มีสิทธิเป็นพระอริยเจ้ากับเขา ที่เป็นพระอริยเจ้ามาได้เพราะร่างกายมันขัดคอ ร่างกายมันไม่ดี และชาตินี้ร่างกายอย่างนี้จะไม่มีกับเราอีกแล้ว จึงเอามีดโกนมาเชือดคอตาย เมื่อมารเข้าไปเฝ้าพระพุทธ-เจ้าทูลว่า เวลานี้พระโคติกะลูกชายของท่านตายเสียแล้ว เพราะตัดโยชน์ องค์พระ-ประทีปแก้วจึงตรัสว่า ดูก่อนปาปิมะ มารผู้มีบาป โคติกะ ไม่ได้อยู่ในวิสัยของเธอแล้ว เพราะเวลานี้โคติกะไปนิพพาน ไปนิพพานตรงไหน ตรงที่เห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นศัตรูไม่พอใจในขันธ์ ๕ ฉะนั้น ในการเจริญวิปัสสนาญาณเพื่อความเป็นพระอริยเจ้า ขอบรรดาท่านพุทธบริษัททั้งหลาย สนใจข้อเดียวในสังโยชน์ ๗ ตัดโยชน์เดียวคือ สักกายทิฏฐิ พิจารณาไว้เสมอว่าร่างกายนี้ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในร่างกาย ร่างกายไม่มีในเรา เพราะว่าร่างกายนี้ถ้าเป็นของเราจริง มันต้องไม่แก่ เพราะเราไม่อยากแก่ เพราะปรน-

เปรอมันเสมอ มันต้องไม่ป่วย เพราะเราไม่ต้องการให้มันป่วย เพราะว่าเราเลี้ยงมันเสมอ มันต้องไม่ตาย เพราะเรารักษามันเสมอ แต่มันเชื่อเราหรือเปล่า ผลที่สุดมันก็ไม่เชื่อเรา นี่ท่านตัดตัวนี้ตัวเดียวนะ ตามที่พระสารีบุตรแนะนำพระสงฆ์ทั้งหลายเช่นเดียวกัน พระถามว่าผมเป็นปุถุชนจะเป็นพระโสดาบันได้อย่างไร ท่านก็บอกว่าลองพิจารณาว่าขันธ์ ๕ ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ไม่มีในเรา พระก็ถามต่อไปว่า ถ้าผมเป็นพระโสดาบันแล้ว จะทำเหมือนพระสกิทาคามีจะทำอย่างไร ท่านก็ว่าทำแบบนั้นแหละ จิตมันละเอียดปัญญามันสูงขึ้นมันก็เป็นพระสกิทาคามี พระถามว่า เป็นพระสกิทาคามีจะเป็นพระอนาคามีจะทำอย่างไร ท่านก็ว่าพิจารณาแบบนั้นอีกปัญญามันดีขึ้นจิตมันละเอียดขึ้นมันก็เป็นพระอนาคามี ถ้าเป็นพระอนาคามีจะทำตนให้เป็นพระอรหันต์ก็พิจารณาจุดเดียว ซึ่งตรงกับพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระ-สัมมาสัมพุทธเจ้า ที่บรรดาพระและพราหมณ์ทั้งหลายมาถามถึงกิเลสหลายสิบข้อ ถามว่ากิเลสอย่างนี้จะแก้อย่างไร จะเอาวิธีไหนมาแก้ ท่านบอกว่าก็พิจารณาขันธ์ ๕ คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มันไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เราไม่มีในขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ ไม่มีในเรา เพียงเท่านั้น จิตเข้าถึงที่สุดก็ตัดกิเลสได้หมด นี่คือคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระบรมสุคตที่ตรัสกับพราหมณ์ และถ้อยคำที่พระสารีบุตรแนะนำพระสงฆ์มีอรรถอันเดียวกัน

ฉะนั้น ขอบรรดาท่านพุทธบริษัททุกท่านที่มีอารมณ์มั่นในคุณพระพุทธ คุณพระธรรม และคุณพระสงฆ์ มีจิตตั้งตรงอยู่ในศีล ๕ ประการ เพราะมีอารมณ์รักพระนิพพานเป็นอารมณ์ นั่นแสดงว่า ท่านเข้ากระแสพระนิพพานแล้ว ฉะนั้น เพื่อทำพระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระประทีปแก้วให้ถึงที่สุด จงพยายามคิดตัดขันธ์ ๕ คิดว่าขันธ์ ๕ เป็นเวรเป็นภัยสำหรับเรา เราจะไม่ต้องการขันธ์ ๕ อย่างนี้อีก ร่างกายของเราก็ดี ร่างกายของบุคคลอื่นก็ดี วัตถุธาตุทั้งหลายทั้งหมดในโลกก็ดี อาการเช่นนี้จะไม่มีสำหรับเรา คือเราไม่ปรารถนาต่อไป ถ้าจิตใจของบรรดาท่านพุทธบริษัททั้งหลาย

คิดได้อย่างนี้ อารมณ์ใจก็เป็นสุข แต่ไม่ดีนะ ถ้าคิดเข้าถึงจริง ๆ แล้วอารมณ์มันเป็นสุข ทุกสิ่งทุกอย่างถ้ามันจะเกิดขึ้นกับเรา เราก็เฉย ๆ ใจสบาย ๆ ไม่มีอารมณ์ดิ้นรน ความป่วยไข้ไม่สบายเกิดขึ้นมันก็เฉย ๆ ร่างกายเจ็บ ใจมันก็ไม่เดือดร้อน รู้ข่าวพ่อ-ตาย แม่ตาย ปู่ตาย ย่าตาย คนรักตาย จิตมันก็เฉย คิดว่านี่มันเรื่องธรรมดา ในที่สุดรู้ข่าวว่าเราจะตายใจมันก็เฉย อารมณ์มันก็เป็นสุข อารมณ์ของท่านเข้าถึงจุดนี้ ถ้าเป็นฆราวาสละก็ระวังนะ พรุ่งนี้ตาย เพราะอะไร เพราะจิตเข้าถึง ตรงนี้ก็เป็นพระ-อรหันต์แล้วซิ ถ้าเป็นพระอรหันต์วันนี้แล้วไม่บวชพรุ่งนี้ตาย

แต่อย่าลืมว่าท่านที่มีอารมณ์เข้าถึงพระอรหันต์ จงอย่าคิดว่าท่านมีความอาลัยในชีวิต อารมณ์จริงๆ เมื่อจิตตัดถึงอรหัตตผลเดี๋ยวนั้น มันอยากจะเปิดนิพพานเสียทันที อยากจะไปเลย มองดูใครต่อใครไม่เป็นเรื่อง คนอื่นไม่เป็นเรื่องไม่เป็นไร ไอ้เราไม่เป็นเรื่องนี่แย่ เดี๋ยวปวดนั่นปวดนี่ เดี๋ยวหิว หนาวร้อนไม่เป็นเรื่อง แต่ว่าอารมณ์ของพระอรหันต์ไม่ได้กลุ้ม ขันธ์ ๕ มันไม่ดีก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา แต่ทว่าจิตใจของพระอรหันต์ทุกองค์ไม่ดิ้นรน ถือว่าอยู่ได้ก็อยู่ไป ถ้าอยู่ไปก็ทำประโยชน์ให้แก่สาธารณชน จุดไหนควรทำได้สูงเราก็ทำ จุดไหนควรทำได้อันดับต่ำเราก็ทำ ทำตามฐานะที่เราจะพึงรับได้ จะไม่ยอมให้ชีวิตอยู่เปล่า ๆ เป็นการไร้ประโยชน์ ใช่ไหม เอาละจบกันเสียทีสำหรับวันนี้

ต่อนี้ไป ขอท่านพุทธบริษัททั้งหลาย ตั้งกายให้ตรงดำรงจิตให้มั่น กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก ใช้คำภาวนา เวลาหายใจเข้านึกว่า "พุท" เวลาหายใจออกนึกว่า "โธ" และพิจารณาตามอัธยาศัย จนกว่าจะได้ยินสัญญาณบอกหมดเวลา.

วิวาทะ

ในเรื่อง จิตว่าง

ระหว่าง

ท่านพุทธทาสภิกขุ

กับ

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

ท่านพุทธทาส – ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน !

อาตมาได้รับคำขอร้องให้มาบรรยายธรรมะในรูปของธรรมสากัจฉา คือจะมีการซักไซ้ในทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นเอง ฉะนั้นขอให้ตั้งใจฟังเป็นพิเศษ ข้อแรกอยากจะกล่าวว่า อาตมามักจะถูกหาว่าโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระธรรมมากเกินไปอย่างกับว่าจะโฆษณาขายสินค้า เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ขอให้ทราบไว้ก่อนว่า พระธรรมนั้นวิเศษอย่างยิ่งจนไม่น่าจะต้องใช้การโฆษณา แต่พวกเรา ต่างหากที่มีจิตเสื่อมทรามลง ทุกทีจน ต้องใช้การ โฆษณา ชวนเชื่อแม้แต่เรื่องที่เป็นการบุญการกุศลเช่นกิจการสภากาชาด ก็ยังต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยอุบายมากขึ้นทุกที ส่วนสิ่งที่ ไม่ ใช่ธรรมะหรือแม้เรื่องที่กระเดียดไปในทางลามกอนาจารเป็นอบายมุข ก็มีการโฆษณาชวนเชื่อกันรุนแรงยิ่งขึ้น นี่เป็นการกลบเกลื่อนและดึงความสนใจในธรรมะให้หันเหไปหมด และถึงเวลาแล้วที่เราจะ

ต้องโฆษณาให้แก่ธรรมะเสียบ้าง เพื่อจะต่อสู้หรือดึงกันไว้ให้เหมาะสม ฉะนั้นจะถือว่าเป็นการโฆษณาให้แก่พระศาสนาอาตมาก็ยอม

บรรยากาศในโลกขณะนี้เต็มไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อที่ใช้โวหารมุสาวาท ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม หวังเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักสำคัญ มองดูแล้วก็เป็นบรรยากาศแห่งการหลอกลวงด้วยวาจาโดยเจตนา เป็นการเบียดเบียนที่ลึกซึ้งทางจิตใจ การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของคน แต่เป็นวิสัยของโจรของพาลชน ฉะนั้นเราจึงว่าคนกำลังไร้ธรรมะ เขามีความเป็นมนุษย์เสื่อมลง อาตมาอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่า คนมีคุณภาพทางจิตใจที่เข้าใจธรรมะเสื่อมลง แม้ทางฝ่ายวัตถุจะเจริญมากขึ้น วิชาความรู้ทางค้นคว้านั้นก้าวหน้า แต่คุณธรรมที่จะทำอะไรได้ตรงตามหน้าที่ ให้คงเส้นคงวานี้มันเสื่อมลง จนไม่เหมาะที่จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกที ปัญหาจึงมีว่าจะทำอย่างไรให้คนเข้าใจธรรมะได้ดี อนุชนรุ่นนี้หรือต่อไปจะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกทีหรือไม่ การศึกษาเล่าเรียนของเขาเหมาะที่จะทำให้เขาเข้าใจธรรมะได้หรือไม่ นี้เป็นข้อหนึ่งที่อาตมาอยากจะขอฝากไว้ ให้เราหาทางแก้ไข

ในโลกนี้ใช้กระดาษพิมพ์หนังสือวันหนึ่งตั้งหลายหมื่นตันแปลว่าหนังสือมีอิทธิพลมาก แต่สิ่งที่พิมพ์ออกมานั้นเป็นเรื่องทางธรรมะสักกี่เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นไปในทางยั่วให้ลุ่มหลงกามารมณ์และวัตถุ หมายความว่าส่วนที่ทำไม่ให้สนใจธรรมนั้น มีมากเหลือเกินจนกระทั่งสิ่งเหล่านี้หุ้มห่อจิตใจของมนุษย์ทั้งโลก แล้วจะเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น อาตมาอยากจะกล่าวว่า การเรียนปริยัติหรือการเรียนบาลีตามวัดวาอารามของเรานี้ ผ่านไปได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะ โดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะเลยก็ได้ คณะสงฆ์ยังอยู่ในสภาพที่น่าวิตก คือว่ากิจการของคณะสงฆ์ก้าวหน้าไปแต่ในทางที่จะทำให้เรื่องราวเพิ่มมากขึ้น มุ่งหมายจะเอาประโยชน์อย่างอื่น ไม่ใช่การเผยแพร่ธรรมะ คือหาความรู้เพื่อไปประกอบ

อาชีพโดยไม่ต้องสนใจธรรมะโดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องละเอียดละออก็ได้ เรื่องมันเป็นไปอย่างนี้ ฉะนั้นพวกเรากำลังเข้าใจธรรมะในลักษณะที่น่าชื่นใจหรือน่าวิตกน่าเป็นห่วง ก็ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอภิปรายในส่วนนี้เพื่อความเข้ากันเสียก่อน

คึกฤทธิ์ – กระผมก็เห็นด้วย รู้สึกว่าทุกวันนี้คนยังไม่เข้าใจธรรมะหรือเข้าใจในสิ่งที่ความ จริงไม่ ใช่ธรรมะ ว่าเป็นธรรมะ สำหรับการโฆษณา ชวนเชื่อในทางโลก คนทำมาหากินก็ต้องโฆษาณาขายสินค้าต่าง ๆ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดากระผมไม่ติดใจ ใต้เท้ากล่าวว่า การเรียนบาลีเรียนปริยัติในวัดโดยไม่เกี่ยวกับธรรมะเลยก็ ได้ นี่กระผมก็เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่ง ที่ ใต้เท้าถูกหาว่าพูดโฆษณาให้แก่พระธรรมมากเกินไปนั้น เห็นจะเป็นเพียงคนหนึ่งหรือสองคนว่า ถ้าหากโฆษณาจริงก็จะมีคนได้ยินและมีคนเชื่อถือไปตามคำโฆษณา นั่นแต่ผลปรากฏว่าคนก็ยังไม่เข้าใจธรรมะ เพราะฉะนั้นถ้าโฆษณาไม่เก่งสู้คนอื่นเขาไม่ ได้ แต่ที่เขาโฆษณาธรรมะกันอยู่ทุกวันนี้ ผมรู้สึกว่าเป็นลักษณะของการค้าอยู่มาก คือผู้โฆษณาธรรมะนั้น ก่อนโฆษณาย่อมดูลักษณะตลาด ก่อนว่าจะต้องการ อะไรแล้วก็เอาสิ่งนั้นมาโฆษณาล่อขายให้ คนที่อยู่ในวัดทุกวันนี้เมื่อรู้ว่าตลาดทั่ว ๆ ไปเขาต้องการตัณหาอุปาทาน ก็นำสิ่งที่อ้างว่าเป็นธรรมะ (แต่ความจริงเป็นตัณหาอุปาทาน) เอามาเสนอให้เป็นต้นว่าเทศนา สั่งสอนในเรื่องอิทธิฤทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ทั้งทางวิทยุ และทางอื่น ๆ ในเรื่องสวรรค์ เรื่องเทวดาเกี่ยวพาราสีกันเป็นเรื่องสนุกสนานครึกครื้นฟังกันทั่วประเทศ ตลอดจนกระทั่งพูดไปถึงเรื่องที่จะเป็นจริงไปไม่ได้ เรื่องที่แม้แต่เด็ก ๆ ก็อาจจะเถียงได้ กระผมรู้สึกว่าการโฆษณาธรรมะที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้นั้นยังไม่รอบคอบเลย มันอาจทำให้ประชาชนทั่วไปหมดความเลื่อมใสในธรรมะ แล้วเมื่อคนเห็นว่าธรรมะผิด (คือธรรมะที่ ได้ยินจากวัด จากวิทยุกระจายเสียง) ไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ คือเป็นแต่เรื่องที่เป็นจริงไปไม่ ได้หรือสงสัยได้ เป็นเรื่องที่แย้งได้

อย่างนี้แล้ว คนทั่วๆ ไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะก็ย่อมหมดความสนใจ เห็นว่าธรรมะนั้นเองเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ไม่มีสาระ สู้มีชีวิตธรรมดาอย่างทางโลกๆ สู้การทำมาหากินตามปกติไม่ได้ ยกตัวอย่างว่า ถ้าวัดใดวัดหนึ่งจะโฆษณาขายพระเครื่องลางหรือรูปหลวงพ่อต่างๆ ว่าใครได้ไปบูชาแล้วจะเกิดหมูนพูนเขาทำให้เกิดทรัพย์สมบัติมาก อย่างนี้มีคนโง่เชื่อได้มากเป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล แต่มีคนอีกมากเห็นว่า ถ้าอยากได้เงินทองหรือทำให้สมบัติเจริญแล้ว น่าจะมีทางอื่นที่ดีกว่านั้น น่าจะเป็นการทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตด้วยความเพียร หรือคนอีกพวกหนึ่งก็เห็นว่า ถ้าอยากจะได้สตางค์มากๆ ก็คิดโกงเขาเอาดีกว่า ไม่จำเป็นจะต้องไปบูชาพระพุทธรูปหรือพระสงฆ์ ทุกวันนี้ทางวัดหนักไปในทางโฆษณาหลอกลวงคน ทำให้เกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา กระผมก็เคยนึกอยู่เสมอเหมือนกันว่าทางวัดใช้วิธีการของทางโลกมาก คนอยากฟังอะไรก็มักจะส่งเสริมในสิ่งที่เขาอยากฟัง อย่างคนที่มีตัณหาอยู่ก็สอนในทางที่จะให้เขามีตัณหามากขึ้น คนที่มีอุปาทานอยู่แทนที่จะสอนไปในทางปราบอุปาทาน กลับไปสอนให้มีอุปาทานเพิ่มขึ้น หรือบางทีก็มีการทรงเจ้าเข้าผีหรืออะไรต่างๆ ไปเลยทีเดียวซึ่งมันเรื่องของตัณหาอุปาทานทั้งนั้นแล้วก็เรียกให้คนเข้ามาเลื่อมใสได้มาก กระผมไม่เข้าใจว่าที่ท่านทำไปอย่างนั้นทำเพื่ออะไร แต่เมื่อสืบสวนไปก็ได้ความว่าท่านทำไปเพื่อหาเงิน อ้างว่าหาเงินเข้าวัด ทำให้คิดต่อไปว่าวัดนั้นมีประโยชน์สำหรับอะไร คือว่าถ้าวัดนั้นเป็นสถานที่ตั้งของธรรมะ สำหรับเผยแพร่ธรรมะในทางที่ถูกแล้ว มันจะขัดกันในการที่จะใช้วิธีซึ่งไม่ใช่ธรรมะ คือวัดไปล่อให้คนเขาติด เพื่อจะหลอกเอาสตางค์เขาแทนที่จะเป็นสถานที่แห่งความหลุดพ้นทุกข์ วัดทุกวันนี้จึงเป็นสถานที่ของความคิดของความหลงงมงาย ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งวิมุติ กระผมพูดอย่างนี้จะหาว่ารุนแรงไปก็สุดแล้วแต่ เท่าที่สังเกตดูทุกวันนี้ ก็รู้สึกมันเป็นอย่าง

นั้น มีการโฆษณาแข่งแย่งแข่งดีกันเหมือนสินค้า ทุกวันนี้ส่งเสริมการเรียนวิปัสสนากันมากเข้าสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ กันแล้วออกมานินทากัน วิปัสสนาโน้นไม่ดีสู้วิปัสสนานี้ไม่ได้ สำนักนี้ดีกว่าสำนักโน้น นินทากันไปถึงเรื่องส่วนตัวบุคคลครูบาอาจารย์ กระผมเองไม่อยู่สำนักวิปัสสนาไหนจึงรู้มาก เพราะได้รับฟังนินทาทุกสำนัก ใคร ๆ ก็มาหาผมแล้วก็มานินทาให้ฟังหมด ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีรายละเอียดซึ่งผมไม่อยากจะพูด เมื่อนั่งวิปัสสนาเพื่อออกเที่ยวนินทากันแล้วอย่างนี้ ผมก็ไม่เห็นว่า วิปัสสนานี้ จะเป็นทาง ส่งเสริมธรรมะหรือ ทำให้คนเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ปัญหาทุกวันนี้เป็นอย่างนี้ ขอใต้เท้าได้โปรดบรรยายต่อไปดีกว่า ถ้ากระผมพูดต่อไปเดี๋ยวก็จะพูดเสียคนเดียวเท่านั้นเอง

ท่านพุทธทาส – ข้อต่อไปก็คือ เรื่องอุปสรรคของการเข้าใจธรรมะ คือคนสนใจกันแต่ในแง่ของหลักทฤษฎี แล้วก็ดั้นดั้นไปจนเลยขอบเขตที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะว่าศึกษากันในส่วนทฤษฎีนี้มันสนุก มีเรื่องที่จะถกเถียงกันได้มาก แล้วก็มีทางที่จะได้เกียรติ ได้ชื่อเสียงว่าเก่งอย่างนั้นเก่งอย่างนี้ มากกว่าที่จะนั่งพิจารณาธรรมะแท้จริงโดยตรง มันจึงดึงไปโดยไม่รู้สึกตัวให้ไปหลงติดศึกษาในฝ่ายทฤษฎีไม่เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่นอภิธรรม อภิธรรมนี้เป็นเรื่องหลักทฤษฎีล้วน ๆ ไม่แสดงวิธีปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบก็เหมือนกับการค้นคว้าสูตรต่าง ๆ จนสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เสียเองดีหรือว่าเราจะศึกษาแต่เฉพาะวิธีปฏิบัติสำหรับมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี่ให้พ้นทุกข์ดี ลองเปรียบเทียบกันดูเถิดว่าอย่างไหนมันน่าสนุกชวนให้เกิดความสนใจมากกว่ากัน คนย่อมคิดว่าการคิดสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่นี้น่าสนุกกว่าน่าอัศจรรย์กว่า ส่วนวิธีจะทำให้มนุษย์ที่เกิดแล้วตาดำ ๆ นี้เอาชนะความทุกข์ให้ได้นั้น ดูมันเป็นเรื่องธรรมดาไปแต่แล้วอันไหนมันควรจะทำก่อนกัน อันไหนจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มากกว่ากัน ตามข้อเท็จจริงเราจะเห็นได้ว่าเราหลงเล่าเรียนตำรากันมากมายจนลืมดูธรรมะที่เนื้อที่ตัว ลืมทำเนื้อทำตัวให้เป็น

ธรรมะ นี่เป็นอุปสรรคที่จะทำให้เราไม่เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง ในที่สุดกลายเป็นเพียงทำเอาอย่างตาม ๆ กันไปหมดจนกล่าวว่าเราถือศาสนากันเหมือนอย่างลูกปูคือมันเดินคดอย่างแม่ปู จึงไม่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะกันอย่างสมบูรณ์ กลายเป็นการถือศาสนาในลักษณะทำการค้าอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ศึกษาธรรมะจะเป็นไปในลักษะอย่างนั้นไม่ได้ข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร อาตมาขอร้องให้อธิบายด้วย

คึกฤทธิ์ – กระผมก็เห็นอย่างใต้เท้าว่า ถ้าใต้เท้าพูดอย่างนี้กระผมก็เห็นด้วยทุกที่ ผมเห็นว่าเหตุของปัญหาต่าง ๆ นั้น มันมาจากการขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ว่าเราศึกษาธรรมะและรู้ธรรมะเพื่ออะไร บุคคลทั่วไปไม่สนใจในแง่เหล่านั้น เลยมักจะเข้าใจง่ายเกินไปเป็นต้นว่าเข้าใจว่าศาสนาทุกศาสนาก็มีวัตถุ-ประสงค์แต่เพียงจะสอนให้คนทำดี เพราะฉะนั้นศาสนาจึงเหมือนกันหมด จะนับ-ถือศาสนาไหนก็ได้ เอาศาสนาต่าง ๆ มารวมเป็นศาสนาเดียวกันก็ได้คนมีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในเวลานี้ แล้วก็ประชุมกันแล้ว คล้าย ๆ กับว่ามันไม่มีความสำคัญอะไรนักจะมัวแตกต่างกันอยู่ทำไม ใครชวนไปประชุมศาสนาที่ไหนก็ไปร่วมกับเขาได้ นี่แสดงว่าคนยังขาดการเข้าใจธรรมะอยู่มาก พอไปถือศาสนาเข้าก็ไปถือเอาตัวอุปกรณ์ว่าเป็นสิ่งที่แท้จริง หรือเข้าใจผิดว่าพระสูตรก็คือธรรมะ เมื่อเรียนพระสูตรก็จะต้องท่องจำให้ได้ แล้วก็หมกหมุ่นไปในทางท่องจำอย่างที่ใต้เท้าว่าเมื่อถือศีลก็พยายามถือให้เคร่งเพื่อแข่งกัน เพื่อจะให้เห็นว่าใครเก่งกว่ากัน หรือถ้าไม่สามารถรักษาให้เคร่งได้ก็ ไม่รักษามันเลยอ้างว่าเรียนพระอภิธรรมดีกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าชำนาญทางปรมัตถ์แล้วไม่ต้องถือศีลก็ได้ กินข้าวเย็นก็ได้ นั่งวิปัสสนาตัวแข็งปั๋งทุกที นี่อย่างนี้ก็มี มันก็หย่อนกันไปคนละทาง

คนศึกษาพระอภิธรรมก็เพื่อจะได้เรียนศัพท์สูง ๆ เรียนนับจำนวนจิตกี่กองอะไรกี่กอง ว่ากันเป็นกอง ๆ มาคุยกันเล่นว่าอะไรมากอะไรน้อย อย่างนี้กระผมก็เห็น

ว่าเขาศึกษาอภิธรรมเพื่ออภิธรรมศึกษา พระสูตรเพื่อพระสูตร รักษาศีลเพื่อศีล มันไม่ใช่เพื่อธรรมะแล้วก็ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งควรเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ด้วยเหตุที่เราขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ เพราะฉะนั้นการศึกษาก็ผิดพลาดไปได้มาก เมื่อเรายังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของธรรมะ เราก็เอาธรรมะไปวางไว้เป็นที่ ๆ ไม่ได้เอาธรรมะให้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในตัว ไม่เอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน เห็นธรรมะเป็นเรื่องของโอกาส ของสถานที่ เป็นต้นว่าการไปวัดก็ควรจะไปพูดกันเรื่องธรรมะ ควรจะไปฟังพระท่านแสดงธรรมแล้วก็ไปถือศีลพอออกจากประตูวัดแล้วก็หมดภาวะที่จะรับศีลหรือรับธรรมเอาไว้

ธรรมะที่สอนเรานั้นมีอยู่ครบถ้วนในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะมองอะไรในชีวิตหรือมองดูการงานของเรา ถ้ามองด้วยธรรมะ หรือเอาธรรมะมาประกอบอยู่เรื่อย ๆ เราก็จะสามารถปลดความทุกข์จากตัวได้วันละเล็กละน้อยเรื่อยไป แต่เพราะไปนึกว่าเข้าวัดเพื่อเอาบุญเรียนธรรมะเพื่อจะได้เป็นคนดี จะดีอย่างไรจะบุญอย่างไรก็ไม่ทราบ บางทีก็เลยเลิกทำความดีเอาเลยถ้าไม่ได้ดีหรือได้บุญตามที่หมายไว้ นี้เพราะขาดความเข้าใจในความหมายของธรรมะเป็นประการแรก ประการที่สองก็คือในวัตถุประสงค์ของธรรมะ ประการที่สามคือไม่เข้าใจด้วยซ้ำไปว่าความดีในธรรมะนั้นหมายความว่ากระไร ถ้าหากจะสอนธรรมะกันต่อไป ผมเห็นว่าควรจะต้องสอนกันให้มันถูกหลักคือควรจะสอนกันเสียก่อนว่าในศาสนาพุทธนี้ความดีคืออะไร อะไรคือความดีสูงสุดในศาสนาพุทธ ถ้าเราไม่สอนอย่างนั้นแล้วเราก็ไม่สามารถจะวัดความดีได้ ทุกวันนี้มีแต่สอนให้คนทำดีแต่ไม่รู้ว่าความดีคืออะไรบุญอย่างไร ดีแค่ไหน เมื่อไม่มีใครสอนคนก็ไม่เข้าใจ เลยเข้าใจความดีผิด ถือว่าความดีหรือบุญก็คือวัตถุที่จะมาตอบแทน นึกว่าจะได้สวรรค์วิมาน นึกว่าเป็นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นรถยนต์คันใหญ่ เป็นเงินจำนวนมาก เป็นสายสะพาย ฯลฯ ทั้งหมดนี้ก็เพราะเรื่องไม่เข้าใจธรรมะที่ได้เท้าว่ามาแล้ว กระผมมีความเห็นอย่างนี้.

ท่านพุทธทาส— ในฐานะที่อาจารย์คึกฤทธิ์รู้จักประชาชน รู้จักสังคมกว้างขวางพอที่จะมองเห็นว่าสังคมที่เขาออกไปนอกทางอย่างนี้ เรามีทางจะทำความเข้าใจกับเขาได้หรือไม่?

คึกฤทธิ์— ทางต้องมีเสมอครับ เพราะระบบการศึกษาทั่วไปก็น้อมนำใจคนให้มองเหตุมองผลมากยิ่งขึ้นทุกวัน การเชื่อถือหรือเลื่อมใสในสิ่งที่ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้นั้น ก็อาจจะมีน้อยลงไป กระผมเห็นว่าวงการศาสนาควรจะตั้งหลักเกณฑ์ที่ใครจะแย้งไม่ได้ขึ้นมาเสียทีหนึ่ง ว่าเรานับถือพระพุทธศาสนานี้เพื่ออะไร เรานับถืออะไร ทุกวันนี้คนที่นับถือศาสนาพุทธนั้น เขานับถือตั้งแต่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เจ้าพ่อกวนอู ตลอดไปจนหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์เขานับถือได้หมด นับถืออะไรเพื่ออะไร นิกายของไทยก็ไม่ได้บอกนั่งเฉยๆ กันอย่างนั้นแหละ ไปถามองค์นี้ก็ว่าเพื่ออย่างนี้ ไปถามองค์โน้นก็ว่าเพื่ออย่างนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของนักบวชไทยมีมากเหลือกิน แล้วแต่วัดแล้วแต่คณะแล้วแต่กุฏิ กระผมแต่ก่อนเคยคิดว่าจะพึ่งพระสงสัยอะไรก็ไปถามพระ ยิ่งคบพระมากยิ่งเห็นว่าความคิดแตกแยกกันมาก ทุกวันนี้ก็ได้แต่นับถือพระโดยไม่ถามพระ เห็นก็ไหว้ ทำบุญไปอย่างนั้นแหละ ถามมากก็ปวดศีรษะทุกที ท่านพูดแตกต่างกันไปหมด เพราะฉะนั้นควรจะต้องตั้งหลักเสียทีว่าเรานับถือศาสนาพุทธเพื่ออะไร ตลอดจนวางหลักลงไปว่าที่เรียกว่าความดีคือความดีอะไร อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธ รู้อะไรจึงจะถือว่ารู้ อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธ รู้อะไรจึงจะถือว่ารู้ มีเขตไหนเป็นจุดจบ อันนี้ไม่เคยมีใครบอก คนนั่งทำวิปัสสนาเกือบตายก็ไม่รู้ว่าทำแล้วหรือยัง คือไม่รู้อะไรเลยทั้งนั้น

ให้คนเขาเข้าใจแค่นั้นก่อน แต่ต้องเป็นคนที่มีอำนาจหน้าที่ แล้วเมื่อถืออย่างไร ก็ควรจะถือเหมือนกันเสียที ในหลักทฤษฎีของพระพุทธศาสนาอย่างกว้างๆ ควรจะวางหลักเกณฑ์ที่ใครจะเถียงไม่ได้ เกี่ยวกับธรรมะเสียที ควรจะมีหลักทฤษฎีเป็นที่พึ่งของฆราวาส คือเขาถามอะไรให้ตอบตรงกันได้ในหลักการใหญ่ๆ เข้าวัดไหน

ให้ได้คำตอบอย่างเดียวกันเสียก่อนเท่านั้น เวลานี้แต่ละวัดเข้าไปไม่ตรงกันสักวัดหนึ่ง อย่างกระผมไปสวนโมกข์ ไปกราบเรียนถามใต้เท้าว่าทำบุญเพื่ออะไร ท่านก็คงบอกว่า ทำบุญเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อความรอดพ้น ถ้าไปเชียงใหม่ถามหลวงพ่อองค์อื่นเข้า ท่านก็ตอบว่าทำบุญแล้ว ได้ขึ้นสวรรค์ขึ้นวิมานสูงตั้งเจ็ดโยชน์สิบโยชน์ ตักบาตรข้าวทัพพีเดียว ตายแล้วเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้าเป็นบริวารแปดหมื่นสี่พัน ค้ากำไรเกินควร ใส่ผมให้อย่างนั้น ในที่สุดผมก็ตั้งหลักศาสนาพุทธที่กำหนดเอาเองตามความเข้าใจของกระผม แล้วก็นับถือของกระผมคนเดียว ไม่สอนใครทั้งนั้น

ท่านพุทธทาส— เป็นอันว่าเราจะต้องทำความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาให้เป็นอันเดียวกันก่อน มิฉะนั้นเราจะประสบปัญหายุ่งยากอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า แต่ธรรมะที่เอามาอธิบายกันได้นั้น มันยังไม่ใช่ธรรมะที่แท้จริง ไม่ใช่ธรรมะที่สูงสุด ธรรมะตัวจริง และสูงสุดนั้นสุดวิสัยที่คนจะเอามาพูดอภิปรายได้ เพราะเป็นลักษณะที่เรียกว่า "เห็นได้รู้ได้เฉพาะตน" เหมือนกับว่ารสหวานรสเค็มนี้ไม่อาจจะเอามาอธิบายให้คนเข้าใจกันได้ เว้นแต่ว่าให้เขาชิมมันจริง ๆ อาตมาขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ ช่วยวินิจฉัยหลักที่ว่านี้ว่ามันเป็นจริงอย่างนี้หรือเปล่า

คึกฤทธิ์— ธรรมะที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่ผู้ใดประสบแล้ว ก็ย่อมอธิบายไม่ได้เพราะธรรมะขนาดนั้นเป็นธรรมะที่เกินคำพูดของมนุษย์ เป็นธรรมะที่หาอะไรมาเปรียบเทียบก็มิได้ แต่ทว่าก่อนที่จะถึงธรรมะขั้นนั้น จำเป็นจะต้องปูพื้นวางแนวทางอย่างที่พระพุทธเจ้าได้กระทำมาแล้ว ถ้าเรายังเมตตาต่อคนอื่นที่จะให้เขาเข้าถึงธรรมก็จำต้องวางแนวให้เขาปฏิบัติหรือสอนธรรมะแก่เขา ถึงจะไม่ใช่ธรรมแท้แต่ก็เป็นธรรมะที่จะนำไปสู่ธรรมะแท้ อย่าไปสอนธรรมะที่จะนำเขาให้ห่างทางออกไปเลย อย่าไปสอนธรรมะที่จะเป็นกำแพงขวางกั้นสัจจะอย่างที่กระผมได้พูดมาแล้วในตอนต้น ว่าถ้าจะสอนธรรมะก็ควรคัดเลือกว่าจะเป็นอุปสรรคแก่การที่จะเข้าใจธรรมะแท้หรือไม่ ถ้าสั่งสอนไปเพื่อส่งเสริม กิเลสตัณหาอุปาทาน แล้วเหล่านี้ เป็นอุปสรรคแห่งการ เข้าถึงธรรม เราไม่ควรจะสอนเขาเลย

ท่านพุทธทาส— ทีนี้ เราจะพิจารณากันในความหมายของคำว่า "ธรรม" ให้เป็นยุติเสียที ว่าธรรมอันไหนกันแน่ที่ควรจะเข้าใจ เพื่อให้เกิดความสนใจ แล้วมีการปฏิบัติตาม

ข้อที่ ๑ "ธรรม" ก็คือสิ่งทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ จะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เที่ยงแท้ถาวรหรือไม่เที่ยงถาวรก็ตาม สิ่งทุกสิ่งนั้นแหละคือ "ธรรม" (= ธรรมชาติ)

ข้อที่ ๒ สิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง ดังนั้นกฎของสิ่งทั้งปวงก็คือ "ธรรม" เหมือนกัน (= ธรรมดา คือความเป็นธรรมชาตินั่นเอง)

ข้อที่ ๓ คือหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำต่อสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้โดยผาสุกปราศจากทุกข์

สรุปทั้ง ๓ ข้อนี้ว่า ธรรมคือสิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ หรือต้องมีเพื่อไม่ให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่เป็นการกล่าวตามความมุ่งหมายของศาสนาเท่าที่มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ และตามความมุ่งหมายของพระศาสดาผู้สอนศาสนา แล้วในที่สุดเราจะพบว่า การกระทำนั้นไปสิ้นสุดลงที่การไม่มีอุปาทานแม้ในธรรมนั้น ๆ การมีธรรมะจริงมีธรรมะสูงสุดนั้น ก็คือไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแม้ในธรรมชาติว่าเป็นตัวเราหรือของเรา แปลว่าดับความคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสียให้หมดในสิ่งทั้งปวง ในกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวงแม้ในหน้าที่ที่เราประพฤติต่อสิ่งทั้งปวง หรือว่าในผลแห่งการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้ว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเราหรือของเรา เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขั้นนี้ จึงจะเอาตัวรอดได้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็เอาตัวไม่รอดหรือว่ายังต่ำเกินไป ที่จะเรียกว่ารู้จักพระพุทธศาสนา หลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ตามที่ใต้เท้าว่ากระผมก็ไม่มีอะไรเพิ่มเติม กระผมก็เข้าใจอย่างนั้นที่พยายามพูดมา ก็อยากจะให้คนเข้าใจอย่างนั้น

ท่านพุทธทาส— เป็นอันว่าอาจารย์คึกฤทธิ์ได้ยอมรับว่า คำว่า "จิตว่าง" นี้ไม่ใช่คำเหลวไหล เป็นธรรมะยอดสุด เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา ที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ จนให้ถึงความเป็นผู้มี "จิตว่าง" ต่อไปนี้อาตมาขอให้ข้อคิดอันหนึ่งที่สำคัญ คือ "ยิ่งศึกษาพุทธศาสนา จะยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา" โดยเฉพาะก็ชาวต่างประเทศ เพราะคำว่าศาสนานั้นเขาเล็งถึงแต่หลักวิชาหรือหลักทฤษฎีรวมทั้งพิธีรีตองต่าง ๆ เราต้องศึกษาโลก หรือศึกษาความทุกข์ จึงจะรู้พุทธศาสนา (พระ-พุทธเจ้าท่านใช้คำเดียวกัน โลกคือทุกข์ทุกข์คือโลก หรือชีวิตก็คือโลก) พระไตรปิฎกทั้งหมดไม่อาจจะช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนา การที่ชาวต่างประเทศมีความเห็นว่าต้องศึกษาพระไตรปิฎก ให้หมดทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน แล้วยังแถมศึกษาวิชาทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เช่นศิลปะวัฒนธรรม และศาสนาของอินเดียทั้งหมดก็ยิ่งไม่มีทางรู้พุทธศาสนา ยิ่งจะวนเวียนอยู่ในป่ารกป่าพงอะไรอันหนึ่ง เว้นไว้แต่จะศึกษาโลกหรือชีวิตหรือความทุกข์ในตัวเองที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ คือศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เนื้อแก่ตัว มองดูเข้าไปในเนื้อในตัวจริง ๆ ว่าเราเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่นในวินาทีที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเราก็จะไม่มีความทุกข์เลย อย่างนี้ ยิ่งมองมากเท่าไรก็จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือธรรมะโดยตรง และโดยเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น เกี่ยวกับความข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ถ้าท่านสอนพุทธศาสนาอย่างนี้ กระผมว่าต้องสอนกระผมดีกว่า คือคนไม่ยึดสอนคนไม่ยึดนะครับ ถ้าไปสอนคนที่เขายังยึดเขาจะเข้าใจผิดเพราะ "จิต-ว่าง" นั้นท่านหมายถึงการไม่มีอุปาทาน แต่คำว่า "ว่าง" มันแปลได้กว้างขวางเหลือเกิน ถ้าพูดว่าจิตไม่ยึดก็น่าจะเข้าใจได้ดีกว่า เพราะ "ว่าง" อาจจะหมายถึงการไม่นึกคิดอะไรเลยก็ได้คำว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง" ถ้าคนธรรมดาเขาได้ยินแล้ว เขาจะคิดว่าเมื่อจิต-ว่างแล้วเขาจะทำอะไรได้ มันต้องมีแนวอะไรบ้าง ถ้าพูดกับกระผม ๆ ก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไรทั้งนั้น เพราะเมื่อท่านพูดไปกระผมก็นึกตามไป แต่ถ้าสอนคนที่ยังมีอะไร ๆ ยึดอยู่บ้าง หรือคนที่เขาไม่ค่อยจะสนใจแล้ว เห็นจะมีความลำบาก

นอกจากนั้น คำพูดเป็นต้นว่า "ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนาก็จะยิ่งไม่รู้จักพระพุทธศสนา" นั้น บางคนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเข้าก็ตกใจเสียแล้ว วิ่งหนีเลย เขาหาว่าท่านพุทธทาสเอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้ มันเป็นสิ่งที่คนไทยไม่ค่อยจะคุ้นหู อย่างนี้จะต้องไปสอนคนญี่ปุ่น คือพูดเหมือนพุทธศาสนานิกายเซ็น กระผมขอกราบเรียนตรง ๆ ว่ากระผมชักจะไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแล้วในตอนนี้ ที่ท่านกล่าวว่ายิ่งศึกษาความทุกข์มาก ๆ จึงจะยิ่งรู้พระพุทธศาสนา ข้อนี้กระผมสงสัย คือได้เคยเห็นมามากแล้ว คนที่ศึกษาความทุกข์ โดยไม่คำนึงถึงหลักพระพุทธศาสนาเลยนั้น ส่วนมากมักจะเข้าใจผิดเตลิดไปใหญ่ทีเดียว กระผมอยากจะขอประทานเสนอว่า คนที่จะศึกษาความทุกข์แล้วก็ให้รู้จักความทุกข์ตลอดจนรู้จักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีแนวพระพุทธศาสนาอยู่ในใจบ้าง คืออย่างน้อยก็จะต้องรู้ว่าศึกษาเพื่อให้หมดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น ถ้าคนนั้นมีความยึดถืออยู่ในใจเสียแล้ว เป็นต้นว่าเชื่อว่ามีพระเจ้า ผมว่าเขาศึกษาความทุกข์ให้จนตายก็ไม่มีทางหลุดพ้นทุกข์ไม่มีวันเข้าใจธรรมะได้ แต่ถ้าศึกษาทุกข์ด้วยทัศนะของพุทธศาสนาอย่างนั้นก็จะรู้จักโลกยิ่งขึ้น เมื่อรู้จักโลกยิ่งขึ้น รู้จักความทุกข์ยิ่งขึ้นแล้ว เมื่อนั้นก็จะรู้จักพุทธศาสนากว้างขวางขึ้น

ข้อแรก กระผมเห็นด้วยที่ว่า ถ้ามัวศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างที่เขาศึกษากันตามวัดทุกวันนี้ ก็ไม่มีวันจะได้รู้จักพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษามากขึ้นก็เพียงได้เป็นเจ้าคุณ ได้พัดยศ ได้เปรียญหลาย ๆ ประโยค แต่ไม่แน่ว่าจะรู้จักพระพุทธศาสนานัก ข้อหลังที่ว่าศึกษาโลกและความทุกข์นี้ มันต้องมีจิตใจอยู่ในแนวทางของพระพุทธศาสนาด้วย ถ้ายึดถือศาสนาอื่นละก็ลำบากแน่ คือถ้าศึกษาโลกโดยหวังว่าโลกนี้จะเป็นความสุข ยิ่งพบทุกข์เท่าใดยิ่งไม่เห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์ เมื่อเกิดโทมนัสมันยิ่งเกิดความเคียดแค้นเกิดความไม่พอใจ แล้วก็ไม่มีวันที่จะหมดทุกข์ได้ มันยิ่งทุกข์มากขึ้นไปอีก ถ้าเรารู้แนวของพระพุทธศาสนาแล้วศึกษาโลกในแนวนั้น กระผมว่าบางทีจะดีกว่า ส่วนเรื่องพระไตรปิฎกที่ว่าศึกษามากไปแล้วยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานั้น กระผม

ไม่พูดหรอกครับ พูดไปเดี๋ยวคนเขาจะมาด่าผมหยาบ ๆ คาย ๆ อีก เพราะเคยถูกด่ามาแล้ว

ท่านพุทธทาส— ข้อที่อาตมาว่า "ยิ่งศึกษาพุทธศาสนายิ่งรู้พระพุทธศาสนา" นี้หมายความว่า มันยิ่งทำให้เลอะและหลงใหลในรสอร่อยของความรู้ ในความนึกความคิดของการใช้เหตุผลตามหลักปรัชญา ตรรกวิทยา หรืออะไร ๆ มากขึ้น พระ-พุทธศาสนาที่แท้นี้เรามิได้หมายถึงความรู้ แต่เราหมายถึงตัวธรรมะแท้ที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ยิ่งศึกษาพระไตรปิฎกก็ยิ่งสนุกจนคนโบราณยุคหนึ่งเรียกพระไตรปิฎกว่านางฟ้า (วาณี) ทั้งสวยทั้งอะไรสารพัดอย่างเป็นที่ลุ่มหลงของนักศึกษา สามารถที่จะผูกรัดจิตใจของนักศึกษานี้ให้มัวเมาในนางฟ้านี้ได้ อาตมาได้เคยประสบมาแล้ว ถ้าอยากจะรู้พุทธศาสนาให้เร็ว ๆ ก็ต้องทำตามวิธีพระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้อย่างที่เรียกว่าทำวิปัสสนา แต่ขอให้เป็นปัสสนาจริง ๆ อย่าให้เป็นวิปัสสนาเก๊เป็นมรรคผลเก๊ดังรู้กันอยู่ดีแล้ว เดี๋ยวนี้ก็ปรากฏผลกลายเป็นเมฆหมอกปิดบังพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เขาควรลองทำตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยควบคุมพฤตของจิตไว้ในขณะที่ตาได้มองเห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ฯลฯ ให้เป็นไปในทางของสติปัญญา อย่าให้เผลอเอียงไปในทางของกิเลสตัณหาอุปาทาน อย่างนี้ไม่กี่วัน ไม่กี่เดือน ก็จะเข้าถึงตัวธรรมะหรือตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้ (ขออภัยต้องใช้คำอย่างนี้) ไม่ใช่ตัวธรรมะหรือพระพุทธศาสนาที่เขียนเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อย ๆ โดยพระอรรถก-ถาจารย์ในระยะหลัง ๆ ซึ่งกลายเป็นพระไตรปิฎกหรือเป็นคัมภีร์อะไร ๆ มากมาย

ข้อที่ว่า ให้ดูที่ตัวทุกข์หรือโลกหรือชีวิตนี้มีความหมายเฉพาะพระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า "โลก" กับคำว่า "ทุกข์" นี้ แทนกันหมายถึงปัญหาต่าง ๆ ที่มันเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ตัวโลกแท้ ๆ นั้นมันไม่เป็นทุกข์เป็นสุข แต่ทว่าเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นในลักษณะว่าเป็นตัวเราหรือของเราแล้ว โลกนี้จะเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที โลกนี้จะหมายถึงอะไร ๆ ก็ได้ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึงเกียรติยศชื่อเสียง

ทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ในวงแคบ ๆ อย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นเมื่อไรก็มีทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดมั่นเมื่อไรไม่มีความทุกข์เมื่อนั้น แต่ไปเรียนในเวลาอื่นไม่ได้นอกจากเรียนเอาเวลาที่กำลังมีความทุกข์เท่านั้น มันต้องใช้เวลามีความทุกข์นั่นแหละเป็นวินาทีทองที่วิเศษสุดที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา ดูความทุกข์นี้เป็นอย่างไร มาจากอะไร และความตรงกันข้ามของมันคืออะไร แล้ววิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความตรงกันข้ามนั้นจะปฏิบัติอย่างไร (อริยสัจจ์ ๔ ประการ) นี่เป็นหลักในพระพุทธศาสนา การมองดูตัวเองในความทุกข์ ดูพฤติของจิตที่เต็มไปด้วยตัณหาอุปาทานนั้นแหละ เรียกว่า "ยิ่งดูทุกข์ก็ยิ่งจะรู้จักทุกข์ และธรรมะของพระพุทธศาสนา"

ความเกิดแก่เจ็บตายก็เหมือนกัน ถ้าไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็ไม่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นถ้าเราได้ยินบทสวดที่ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ความแก่เป็นทุกข์ ก็อย่าได้ทึกทักเอาทันทีว่าการเกิดแก่เจ็บตายนี้เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ตอนท้ายว่า เบญจขันธ์ที่ถูกยึดมั่นถือมั่นต่างหาก ที่เป็นตัวทุกข์ นี่เป็นวิธีเฉพาะสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจธรรมะเร็วที่สุด

ทีนี้ เราก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า "หัวใจ" ของธรรมะ หรือของพระพุทธศาสนา คำ ๆ นี้เราตั้งกันขึ้นเองในเมืองไทย เพราะว่าในสมัยพุทธกาลนั้นพุทธศาสนาเป็นหัวใจล้วน ๆ อยู่แล้ว แต่พอมาถึงยุคนี้ กระพี้ เปลือก มันงอกมากออกจนไม่รู้ว่า "หัวใจ" ของธรรมะนี้มันอยู่ที่ไหน เราจึงต้องพิจารณากันเสียใหม่ว่าอะไรเป็นหัวใจโดยทั่วไปก็ถือว่าพระโอวาทปาฏิโมกข์ (คำสอนว่าอย่าทำชั่วทุกอย่าง จงทำความดีทุกอย่างและทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิง) นี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา บางคนก็ว่าได้แก่คำของพระอัสสชิ คือมีเรื่องอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ มีคนมาถามพระอัสสชิว่า ธรรมะของพระสมณโคดมนี้ว่าอย่างไร พระอัสสชิท่านก็ตอบว่า "สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิด พระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้นพร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ" บางคนก็บอกว่า

อริยสัจจ์ ๔ ประการเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (คือเรื่องทุกข์ เรื่องที่มาของความ-ทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ถึงสภาพที่จะไม่มีทุกข์)

ส่วนอาตมานั้นขอเอาพุทธภาษิตบทหนึ่ง คือเมื่อมีผู้ไปถามพระพุทธเจ้าว่าคำสอนทั้งหมดทั้งสิ้น สรุปให้เป็นประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวจะได้หรือไม่ พระ-พุทธเจ้าท่านก็ว่าได้ คือ "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" นี่คือทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ถ้าได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินหมด ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็ได้ปฏิบัติหมด ถ้าได้รับผลจากข้อนี้ก็ได้รับผลทั้งหมด ที่ว่าอย่าทำชั่ว ให้ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นก็ถูกเหมือนกัน แต่ยังมิได้บอกว่าการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นทำอย่างไร ส่วนคาถา-พระอัสชิที่ว่าสิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตท่านชี้เหตุที่เป็นแดนเกิดของสิ่งเหล่านั้น (นี่หมายถึงทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมมีเหตุ) แล้วความดับของมันก็มีอยู่ นี้ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าจะดับอย่างไร มันจึงเป็นเพียงแง่หนึ่งที่บอกว่าเราจะต้องถือเหตุผลกันแล้วจะต้องดับผลได้ ส่วนเรื่องอริยสัจจ์นั้นต้องศึกษาถึง ๔ เรื่อง แต่ละเรื่องก็กว้าง-ขวาง อาตมาจึงไม่ชอบที่จะถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเพราะเรื่องมันมาก จึงติดใจอย่างยิ่งในพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือ-มั่น" อาตมาเห็นว่านี่แหละเป็นหัวใจ โดยเหตุที่ว่า เมื่อเราพิจารณาอยู่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น มันก็พอแล้ว

การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คือการไม่ไปสำคัญว่านั่นเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดมั่นว่าอะไรเป็นตัวเราหรือเป็นของเราแล้วอะไร ๆ ก็จะมีหมดเองอย่างที่พระ-พุทธเจ้าท่านว่า คือศีลจะมีเอง สมาธิจะมีเอง ปัญญาจะมีเองด้วยการไม่มีการยึดมั่นถือมั่น (คนเราขาดศีลเพราะไปยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีสมาธิก็เพราะยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีปัญญาโง่ที่สุดก็เพราะยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง) ฉะนั้นจึงขอให้ทำแต่อย่างเดียว เรียนก็เรียนอย่างเดียว ปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเดียว ได้ผลมาก็จากสิ่ง ๆ เดียวนี้ คือระวังจิตในขณะที่ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสประจำวัน อย่าให้กระแสจิตเป็นไปในทางยึดมั่น

ถือมั่นว่าสิ่งใดเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา จิตที่ไม่ยึดมั่น (จิตว่าง) จะเป็นจิตที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ (ในขณะที่จิตวุ่น เรามีตัณหา-อุปาทาน นี้เป็นของตรงกันข้ามเสมอ) "จิตว่าง" ก็หมายถึงจิตไม่มีอุปาทานไม่มีความเห็นแก่ตัว แต่แจ่มใสเยือกเย็นอยู่ด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ ฉะนั้น จึงถือว่าหัวใจข้อเดียวสั้น ๆ ของพระพุทธศาสนาก็คือการทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา นี้คือ ข้อความที่พระพุทธองค์ท่านสรุปว่าเป็นคำสอนทั้งหมดของพระองค์ ซึ่งเราเรียกกันว่าหมดพระไตรปิฎก จะได้มรรคผลนิพพานก็เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง การที่เรามีหลักของการปฏิบัติธรรมในประโยคสั้น ๆ อย่างนี้ จะเป็นที่เพียงพอเหมาะสมแก่สังคมในยุคปัจจุบันนี้ หรืออย่างไร ขออาจารย์คึกฤทธิ์ได้วินิจฉัย

คึกฤทธิ์— ฟังท่านอภิปรายกระผมก็เข้าใจครับ แต่จะถือว่ามันง่าย อย่างได้เท้าว่านั้นมันยังไม่ง่าย คือจะไปอธิบายให้ชาวบ้านฟังเห็นจะลำบาก ความจริงกระ-ผมก็เข้าใจ เพราะถ้าจับธรรมะข้อนี้เพียงข้อเดียวก็หมดอุปาทานได้ แต่ตามความจริงนั้นธรรมะของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้ามีปัญญาพิจารณาไปในทางตัดอุปาทานก็ได้ทุกข้อ แต่ถ้าจะยึดเพียงข้อเดียวเพื่อความง่ายความสะดวกก็พอจะได้ การพิจารณาโลกพิจารณาทุกข์อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะไม่รอด คงจะมองอะไรไม่ออก ทุกวันนี้ที่กระผมมองเห็นโลกเข้าใจโลกรู้ความทุกข์ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นเบื้องต้นว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ชอบ ตรัสรู้ความจริง แล้วก็พยายามศึกษาว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพยายามมองโลกในทัศนะนั้น ไม่เคยถามว่า คำสั่งสอนของพระพุทธ-เจ้าผิดหรือถูก ไม่เคยถามตัวเองว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้จริงหรือเปล่า เชื่อเสียก่อนในเบื้องต้น คือมีศรัทธาอย่างที่ท่านสอนให้มีศรัทธาแล้วทำความเข้าใจในศาสนาพุทธคือไม่พยายามคิดอะไรให้มันวกออกไปนอกพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องที่ทิ้งไม่ได้อีกนั่นแหละ จะลืมเสียเลยก็ไม่ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เรารู้กันอยู่ทุกวันนี้ก็มาจากพระไตรปิฎก จริงอยู่ พระไตรปิฎกอาจมีสิ่งที่ผิด แต่ของที่เราเห็นว่าถูกก็อยู่ในพระไตรปิฎกนั่นเอง แล้วใครจะเป็นคนชี้ว่าพระไตรปิฎกหน้าไหนถูกหน้าไหนผิด ถ้ารับก็ต้องรับทั้งเล่ม ถ้าไม่รับก็ไม่เลย แต่ถ้าไม่รับเลยของดีที่อยู่ในนั้นเราก็จะไม่มี กระผมถืออย่างนี้ เพราะฉะนั้นอย่างที่ใต้เท้ากรุณาว่ามานั้นก็ถูกทุกประการ กระผมไม่เถียงเลย แต่ว่าขั้นแรกเห็นจะต้องให้มีศรัทธาก่อน คือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะก่อน เชื่อก่อนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบ แล้วก็เชื่อด้วยว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ (คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เป็นความจริงที่เชื่อถือได้ทุกประการ ถ้าไม่เชื่ออย่างนั้นแล้วกระผมคิดว่าไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะได้ มีแต่จะทุกข์มีแต่จะยึด จะดิ้นรนขวนขวายอย่างไม่มีการสิ้นสุด กระผมเชื่ออย่างนี้จะผิดถูกอย่างไรก็ขอกราบเรียนถามใต้เท้าด้วย

ท่านพุทธทาส— หัวใจของพระพุทธศาสนาตามหลักพุทธภาษิตข้อที่อ้างนั้นได้เลือกเอาหลักที่มีประโยชน์ที่สุด หรือว่าครอบคลุมความหมายทั้งหมดไว้ มาถือเป็นหลัก จริงอยู่เราต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่อาตมาก็บอกว่าเพื่อจะประหยัดเวลาแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ จึงควรเอาความเชื่อนั้นมาระดมทุ่มเทไปที่หัวใจของพุทธ-ศาสนา และจะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องที่สุดกว้างขวางที่สุดสมบูรณ์ที่สุด ข้อนี้หมาย-ความว่าพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง หรือหัวใจของพระพุทธเจ้า ก็คือภาวะปราศจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะท่านตรัสรู้และทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระพุทธเจ้าองค์แท้ก็คือภาวะแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น (ส่วนร่างกายนั้นเหมือนกับบุคคลทั่วไป) หัวใจของพระธรรมนั้นก็คือภาวะของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระธรรมในส่วนปฏิบัติในลักษณะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระธรรมในส่วนปฏิเวธคือผลที่ได้รับ ก็ขอให้เป็นมรรคผลนิพพาน คือการทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้จนหมดจนสิ้นเชิง ฉะนั้น เรามุ่งจุดลงไปที่การทำลายความยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละคือ

เราได้รวมเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริงมาฝังไว้ในจิตใจเราอย่างถูกต้อง เรามีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริงโดยความเชื่อก็ตามโดยการกระทำก็ตาม ได้ด้วยลักษณะอย่างนี้

เป็นอันว่าเราไม่ต้องนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่เป็นเพียงวัตถุ เป็นเพียงเสียง เป็นเพียงสิ่งของ ซึ่งเป็นการเนิ่นนานเสียเวลาของเราให้เปลืองไป แม้เราจะต้องผ่านวัตถุเหล่านั้นก่อน ก็ขอให้ผ่านไปโดยเร็ว ไปยังจุดที่เป็นองค์จริงของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ (คือภาวะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น) แล้วก็จะมีพระ-พุทธพระธรรมพระสงฆ์ในตัวเราจริง ๆ แล้วก็เชื่อได้จริง เชื่อได้ด้วยตนเอง โดยไม่เชื่อตามผู้อื่นเห็นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นภาวะแห่งความทุกข์ เห็นว่าการทำลายความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นทางดับทุกข์เท่านั้น แล้วศีลสมาธิปัญญาก็มีครบถ้วนอยู่ในตัวเอง คนขาดศีลก็เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นในของรักหรือในของไม่รัก แล้วทำไปตามอำนาจแห่งความรักหรือความไม่รัก สมาธิฟุ้งซ่านเลื่อนลอยเป็นนิวรณ์ต่าง ๆ นานาก็เพราะการยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจิตก็จะสงบลงไปเอง การเพ่งพิจารณาอยู่เสมอว่า ไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาสูงสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์จะให้เรามี ฉะนั้นเราจึงมีศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนบริบูรณ์ ตามความต้องการของพระพุทธศาสนาด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น

ถ้าจะพูดถึงพระไตรปิฎก ก็จะเห็นได้ชัดว่า มุ่งทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น แม้ในเรื่องอริยสัจจ์ ๔ ประการ ก็เห็นได้ชัดว่าความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือผลของการยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่น (คือไม่มีตัณหาอุปาทาน) นั่นแหละคือ นิโรธ (กล่าวคือความดับทุกข์) การกระทำทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั้นก็คือตัวมรรค แม้ท่านจะจำแนกไว้ ๘ องค์มันก็ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือความสำคัญผิดอย่างไรอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา ก็ขอให้เอาข้อแรกคือสัมมาทิฏฐิ (ความเข้าใจถูกต้อง)

นั้นเป็นหลักใหญ่ มันต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียก่อน จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์ ต่อนั้นไปก็จะถูกต้องในเรื่องต่าง ๆ ต่อไปเองจนครบ ๘ องค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาทิฏฐิต้องมาก่อน คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา นี้เป็นอริยสัจจ์ที่รวมอยู่ในคำวรรคเดียวคือ "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"

ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี จะปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาก็ดี การปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหมดก็ตาม ล้วนแต่ขยายออกไปจากส่วนนี้ ปริยัติหรือพระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องนี้ แต่เป็นคำบรรยายในลักษณะที่ไพเราะกว้างขวางที่สุด ฉะนั้นจึงขอให้พวกที่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะโดยเร็ว จงเล็งถึงหลักนี้ไว้ ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมะ อาตมาเห็นด้วยกับอาจารย์คึกฤทธิ์ว่ามันยาก หรือมันลึกซึ้งแก่คนทั่วไป แต่ว่าถ้าเราไม่ยอมแพ้และหาหนทางจนสุดความสามารถของเรา ก็จะต้องมีหนทางที่จะทำได้ และเหมาะสำหรับชนทั่วไปที่จะประพฤติปฏิบัติให้ตรงจุด แล้วเขาก็จะได้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ได้อริยสัจจ์พร้อมกันไปในคราวเดียวไม่รู้สึกตัว ฉะนั้นขอให้สนใจเป็นพิเศษในประโยคที่ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ถ้ายังเห็นว่ามันยาวไป ก็พูดได้สั้น ๆ ว่า "จิตว่าง" (สุญญตา) นี่แหละคือหัวใจของธรรมะหรือหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการหมดการยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

อาตมามีระบบปฏิบัติอันหนึ่ง มีหัวข้อว่า "ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง ส่วนความตายนั้นไม่มีไปเสียตั้งแต่ทีแรกแล้ว"

ที่เรียกว่า ทำงานด้วยจิตว่าง นั้น ก็คืองานตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการ ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัวจัด ไม่มีความรู้สึกที่น้อมไปทางที่มีตัวเราหรือมีอะไรเป็นของเรา และไม่มีความรู้ที่จะยึดมั่นถือมั่น สิ่งหนึ่งสิ่งใดไว้ว่าเป็นตัวเราหรือ

เป็นของเรา เพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่เป็นตัวเราจริง ๆ มันเป็นเพียงมายา แต่อย่าดูถูกสิ่งที่เป็นเพียงมายา สิ่งที่เป็นมายานั้นก็คือความรู้สึกดูเหมือนว่า มีตัวตนเป็นสิ่งเป็นก้อนอะไรจริง ๆ แต่ที่จริงนั้นเป็นเพียงความรู้สึกยึดมั่นสำคัญผิดเพราะอวิชชา การทำงานด้วยจิตว่างนี้ก็เต็มไปด้วยความสติสัมปชัญญะและสติปัญญา สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสติเท่านั้นที่จะช่วยให้รอดได้ แต่บางคนไม่เข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจว่าจิตว่างก็คือจิตที่ไม่มีอะไรเหมือนอย่างท่อนไม้ หรือว่าทำไปเหมือนอย่างคนละเมอ อย่างนี้มันไม่ใช่คำว่า "ว่าง" หรือ "สุญญ" ว่างมันมีหลายความหมาย ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิก็มีเป็นสัมมาทิฏฐิก็มี แต่ถ้าเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องมีความหมายว่างจากกิเลสว่างการจากเห็นแก่ตัวว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา

ธรรมะอย่างที่พวกพุทธศาสนานิกายเซ็นรวบรัดเอาว่า พุทธะ คือความว่าง ธรรมะคือความว่าง เขาหมายถึง "ว่าง" อย่างที่ว่านี้ เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นก็เป็นพุทธะ เป็นธรรมะที่พึงประสงค์ นี้ก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในฝ่ายเถรวาท เมื่อจะทำการงาน งานก็จะดี ขอยกตัวอย่างเช่นชาวนาทำนาด้วยจิตว่าง หมายความว่าไถนาอยู่กลางแดดเหงื่อไหลไคลย้อย แต่จิตใจของเขาว่างจากกิเลส เช่นความโลภหรือ ความโกรธ เขาก็ร้องเพลงไถนาไปพลาง มันเลยเพลิดเพลินในการไถนา ถ้าเห็นว่าเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัวยิ่งสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างใหญ่ จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่ได้คิดน้อมไปทางว่าไปปล้นดีกว่า รวยเร็วกว่า อย่างนี้เป็นต้น หรือว่าคนแจวเรือจ้างกลางแดดกลางฝนทวนลมทวนน้ำ ถ้ามี "จิตว่าง" ซึ่งหมายความว่าไม่มีความคิดไปในทางที่เกี่ยวกับตัวเขา เช่นเขาเป็นคนจน เขาเป็นกรรมกร แต่มีความสำนึกว่านี่เป็นงานสุจริตของเขา หรือแม้แต่จะนึกว่าเป็นผลกรรมของเขาก็ยังได้ อย่าให้เลยไปถึงว่าต้องน้อยเนื้อต่ำใจหงุดหงิดใจ แล้วการแจวเรือจ้างก็จะไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นนรกหมกไหม้อยู่ในใจ ร้องเพลงไปพลางแจวเรือไปพลาง กรรมกรอย่างอื่นก็เหมือนกัน ต้องมีหลักอย่างนี้จึงจะเรียกว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง"

แม้เรื่องการยิงปืนให้แม่น หรือถึงแม้นักเรียนจะเขียนคำตอบสอบไล่ ก็ต้องเตรียมให้จิตว่าง ลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวตนหมด ให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญาเท่านั้น แล้วการตอบข้อสอบก็จะทำได้ดีผิดธรรมดา จริงอยู่เด็ก ๆ หวังสอบไล่เพื่อเอาผลแต่ในขณะเขียนสอบนั้นไม่ควรจะมีความนึกคิดอย่างนั้น ให้มีแต่สมาธิหรือ "ความว่าง" แม้เรื่องที่ต้องวิวาทกันถึงโรงถึงศาล เราก็ควรทำกันไปด้วย "จิตว่าง" เพราะถ้าทำด้วย "จิตวุ่น" แล้ว จะเป็นทุกข์ ว้าวุ่น จะมืดมัว จะเสียเปรียบเขา ถ้ามี "จิตว่าง" แล้วจะพบลู่ทางที่ดี จะรอบคอบ และจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

แม้การร้องเพลงฟังเพลงบางประเภท ก็เป็นไปในแบบ "จิตว่าง" ได้ คือไม่ได้เป็นไปแบบ "จิตวุ่น" ฉะนั้น ดนตรีบริสุทธิ์ที่ไม่มีคำร้องอะไร ก็ยังทำให้ "จิตว่าง" อยู่ ถึงแม้ว่าเราจะร้องเพลงเอง ถ้าปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือของตน นี้ก็ยังร้องเพลงด้วย "จิตว่าง" ยังช่วยให้คลายความหมกมุ่นกังวลใจ ฉะนั้น การร้องเพลงหรือการผิวปากนั้นอย่าได้เข้าใจว่า เป็นเรื่องของกิเลสตัณหาไปหมด แต่ถ้าร้องเพลงเรื่องกามารมณ์มันก็ต้องเป็นเรื่องจิตวุ่น แน่ ๆ ศิลปะบริสุทธิ์นั้นมีคุณสนับสนุนความมี "จิตว่าง" ส่วนศิลปะไม่บริสุทธิ์นั้นย่อมจะสนับสนุนกิเลสตัณหาแน่นอน

ที่ว่า ทำงานให้ความว่าง นั้น คือไม่ได้ทำงานให้ตัวเองหรือให้ครอบครัว ให้ประเทศชาติหรือศาสนาอะไรหมด ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมะคือ "ความว่าง" (สุญญตา) ความว่างนี้คือสิ่งสูงสุด ซึ่งเป็นหลักที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าสิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะมันไม่มีตัวตน มันเป็นเรื่องว่างไปหมด โลกนี้ทั้งโลกรวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของเรา ประเทศชาติของเรา มันเป็นเพียงสังขารของปรุงแต่งเป็นธรรมชาติ เป็นรูปธรรมนามธรรม โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ใช่ตัวตนของใคร ฉะนั้นการทำงานให้ใครหรืออะไรมันก็เท่ากันเป็นการทำงานให้ความว่างอยู่ในตัวแล้ว เพราะฉะนั้นการคิดทำงานให้ความว่างเสียเลย ย่อมเป็นอุดมคติที่สูงสุด ถ้าทำงานเพื่อนั้น

เพื่อนี้มันก็ยังเป็นเรื่องต่ำอยู่ ยิ่งเพื่อเงินด้วยแล้วยิ่งเลวใหญ่ ถ้าทำงานเพื่องานเพื่อหน้าที่ก็ยังนับว่าสูงพอใช้ เพราะถือว่าเพื่อความว่างไปด้วย ผลก็ไม่ไปไหนเสีย ย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั่นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรกินอะไรใช้ ถึงแม้จะได้ผลมามากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานเพื่อความว่าง

ทีนี้ ถ้าถามว่าแล้วจะเอาอะไรกินขอตอบว่า กินอาหารของความว่าง นั้นก็คือการกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ แต่เราเรียกว่ากินอาหารของ "ความว่าง" (ซึ่งมีความหมายเฉพาะเป็นพิเศษ) ฉะนั้น เราก็ยังมีอาหารกินทั้ง ๆ ที่ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง มันเป็นอาหารที่บริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยโทษ และจะทำความเจริญให้แก่เราโดยแท้

ถัดไปที่ว่า อยู่ด้วยความว่าง นี้ก็คือการมีชีวิตมีลมหายใจอยู่โดยไม่รู้สึกว่ามีตัวเราหรือมีอะไรเป็นของเรา ส่วนข้อที่ว่า ความตายนั้นไม่มีมาตั้งแต่ทีแรก ก็หมายความว่าเมื่อทำงานด้วยความว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่างแล้ว มันก็ไม่มีตัวเราแล้ว ความตายมันก็ไม่มี (นิพพาน) การกล่าวแบบนี้อาตมาก็ไม่แน่ใจว่าจะเข้าใจได้หรือไม่ จึงขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ได้อภิปรายอีกครั้ง

คึกฤทธิ์— ตั้งแต่กระผมฟังใต้เท้ามา ก็เห็นว่าใต้เท้าแสดงสัจจธรรมที่กว้างขวางอย่างกับพระมหาสมุทร เมื่อพูดถึงความมุ่งหมายของการพ้นทุกข์ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือการตัดอุปาทานก็เป็นความจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ แต่พอมาถึงตอนที่ว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง" ตอนนี้ฟังเหมือนอย่างว่าใต้เท้าพยายามเทน้ำในมหาสมุทรลงไปใส่ถ้วยใบเล็ก ๆ มันใส่ไม่ลง มันล้นไปหมด สัจจธรรมที่ใต้เท้าประกาศนั้นมันเป็นเรื่องกว้างขวางใหญ่โตเหลือเกิน คือมันเป็นสภาพจิตของพระอรหันต์ ชาวบ้านสามัญเขาทำมาหากินกันตามปกติจะนำธรรมะที่ใหญ่โตนั้นใส่ลงไปในถ้วยแก้วใบเล็กเท่านี้ ใส่ไปเท่าไรมันก็ไม่ลงครับ คือถ้ายังทำงานอยู่แล้วจิตมันว่างไม่ได้ กระผมยังถืออย่างนี้อยู่ครับ

ใต้เท้าเองก็รับว่าถ้าเป็นพระก็พูดกันง่ายหน่อย เพราะภาวะของพระสะดวกที่จะปฏิบัติธรรมอย่างนี้ แต่ถ้าฆราวาสจะเอามาปฏิบัติกระผมเห็นว่ายังขัดข้องเหลือเกิน ไม่ใช่หมายความว่าธรรมะนั้นผิดเชื่อถือไม่ได้ แต่ตรงกันข้าม กระผมเห็นว่าถูกที่สุด ปัญหาอยู่ที่ว่าคนที่อยู่ในฆราวาสวิสัย จะพึงปฏิบัติได้แค่ไหน ที่ใต้เท้ากล่าวมานั้นเป็นกิจกรรมของพระอรหันต์ ของพระพุทธเจ้า ฆราวาสเห็นว่าจะไปไม่ไหว คือประการแรกการที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระผมยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่านั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะคิดทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะไปทำมันทำไม ? ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้วคนก็จะไม่ทำงาน ถ้ากระผมทำตัวให้ปราศจากอุปาทานได้จริงแล้ว ก็จะไปขอบรรพชากับใต้เท้าไม่มานั่งทำงานให้มันเสียเวลาอยู่หรอกครับ ที่นี้เพราะมันยังไปไม่ไหวจริง ๆ จึงได้มานั่งเป็นฆราวาส ยังตัดอุปาทานไม่หมดการทำงานมันเป็นสภาพของการยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ถึงขนาดก็ยังต้องทำงานกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่างกระผมก็ยังมองไม่เห็นทาง นี่ผมอาจจะใจคอคับแคบหรือดวงตายังไม่เห็นธรรม คือยังนึกไม่ออกจริง ๆ

ส่วนเรื่องสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาก็ดี กระผมนึกว่าสตินั้นก็หมายเพียงการระลึกได้ว่าของทุกอย่างไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน จับอะไรขึ้นมาก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาไม่ใช่ของผมทั้งนั้น ถ้ามีสติอย่างนั้นแล้วก็ทำงานไม่ได้อีก นึกจะไปค้าไปขายอะไรก็ไม่อยากไป นอนดีกว่า กระผมกราบเรียนด้วยความเคารพจริง ๆ กระผมมันยังไม่เข้าใจแล้วก็อยากจะเข้าใจ แต่มันก็นึกอยู่อย่างนี้ แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่าทั้งหมดต้องการจะพ้นทุกข์ ต้องการจะทำให้จิตว่างเพื่อบวชต่อไปแล้วกระผมเชื่อ แต่ถ้าใต้เท้าสอนอย่างนี้เสร็จแล้วว่า "ให้เองกลับบ้านไปทำงานและจิตต้องว่างนะลูกนะ" กระผมทำไม่ได้

นี่แหละครับเป็นการพูดของฆราวาสกับพระ มันเป็นคนละโลกกันอย่างนี้ กระผมก็อยากขอประทานกราบเรียนถามความรู้ต่อไปว่า จะให้ทำอย่างไรกันแน่

ท่านพุทธทาส— อาตมายังสงสัยอยู่นิดหนึ่ง ขอถามว่า ถ้าสมมุติว่าเราเทน้ำทั้งมหาสมุทรลงไปในถ้วยใบเล็ก ๆ นี้ มันล้นได้ แต่ที่มันเหลืออยู่ในถ้วยนั้นน่ะมันเป็นน้ำอย่างเดียวกับที่ล้นออกไปหรือเปล่า ?

คึกฤทธิ์— เป็นน้ำอย่างเดียวกันครับ แต่ผลของมันไม่เหมือนกัน ปริมาณมันไม่เหมือนกัน ถ้าใครฟังเรื่องนี้ไปแล้วอย่างดีจริง ๆ ไอ้ที่ว่า "จิตว่าง" อย่างที่ได้เท้าพูดนั้น มันก็ไม่ใช่จิตว่างมันยังเป็นอุปาทานอยู่นั่นเอง แต่มันว่างจากกิเลสนิด ๆ หน่อย ๆ เท่านั้นพูดในภาษาตรรกวิทยามันไม่เข้ากัน

ท่านพุทธทาส— ที่ว่าให้ "ทำงานด้วยจิตว่าง" อย่างให้เจือด้วยความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรานั้น" หมายความว่า ในขณะที่ทำนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัวจัด ส่วนสติปัญญาความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่า เรามีประเทศชาติ ศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนา ทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว มีก่อนแต่ลงมือทำซึ่งจะเรียกว่าเป็นอุปาทานในฝ่ายดีก็ได้ แล้วอุปาทานในฝ่ายดีนี้ไม่ได้ถูกตำหนิติเตียนยอมให้ทุกคนมีอุปาทานในฝ่ายดี เป็นทุนสำรองไปเรื่อย ๆ แต่ให้พยายามสูงขึ้น ๆ พอถึงที่สุดของฝ่ายดีมันก็เข้าเรื่องเหนือหรือ "ความว่าง" นั่นเอง

วิธีปฏิบัติก็มีอยู่ว่า ในขณะที่ลงมือทำแท้ ๆ นั้น อย่าได้มีจิตวุ่น มีความรู้สึกตั้งแต่แรกว่าอะไรควรจะทำและจะทำอย่างไร เท่าไร เพียงไหน นี้มีได้ คิดนึกได้แต่ก็ด้วยสติปัญญาอีกนั่นแหละ อย่าได้คิดด้วยจิตที่หมกมุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัดเพราะมันจะมากไปบ้างน้อยไปบ้างผิดที่ควร ที่ทำด้วยความว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราของเรานี้ ก็คิดได้ว่าเราจะทำอย่างใดเมื่อเรามีฐานะอย่างนี้ มีสภาวะอย่างนี้จะต้องทำอาชีพอย่างไร มีประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างไรนี้คิดไปได้ แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีจิตว่างอยู่เหมือนกัน ความสำคัญอยู่ที่ว่าขณะที่ลงมือทำก็ให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะ

อย่างที่กล่าว สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงสติปัฏฐาน คือคุมความรู้สึกไว้เสมออย่าเผลอตัว มีสติอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือเป็นของตนแล้วทำงานโดยสตินั้น ในขณะนั้นจิตจะเฉลียวฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด อาตมาจึงว่าจะลองไปคิดพิจารณาดูและลองพยายามทำดู ให้การพยายามนั่นแหละเป็นเครื่องวัดตัดสินว่าจะทำได้หรือไม่ได้เพียงใด เพราะว่าบางทีอาจจะได้ของวิเศษที่สุดจากปริมาณที่น้อยที่สุด เหมือนกับน้ำที่ขังอยู่ในถ้วยใบเล็ก ๆ ที่เราเทให้ทั้งมหาสมุทรก็ได้

ฉะนั้น ขอให้กล้าเอาธรรมะที่ยังเข้าใจไม่ได้เวลานี้ ไปขบคิดเพื่อประโยชน์แก่ความเข้าใจใน ๕ ปีหรือ ๑๐ ปีข้างหน้า อาตมากำลังพยายามที่จะบอกว่า ท่านทั้งหลาย ควรจะเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ เพื่อประหยัดเวลาหรือเพื่อให้ได้ผลทันตาเห็น ที่อาจารย์คึกฤทธิ์พูดนี้ก็มีเหตุผล ควรที่จะเอาไปคิดนึกปรับปรุงสะสางให้เข้ารูปจนพอที่จะได้รับ ประโยชน์แม้ในปริมาตรเท่ากับน้ำถ้วยเดียว จากมหาสมุทรก็ขออย่าได้ท้อถอย จงพยายามศึกษาคำว่า "จิตว่าง" (สุญญตา) ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาให้เข้าใจกันให้จงได้ พระพุทธเจ้าท่านได้ถือว่า นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน หมดความรู้สึกว่ามีตัวตนถึงที่สุดได้เมื่อไรก็คือนิพพาน สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จึงอยู่ที่ตรงนี้ จึงได้ขอร้องให้เข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ อย่าได้เข้าใจว่าเพื่อจะเป็นพระอรหันต์ จะดี จะเด่น อย่างนั้นอย่างนี้ เพราะนั่นมันเพิ่มอุปาทาน แต่ถ้าเพื่อให้เบาบางหมดไปจากความเห็นแก่ตัวจัด จากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนแล้ว นี่เป็นการถูกต้อง

คำว่า "ความว่าง" หรือ "นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง" นี้ มันมีความหมายเฉพาะ หรือพระพุทธภาษิตที่สำคัญอีกข้อหนึ่ง ที่ว่า "ให้มองดูโลกทั้งหมดนี้โดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ ๆ เถิด" ก็หมายความว่าโลกมันว่างจากแก่นสารที่จะยึดว่าอะไรเป็นตัวตนหรือของตน แต่เราไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น ขอให้พยายามจนเห็น

จริงว่ามันว่างจริงนี้จะนำไปสู่ภาวะสูงสุดที่พึงปรารถนา คำกล่าวที่ใช้บัญญัติพูดกันนี้มันมีความหมายพิเศษของมันเอง พอมาผิดยุคผิดสมัยกันก็เข้าใจยาก อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้ภาษาไทยของปัจจุบัน หรือภาษาไทยง่าย ๆ ฉะนั้น อย่าได้ยึดมั่นติดมั่นในคำนั้นในคำนี้นัก หรือว่าอาจารย์คึกฤทธิ์เห็นว่าควรจะมีข้อแม้อย่างไร

คึกฤทธิ์— กระผมเข้าใจตามที่ท่านได้อธิบายมา คนที่ "ว่าง" อย่างพระ-อรหันต์แล้ว ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างกระผม ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างคนส่วนมากที่นั่งอยู่ที่นี่ การใช้ชีวิตอย่างใต้เท้านุ่งห่มด้วยผ้าสามผืน สละหมู่คณะออกไปอยู่ต่างหากตามลำพังแล้วก็ถือศีล ๒๒๗ ข้อ โดยไม่เดือดร้อนในการถือนั้น ไม่ใช่ใครบังคับให้ถือ มันถือไปเอง อย่างนี้เรียกว่า "ว่าง" ถ้าจะให้คนอย่างกระผมไปทำงานด้วย "จิตว่าง" กระผมยังมองไม่เห็น เพราะลักษณะของงานมันขัดต่อการมีจิตว่าง ภาวะของผมมันว่างไม่ได้ ถ้าว่างไปแล้วมันก็ไม่เป็นกระผม ถ้าท่านบอกว่าให้กระผมไปบวชแล้วมันจะว่าง กระผมเชื่อ กระผมก็ไม่ยึดอะไรทั้งนั้น แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้นกระผมก็อยากจะเรียนถามเหมือนกันว่า ท่านหมายความว่าอย่างไร ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้วงานทางโลกนั้นจะดี กระผมไม่เชื่อ อย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้วรบด้วยจิตว่าง ยิงปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดี พูดอย่างไร ๆ กระผมก็ไม่เชื่อ

แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่าทำงานอยู่ในโลก ก็อยู่อย่างชาวโลกเถิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่ายึดมั่นในอะไรแล้ว งานจะดีไม่ดีหรือถึงจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่างแล้วงานจะประเสริฐ การงานจะรุ่งเรืองอย่างนั้นกระผมไม่เชื่อ เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่าง หรือเรื่องการพ้นทุกข์ ความสุขของทางโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทางธรรม ความสำเร็จของงานเขาหมายความในทางโลก ถ้า "จิตว่าง" จะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะเอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วยจิตว่าง ก็ต้องเสียทางโลกไม่อย่างนั้นคนจะไปบวชกันทำไม

ท่านพุทธทาส— หมายความว่าฆราวาสนี้จะไม่พยายามทำให้ "จิตว่าง" อย่างนั้นรึ ?

คึกฤทธิ์— ทำได้ คือว่างจากกิเลส กระผมเชื่อ

ท่านพุทธทาส— ฆราวาสควรจะพยายามหรือไม่ ?

คึกฤทธิ์— เรื่องไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น กระผมเชื่อ คือว่าฆราวาสควรจะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้า ให้รู้ว่าธรรมะนั้นคืออะไร แต่ขณะเดียวกันก็ควรจะรู้ด้วยว่า แม้ในขณะที่ทำไป ถ้ามันจำเป็นต้องยึดมั่นก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาสอยู่ ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นฆราวาส

ท่านพุทธทาส— อาตมาต้องการให้ฆราวาสทำงานด้วยความมีทุกข์น้อย และมีผลสำเร็จเต็มที่ จะมีวิธีอย่างไร จะทำด้วยจิตว่างหรือจิตวุ่นดี ?

คึกฤทธิ์— กระผมเห็นว่าถ้าจะเอาผลสำเร็จทางโลกแล้ว มันก็ต้องซื้อผลสำเร็จนั้นด้วยความทุกข์ คือจะเอาทั้งสองอย่างไม่ได้หรอกครับ จะเอาเนยไปทาขนมปัง ๒ หน้าไม่ได้ ไม่มีใครเขาทำอย่างนั้น กระผมขอสอนพระสักวันเถิดครับ ไม่มีทางทำได้ แต่ถ้าเผื่อว่าจะให้สิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงแล้ว ให้ว่างจริงโดยไม่มีทุกข์แล้วต้องสละความสำเร็จทางโลก ๆ เลิกกัน อย่างนั้นกระผมเชื่อ เมื่อเป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้างทุกข์บ้างมันไม่ว่าง

ท่านพุทธทาส— แล้วจะมีวิธีทำให้ทุกข์น้อยลงได้อย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ก็อย่างที่กระผมพูดอยู่นี้แหละครับ คือทุกอย่างมันไม่ใช่ตัวใช่ตนหรือของตัวของตน แต่ในขณะที่ทำงานนั้น มันต้องนึกถึงงาน มันไม่ "ว่าง" หรอกมันก็นึกว่าทำเพื่อตัวอยู่อย่างนั้นเองแหละ แต่ถ้ามันเกิดผิดพลาดเสียหายขึ้นมาแล้วตอนนี้แหละธรรมะของใต้เท้านำเข้ามาช่วยได้ ถือว่ามันไม่ใช่ตัวใช่ตนอะไรของเรามันเสียไปแล้วก็แล้วกัน อย่างนี้มันก็พอนึกได้ มันพอปลอบใจได้เหมือนกัน

ท่านพุทธทาส— ข้อ "วิวาทะ" ของเราก็อยู่ที่ตรงนี้ อาตมายังขอยืนยันว่า แม้เป็นฆราวาสทำงานอย่างฆราวาส ก็ต้องพยายามเอาชนะต่อความทุกข์ในการงานนั้น ให้ได้มากยิ่งขึ้น ๆ โดยอุบายวิธีที่เอาหลักของพระพุทธศาสนาเรื่องสุญญตา คือทำจิต ให้ว่างจากอุปาทานนี้ มาใช้ให้ถูกตามสัดตามส่วน แล้วให้ลืมความเป็นฆราวาสหรือ บรรพชิตเสียชั่วคราว มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ว่าในจิตใจกำลังเป็นอยู่อย่างไร ถ้าเป็น ทุกข์ก็จะแก้มันให้ตรงจุด ตามหลักที่ว่า สิ่งทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ แล้วมันก็จะค่อย ๆ เป็นพระอยู่ในบ้านในเรือนนั้นเอง มากขึ้น ๆ จนถึงขนาดที่ทนไม่ไหวก็ต้องออกไป บวช

คึกฤทธิ์— ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อครับ พึ่งแต่แรกคล้าย ๆ กับว่าใต้เท้าจะ ให้เป็นพระอยู่ในเรือนแล้วไม่ต้องบวชทีหลัง ถ้าค่อย ๆ อบรมไป ๆ ทำให้ "ความว่าง" เกิดมากขึ้น ๆ กระผมเชื่อ - - -

ท่านพุทธทาส— อาตมาบอกว่า ให้พยายามทุกอย่างให้เข้าใกล้ "ความว่าง" นี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในการทำงาน การกินอาหาร ในการมีลมหายใจอยู่ ให้ใช้อุบายที่ ประณีตแยบคายที่ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในเพศฆราวาส ความเห็น ของเราแตกต่างกันนิดเดียวเท่านั้น

คึกฤทธิ์— มันแตกต่างกันแยะครับ คือถ้ายิ่ง "ว่าง" มากขึ้น ความ สำเร็จทางโลกมันต้องน้อยลงทุกที ๆ

ท่านพุทธทาส— ถ้าอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ "ความว่าง" (สุญญาตา) ตาม ความหมายของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสอนพวกฆราวาสไว้

คึกฤทธิ์— เป็นมหาเศรษฐีด้วยเป็นสัตตบุรุษด้วย อย่างนี้ไม่สำเร็จหรอก ครับเป็นมหาเศรษฐีทุกข์มาก และ "ว่าง" ไม่ได้

ท่านพุทธทาส— เป็นมหาเศรษฐี ที่เป็นพระอริยบุคคลอย่างนี้จะมีได้ไหม ?

คึกฤทธิ์— ถ้าได้รับมรดกมา เป็นพระอริยบุคคลได้ แต่ถ้าหาเอาเอง อย่าง นี้เป็นพระอริยบุคลไม่ได้ เพราะถ้าเป็นพระอริยบุคคล ก็ไม่คิดเป็นเศรษฐีเสียแล้ว

ท่านพุทธทาส— เป็นพระอริยบุคคลขั้นหนึ่งขั้นใดแล้ว จะเป็นเศรษฐีด้วยอย่างนี้ไม่ได้หรือ?

คึกฤทธิ์— กระผมไม่เชื่อครับ ไม่ต้องเป็นพระอริยบุคคลหรอกครับ คนขนาดความว่างนิดๆ หน่อยๆ อย่างกระผม เห็นว่าสมบัติไม่เที่ยง เงินก็ไม่เที่ยง อะไรมันก็ไม่เที่ยง มันไม่ใช่ตัวใช่ตน กระผมก็ยังไม่เป็นเศรษฐี ทุกวันนี้ผมก็หากินพอใช้ ความจริงแล้ว กระผมมีหลักการของกระผมว่า กระผมไม่หาเงินล่วงหน้า ผมอยากได้อะไรไปหาเงินมาซื้อ ซื้อแล้วเลิกกัน กระผมไม่หาต่อ ถึงได้มีเวลาว่างมานั่งคุยกับท่านได้ ถ้าตั้งหน้าตั้งตาจะหาเงินอย่างเดียวเพราะอยากเป็นเศรษฐีแล้ว วันนี้ผมไม่มา ผมไม่ว่าง

ท่านพุทธทาส— คนที่เป็นเศรษฐีแล้ว รู้สึกว่ามีเพียงพอแล้ว จะไปสนใจธรรมะเรื่องของ "ความว่าง" (สุญญตา) นี้ได้ไหม?

คึกฤทธิ์— ถ้าอ้างลอยๆ ว่าสนใจละก็ได้ แต่ใครลองไปแตะเงินเข้าซีครับ เกิดไม่ว่างขึ้นเชียว กระผมไม่เชื่อหรอกครับ

ท่านพุทธทาส— ข้อขัดแย้งข้อนี้ต้องขอฝากเอาไว้ ให้ท่านทั้งหลายช่วยไปพิจารณาดูด้วยความคิดที่เป็นอิสสระของตนเอง อาตมายังขอยืนยันอยู่ในหลักเกี่ยวกับการดำรงสติ ให้มีความรู้สึกเป็น "จิตว่าง" อยู่เสมอนี้ ว่านำไปใช้ได้ในทุกกรณีทุกชั้น ทุกวัย และทุกเพศ เท่าที่สามารถจะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ลงมือทำงานแล้วมีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอให้ใช้ "จิตว่าง" ในกรณีนั้นๆ อย่างยิ่ง ข้อขัดแย้งกันที่เกี่ยวกับความคิดเห็นนี้ไม่สำคัญ โดยเนื้อหาอาจารย์คึกฤทธิ์ก็ยอมรับว่าอุปาทานนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำลาย ต้องละในที่สุด เพราะเป็นหลักของพระพุทธศาสนา อาตมาก็ย้ำและยืนยันว่าเราควรเข้าใจธรรมะในลักษณะนี้ คือทำลายความเห็นแก่ตัวจัดนี้เรื่อยไปๆ ให้เบาบางหรือจนหมด ถ้าทำถูกวิธีแล้วจะสบายเย็นอกเย็นใจ ทำการงานก็สนุกสนานไม่รู้สึกว่าเป็นการทนทรมาน แล้วก็เป็นการก้าวหน้าในทางธรรมพร้อมกันไปในตัว ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ กล่าวทัศนะส่วนตัวอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์— กระผมอยากจะสรุปนิดเดียวว่า ความจริงที่ท่านเจ้าคุณพุทธทาสได้กรุณากล่าวธรรมะมานั้น กระผมเห็นด้วยทุกประการ ไม่มีความขัดแย้งเลย แล้วท่านก็ได้พูดความจริงที่สุด เรื่องตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความจริงซึ่งไม่มีใครจะปฏิเสธได้ เป็นความจริงซึ่งพิสูจน์ให้เห็นได้ และยิ่งตัดตัณหาอุปทานลงไปได้มากเท่าไร ก็เท่ากับตัดความทุกข์ออกจากตัวได้มากเท่านั้น นี่เป็นหลักธรรมะบริสุทธิ์ ซึ่งเบนความจริงที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง และเป็นความจริงที่ควรส่งเสริมควรเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง ควรเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง ที่กราบเรียนท่านไปก็อยากให้ท่านเข้าใจอย่างที่ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจ ว่าในการปฏิบัติธรรมะนั้นมันมีปัญหามันเป็นเรื่องของการเสียสละ

“โลก” หมายความถึงความวุ่นวายอลเวงต่าง ๆ “ธรรม” หมายถึงความบริสุทธิ์สะอาดต่าง ๆ มันเป็นของขัดกันอยู่ในตัว เราอยู่ในโลกเราก็ได้ยึดธรรมะหรือความบริสุทธิ์สะอาดเป็นที่พึ่ง ตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้นเป็นเรื่องที่เราจะต้องนึกไว้เป็นประจำใจ แต่ขณะเดียวกันถ้าหากเราปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดแล้ว โลกนั้นก็จะหมดความสำคัญสำหรับเราไปเอง มันไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราอยากหรือไม่อยาก ถ้าตั้งหน้าปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ถ้าหากว่ามันจะไปถึงพระนิพพาน มันก็ถึงไปเอง ไม่ใช่เพราะเราอยากไปนิพพานหรือไม่อยากไปนิพพาน แต่ในขณะที่เราเป็นฆราวาสนั้นความยากลำบากมันมีอยู่ กระผมพูดก็เพราะอยากให้เข้าใจเท่านั้น คือมันเป็นเรื่องที่จะต้องเลือกเอา ระหว่างความสำเร็จในทางโลก ความมีตำแหน่งแห่งหน มีวาสนา มีความสะดวกสบายต่าง ๆ คนทุกวันนี้ยังเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นคือความดี หรือว่าสิ่งเหล่านั้นคือผลของการปฏิบัติธรรม ผมยืนยันว่าไม่ใช่

การทำใจให้ “ว่าง” นั้นมันเกิดผลดี คือการพ้นจากทุกข์ ฐานะทางโลกมันเป็นเรื่องนำมาซึ่งทุกข์ทั้งนั้น มันไม่ได้นำมาซึ่งความผาสุกอันแท้จริง นี่เป็นเรื่องที่

เราควรจะต้องรู้ ถ้านึกว่าทำใจให้ "ว่าง" แล้วทำงานจะเป็นเศรษฐี ข้อนี้ผมไม่ขอยืนยัน แต่ถ้าว่าจะเป็นเศรษฐีในทางธรรม คือเป็นเศรษฐีประเภทที่ความลำบากยากแค้นของตัวเราไม่มากระทบใจให้วุ่นวายได้แล้ว อย่างนั้นผมยอมรับ ผมอยากกราบ-เรียนให้ท่านทราบว่า การสอนธรรมะให้แก่ชาวบ้านทุกวันนี้อย่าเผลอนะครับ เขาแปลผิดเอาง่าย ๆ อย่างที่ใต้เท้าว่าทำใจให้ "ว่าง" งานจะสำเร็จด้วยดีนั้น เขาเข้าใจทันทีว่าถ้าทำใจให้ว่างแล้วเงินแสนเงินล้านจะเข้ามา คนทุกวันนี้หายใจเป็นเงินอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปสรรคของการประกาศธรรม และเผยแพร่ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่กระผมอยากจะกราบเรียนไว้ ฉะนั้นว่าโดยทั่วไปแล้วผมไม่ได้มีความเห็นแตกต่างเลย และก็ได้ฟัง ธรรมที่ ท่านได้อธิบายมา ด้วยความจับใจเป็น อย่างยิ่งลึกซึ้ง และด้วย ความเข้าใจ แต่ที่ได้ตั้งแง่ข้อสังเกตต่าง ๆ ก็ด้วยวัตถุประสงค์บางประการ ข้อแรกคืออยากจะให้ท่านอธิบายกระจายความออกไปอีก หรือมิฉะนั้นก็อยากจะแสดงสภาพความเป็นจริงทางด้านฆราวาส ทางด้านกิเลสตัณหา ทางด้านจิตใจของคนที่มันเป็นอยู่ทุกวันนี้ให้ท่านได้ทราบ และถ้าหากว่าจะมีทางแก้ไขในการสอนธรรมะต่อไปอย่างไรก็คงจะเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้า ที่กระผมพูดมาก็เพื่อวัตถุประสงค์เท่านั้น ไม่ใช่ความเห็นขัดแย้ง หรือไม่ใช่เพราะอยากจะมาขัดคอพระให้บาปกรรมเปล่า ๆ ความจริงไม่ได้ขัดคอเลย

ประการสุดท้าย ผมเองก็ขอกราบเรียนด้วยความสุจริตใจว่า ผมไม่เคยยึด-ถือเรื่องเป็นพระอรหันต์เลย ไม่เคยนึกอยากจะเป็นพระอรหันต์ ไม่เคยคิดจะเป็นและไม่เคยนึกด้วยว่าการเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นของวิเศษวิโส ที่พึงปรารถนาอะไรทั้งนั้น ไม่เคยยึดหรือมีอุปาทานในข้อนี้เลย เห็นจะสรุปได้เท่านี้แหละครับ

ท่านพุทธทาส— ส่วนที่ได้ทราบมาแปลก ๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู ถ้ามีโอกาสจะได้อธิบายกันใหม่

พิมพ์ที่ บริษัท ประชาชน จำกัด (แผนกการพิมพ์) ๓๕ ซอยพิพัฒน์ ถนนสีลม กรุงเทพฯ โทร. ๒๓๔-๒๐๖๒
นายนิรันดร์ เหตระกูล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๑